

อติกกมิตวา ปรัต อามสนั ปรามาสเ. ไม่แยบคาย ได้แก่ความยึดมั่น โดยไม่ถูก
 วิปริตคคาทวเสน "อิทเมว สจจ, อุบาย ก็คือความยึดมั่นนอกทางไป. ความจับ
 โมฆมณณ"ติ^๑ อภินิวิสนั มิจจาภินิเวโส. เอาเป็นอย่างอื่น ล่วงเลยสภาวะแห่งธรรม
 ไป ชื่อว่า ความจับเอาผิด ๆ. ความยึดมั่น
 ว่า "นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า" ด้วย
 อำนาจถือวิปริตไป ชื่อว่า ความยึดมั่น
ผิด ๆ.

๔๘๒. ยสส ฐมมสส วเสน อุตฺตํ
 โทติ จิตฺตํ, ตํสมฺปยุตฺตธฺมมา วา, โส ฐมฺโม
 อุตฺตจจํ. อวุปสโมติ อสนฺนิสินฺนอฺปฺสนฺน-
 ภาวมาท. อนวฺภูจฺจานรสนฺติ จลนกิจจํ.
 ภาตฺตตฺตฺนติ ปริพฺภมฺนาการ์. เจตโส อวุปสเมติ
 นิปฺพาเตตฺตฺเพ ปโยชเน ภูมฺมํ, อวุปสม-
 ปจฺจยภฺตํ อารมฺมณํ วา "อวุปสโม"ติ วุตฺตํ.
 อกฺุสลธฺมมานํ เอกนฺตฺนิตฺนิตาย "อฺกฺุสลภาเวน
 จ ลามกตฺตฺน"ติ วุตฺตํ.

๔๘๒. จิตเป็นธรรมชาติฟุ้งซ่าน ด้วย
 อำนาจแห่งธรรมใด หรือธรรมที่ประกอบด้วย
 จิตนั้นทั้งหลาย, ธรรมนั้น ชื่อว่า อุทัจจะ.
 ท่านอาจารย์กล่าวความไม่สงบนิ่ง และ
 ความไม่ผ่องใสว่า ความไม่เข้าไปสงบ.
 คำว่า มีความไม่หยุดนิ่งเป็นรส คือมีความ
 หวั่นไหวเป็นกิจ. คำว่า ความหมุนไป
 ได้แก่อาการที่หมุนไปรอบ. สองบทว่า
เจตโส อวุปสเม เป็นสัทม์วิภักติ ลงใน

^๑ ม. ม. ๑๓/๒๔๐, ๒๖๖, ๔๔๔,

ม. อ. ๑๔/๓๓, ๓๔. ^๒ ก. จ.

บริษัทพิมพ์ จำกัด

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยานิพนธ์พจนานาถ และ ม.ร.ว.เลื่อนอรณพ

อรรถว่าประกอบที่จะพึงให้สำเร็จ, อีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นอารมณ์อันเป็นปัจจัยที่ไม่เข้าไปสงบ ที่ท่านกล่าวว่า "ความไม่เข้าไปสงบ". กล่าวอีกว่า "และเป็นความเลวทราม ด้วยอำนาจความเป็นอกุศล" เพราะความที่อกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นสภาวะที่เลวทรามโดยส่วนเดียว.

๔๘๓. ถีนมิทฺธเมตฺถ^๑ อนิยตํ, น
มานาทิตฺถิ ถีนมิทฺธสฺส อนิยตตา จ เอกฺก
หุติยจิตฺเต ปจฺมากุสลโต วิเสโส.

๔๘๓. ในอกุศลจิตดวงที่ ๒ นี้ ถีน-
มิทฺธเป็นอนิยตเจตสิก, หาใช้มานะเป็นต้น
ไม่ เพราะเหตุนั้น ความที่ถีนมิทฺธเป็น
อนิยตเจตสิก ในอกุศลจิตดวงที่ ๒ นี้ จึง
เป็นความต่างกัน จากอกุศลจิตดวงที่ ๑.

อนุสฺสาหนาวสีทฺนภาเวน สํหตภาโว
ถีนํ, เตน โยคโต จิตฺตํ ถีนํ, ตสฺส ภาโวติ^๒
ถีนตา^๓ อสมตฺตตาวิฆาตวเสน อกมฺมณฺณตตา
มิทฺธ.

ภาวะที่ถีนถอย ด้วยความเป็นผู้หมด
อุตสาหะและจมลง ชื่อว่าถีนะ จิตก็ชื่อว่า
ถีนะ เพราะประกอบด้วยภาวะที่ถีนถอยนั้น,
ภาวะแห่งจิตที่ถีนถอยนั้น จึงชื่อว่า ถีนตา.

^๑ ก. ถีนมิทฺธญฺเจตฺถ.

^๒ ก. ภาโว.

^๓ ม. ถีนนตา.

บริษัทนิพนธ์ จำกัด

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยานิพนธ์พจนาคณี และ ม.ร.ว.เสี้ยนอรณพ

ความเป็นผู้ไม่สามารถในการทำงาน ด้วย
อำนาจการเป็นผู้ขจัดเสีย ซึ่งความเป็น
ผู้สามารถ ชื่อว่า มิทธะ.

ยสุมา ตโต เอว เตน^๑ สมฺปยุตฺตธมฺมา
เมธิตา วิทสามตฺติยา โหนติ, ตสุมา
"มิทธนฺตา มิทธน"ติ วุตฺต. อนุสสาท-
ลกขณฺนติ อฺสุสาทปฏิปกฺขลกฺขณฺ. วีริยสฺส
อวิโนทฺนํ ชินฺนํ วีริยาวิโนทฺนํ. สมฺปยุตฺต-
ธมฺมานํ สํสีทนาการณ ปจฺจุปฺตฺติภูจฺติ, เตสํ วา
สํสีทนํ ปจฺจุปฺทฺตฺติ สํสีทนปจฺจุปฺทฺตฺตฺติ.

เพราะเหตุที่ธรรมอันสัมปยุตด้วยมิทธะนี้เป็น
ธรรมถูกกำจัดแล้ว ก็มีความสามารถอัน
ขจัดเสียแล้ว เพราะความเป็นธรรมชาติ
ไม่สำเร็จประโยชน์ ในการทำงานนั้นนั่นเอง,
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ความง่วงงุน
ชื่อว่ามิทธะ". คำว่า มีความไม่มีอุตสาหะ
เป็นลักษณะ คือ มีความเป็นปฏิปักษ์ต่อ
อุตสาหะเป็นลักษณะ. ความคลายไป คือ
ความสลัดไปซึ่งความเพียร ชื่อว่า ความ
คลายความเพียร. ถิ่นะใดยอมเข้าไปตั้งไว้
เฉพาะ ด้วยอาการแห่งความจมลงแห่ง
สัมปยุตธรรมทั้งหลาย หรือว่ายังความจมลง
แห่งสัมปยุตธรรมเหล่านั้น ให้เข้าไปตั้งไว้
เฉพาะ เหตุุนั้นถื่นนั้น ชื่อว่า มีความจมลง
เป็นปัจจุปฺทฺตฺตฺติ.

^๑ ก. เอเตน.

^๒ ม. วีริยสฺส อวิโนทฺนํ ชินฺนํ วีริยาวิโนทฺนํ.

บริษัทพิมพ์ จำกัด

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยานิพนธ์พจนาคถ์ และ ม.ร.ว. เสือนอรณพ

อกมมถยตลทลทลทลทล เอตถ กาม ถีนมปี ในคำ ว่า มีความไม่สำเร็จประโยชน์ใน
อกมมถยตลทลทลทล, ทมปน จิตตสส, มิตถ การงานเป็นลักษณะ นี้ แม้ถีนะก็มีสภาวะไม่
เวทนาทิกขนุชตยสสาติ อยเมตถ วิเสโส. สำเร็จประโยชน์ในการงานเหมือนกัน โดย
ตถา ที ปาฬิย "ตถถ กตม ถีน ? ยา แท้, ถึงกระนั้น ถีนะนั้นสำหรับจิต, มิตถะ
จิตตสส อกลยตา อกมมถยตล. ตถถ สำหรับชั้น ๓ มีเวทนาชั้นเป็นต้น เพราะ
กตม มิตถ ? ยา กายสส อกลยตา^๑ ฉะนั้น ในถีนะและมิตถะทั้ง ๒ นี้ จึงมีความ
อกมมถยตล^๒ จ อาทินา อิมส นิตเทโส แตกต่างกันดังกล่าวนั้น. สมจริงดังนิเทศ
ปวตุโต. แห่งถีนะและมิตถะทั้ง ๒ นี้ ที่เป็นไปใน
พระบาลี โดยนัยมีอาทิว่า "ในธรรม

๒ อย่างนั้น ถีนะเป็นใจ ? คือความไม่
สามารถ ได้แก่ความไม่สำเร็จประโยชน์
ในการงานแห่งจิต". และว่า "ในธรรม
๒ อย่างนั้น มิตถะเป็นใจ ? คือความไม่
สามารถ ความไม่สำเร็จประโยชน์ในการ
งาน แห่งกาย".

โอทหน^๓ วิญญานทวาราน ปีทหน. ลีนตา โอทหน แปลว่า ปิด ได้แก่ ปิดทวารแห่ง
ลีนากาโร อารมมถคฤทเณ สงโกโจ. ยสฺมา วิญญาน. ความที่ เข้า คือ อาการที่ เข้า

โอทหน แปลว่า ปิด ได้แก่ ปิดทวารแห่ง
ลีนากาโร อารมมถคฤทเณ สงโกโจ. ยสฺมา วิญญาน. ความที่ เข้า คือ อาการที่ เข้า

^๑ ม. อกฺลยตา.

^๒ อภ. ส. ๓๔/๒๔๗. ^๓ จ. โอนหน.

ถีนเน จิตฺตสฺเสว สํหนํ โหติ, มิทฺเธน ปน
เวทนาทิกฺขณชฺตยสฺส วิย รูปกายสฺสาปิ,
ตสฺมา ตํ ปจฺลาภิกานิทฺทํ ปจฺจุปฺภูจฺเปตฺติ
ปจฺลาภิกานิทฺทาปจฺจุปฺภูจฺจํ วุตฺตํ.

อรติ ปนฺตเสนาสเนสฺ, อธิกฺุสฺลธมฺเมสฺ จ
อโรจนา. วิชฺมฎีกา วิชฺมภนสงฺฆาตสฺส
กายทฺุฏฺจุลฺลสฺส การณญฺตา สงฺกิเลสฺปวตฺติ.
อรติวิชฺมฎีกาที่สุตฺติ จ อาทิ-สทฺเทน ตนฺทฺิอาทึนํ
คทฺณํ. นิปฺผาเตตฺพเพ ปโยชนเ เจตฺ ภูมฺมวจฺนํ.

ได้แก่ความทหู่ในการรับอารมณ์. ความ
ถดถอยแห่งจิตนั้นเอง ย่อมมีได้เพราะถีนะ,
ส่วนความถดถอยแม้แห่งรูปกาย ก็เหมือนกับ
ชั้น ๓ มีเวทนาชั้นเป็นต้น ย่อมมีได้ด้วย
มิทระ, เพราะฉะนั้น มิทระนั้น ย่อมยัง
ความหลับโงกให้ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า มีความหลับโงกเป็นปัจจุปัฏฐาน.

ความไม่ยินดี ได้แก่ความไม่ชอบใจ ใน
เสนาสนะอันสังก และในกุศลธรรมอันยิ่ง.
ความคร้านกาย ได้แก่ความเป็นไปแห่ง
สังกิเลส อันเป็นเหตุแห่งความช้ำหายทาง
กาย กล่าวคือความคร้านกาย. ก็ด้วย
อาทิ-ศัพท์ว่า อรติวิชฺมฎีกาที่สุ ท่านถือเอา
ศัพท์ว่า ตนฺทฺิ ซึ่งเป็นไปในอรรถว่า ความ
หลับ ความประมาท ความลึ้มสติเป็นต้น.
ก็ศัพท์ว่า อรติวิชฺมฎีกาที่สุ นี้ เป็นสัทมวิภักติ
ใช้ในการประกอบความ อันจะพึงให้สำเร็จ
ประโยชน์.

บริษัทนิพนธ์ จำกัด

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยานิพนธ์พจนาดิ และ ม.ร.ว.เลื่อนอรณพ

อวเสสา โสฬส. มาโน ปเนตถ
 อนิยโต โทติ, เตน สหุธิ สตุตฺรเสว โทนฺติ.
 ปฏฺจนาเน^๑ ติ "สญฺโฆชนํ ฌมฺมํ ปฏฺจ
 สญฺโฆชนโน ฌมฺโม อูปฺชชติ เหตุปฺจฺจยา"ติ
 เอตถ จตฺกฺขตฺตํ กามราเคน, ติกฺขตฺตํ
 ปฏฺจเณ จ มาโน วิจิจฺจนา ภวราโคติ
 คโยเปเต สกทากามโน สโยชนานํ
 สโยชเนหิ ทสฺวิธา โยชนาติ ทสฺสิตาย
 ทสฺวิธาย โยชนาย "กามราคสญฺโฆชนํ
 ปฏฺจฺจ มาณสญฺโฆชนํ อวิชฺชาสญฺโฆชนนุ"ติ^๑
 วตฺวา "กามราคสญฺโฆชนํ ปฏฺจฺจ อวิชฺชา-
 สญฺโฆชนนุ"ติ^๑ ตถา "माणสญฺโฆชนํ ปฏฺจฺจ
 ภวราคสญฺโฆชนํ อวิชฺชาสญฺโฆชนนุ"ติ
 วตฺวา "ภวราคสญฺโฆชนํ ปฏฺจฺจ อวิชฺชา-
 สญฺโฆชนนุ"ติ จ เหว อากตฺทาหิ โยชนาหิ
 มาณสฺส อนิยตภาโว ปกาสิโต.

อวเสสา โยค โสฬส แปลว่า
 สังขาร ๑๖ ที่เหลือ. ก็ในอกุศลจิตดวงที่ ๓
 นี้ มานะเป็นเจตสิกที่เป็นอนิยตะ รวมกับ
 มานะนั้นด้วยก็เป็นสังขาร ๑๖ นั้นเอง.
 จริงอยู่ ในคัมภีร์ปฏิฐาน ในคำว่า
 "สญฺโฆชนํ ฌมฺมํ ปฏฺจฺจ สญฺโฆชนโน ฌมฺโม
 อูปฺชชติ เหตุปฺจฺจยา" นี้ แปลว่า
 สังโยชนธรรม อากัยสังโยชนธรรมเกิดขึ้น
 เพราะเหตุปัจจัย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
 "กามราคสญฺโฆชนํ ปฏฺจฺจ มาณสญฺโฆชนํ
 อวิชฺชาสญฺโฆชนนุ" แปลว่ามานสังโยชน
 อวิชชาสังโยชนอากัยกามราคสังโยชน ตรัส
 ว่า "กามราคสญฺโฆชนํ ปฏฺจฺจ อวิชฺชา-
 สญฺโฆชนนุ" แปลว่าอวิชชาสังโยชนอากัย
 กามราคสังโยชน และตรัสว่า "माणสญฺโฆชนํ
 ปฏฺจฺจ ภวราคสญฺโฆชนํ อวิชฺชาสญฺโฆชนนุ"
 แปลว่า ภวราคสังโยชน อวิชชาสังโยชน
 อากัยมานสังโยชน ตรัสอย่างนี้ไว้ในธรรม

^๑ อภิ. ป. ๔๒/๒๔๑.

๑๐ อย่าง การประกอบราคสังโยชน์ของ
พระสกทาคามีกับสังโยชน์มี ๑๐ อย่าง คือ
สังโยชน์ ๓ แม้เหล่านี้ได้แก่ มานะ วิจิกิจฉา
และภวราคะ ประกอบกับกามราคะ ๔ ครั้ง
และประกอบกับปฏิฆะ ๓ ครั้ง แล้วประกาศ
ว่า มานะเป็นอนิยตเจตสิก ด้วยคำประกอบ
ที่มาแล้วอย่างนี้ว่า อวิชชาสังโยชน์อาศัย
ภวราคะสังโยชน์.

ยทิ ทิ มาโน นียโต สียา, กามราคสฺส
มานรหิตา ปวตฺติ น สียา, ตถา ภวราคสฺส.
เอวํ สติ ปฏฺฐาเน จตฺถุชฺชตฺตํ กามราเคน
โยชนา น สียา, ติกฺขชฺชตฺตํเยว สียา.
ภวราคมุลิกา จ น สียา. เอวณฺจ สโยชนานํ
สโยชเนหิ อฏฺฐวิธเณ โยชนา สียา, น
ทสฺวิธเณ. ทสฺวิธาว จ ทสฺสิตาคี.

ก็ถ้ามานะจะพึงเป็นนิยตเจตสิกไซ้, ความ
เป็นไปที่เว้นจากมานะ ก็จะไม่พึงมีแก่
กามราคะ, สำหรับภวราคะก็เช่นเดียวกัน.
เมื่อเป็นอย่างนี้ในคัมภีร์ปฏิฐาน ก็จะไม่พึง
มีคำประกอบกับกามราคะ ๔ ครั้ง, มี
เพียง ๓ ครั้งเท่านั้น. และคำประกอบซึ่ง
มีภวราคะเป็นมูล ก็จะไม่พึงมี. ก็สังโยชน์
จะพึงมีคำประกอบกับสังโยชน์ ๘ นัยอย่างนี้,
ไม่ใช่เป็น ๑๐ นัย. แต่ท่านก็ได้แสดงไว้
๑๐ นัยนั่นเอง.

บริษัทนิพนธ์ จำกัด

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยานิพนธ์พจนาคณี และ ม.ร.ว. เลื่อนอรณพ

เสยยาทีวเสณ อัจจโต นมน อัญญติ, ความนี้ก็น้อมไปข้างสูง ด้วยอำนาจความ
 อุนนมนวเสเนว สํปกคฺคหโรโส^๑ น วีริยํ วิย ถือตัวว่าเรดึกกว่าเขาเป็นต้น ชื่อว่าอัญญติ
 ตนตํกัจจสาธเน อพฺภุสฺสหนวเสณ. โอมานสฺสาป^๒ แปลว่าหยิ่ง, ชื่อว่ามีความยกตัวเป็นรส
 อตฺตทานํ เอว^๓ กตฺวา กถณมฺปิ สํปกคฺคกถณ- ด้วยอำนาจความหยิ่งนั่นเอง. มิใช่ด้วย
 วเสเนวาติ ทฏฺฐพฺพํ. เกตุ วุจฺจติ อำนาจความอุตสาหะอย่างยิ่ง ในการยังกิจ
 อัจจกฺคตฺโรช, อธิ ปน เกตุ วิยาติ เกตุ, นั้น ๆ ให้สำเร็จเหมือนความเพียร. แม้
 อุพารตมาทีภาโว. ตํ เกตุภาวสงฺฆาตํ เกตุ การยึดถือกระทำตนให้ต่ำลงแม้ของอวมานะ
 กมฺมยตีติ^๔ เกตุกมฺมยํ, จิตฺตํ. ยสฺส ธมฺมสฺส ก็พึงเห็นว่า ด้วยอำนาจของการยกตัว
 วเสณ เกตุกมฺมยํ, สํ เกตุกมฺมยตา. เหมือนกัน. ธงที่ชักขึ้นไว้สูงยิ่ง เรียกว่า
 เกตุ, แต่ในที่นี้ชื่อว่าเกตุ เพราะอรรถว่า
 เหมือนกับธง, ได้แก่ ภาวะที่ถือว่าเป็น
 คนใหญ่ที่สุดเป็นต้น. จิตชื่อว่า เกตุกมฺมย
 เพราะอรรถว่า ต้องการจะเป็นธง กล่าว
 คือเป็นเหมือนธงนั้น. ความต้องการเป็น
 เหมือนธง ด้วยอำนาจของธรรมใด ธรรม-
 ชาตินั้นชื่อว่า เกตุกมฺมยตา แปลว่า ความ
 ต้องการเป็นเหมือนธง.

^๑ ฉ. สํปกคฺคหโรโส.

^๒ ก. โอนหนสฺสาป. ^๓ ฉ. อว.

^๔ ฉ. ม. กาเมตีติ, ก. กมฺมยตีติ.

บริษัทนิพนธ์ จำกัด

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระยานิพนธ์พจนานถ์ และ ม.ร.ว. เลื่อนอรณพ

"อหฺนุ"ติ ปวตฺตฺนโต มาณสฺส ทิฏฺฐิสทิสฺสปวตฺตฺตี
โส ทิฏฺฐิยา สทฺธิ เอกจิตฺตฺบฺปาเท น ปวตฺตฺติ,
อตฺตฺสเนหฺสนฺนิสฺสโย จาติ อาท "ทิฏฺฐิ-
วิปฺปยุตฺตโลภทฏฺฐาโน"ติ.

เพราะความเป็นไปว่า "ตัวเรา" มานะ
จึงมีความเป็นไปคล้ายกับทริฐ เพราะฉะนั้น
มานะนั้น จึงไม่เกิดในจิตตฺบปาเทเดียวกันกับ
ทริฐ และอิงความรักตนอยู่ ด้วยเหตุนี้ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "มีโลภะอันไม่ประกอบ
กับทริฐเป็นปทัฏฐาน".

เอตฺตฺปิ จาติ จ-สทฺเทเน ถีนมิทฺธํ
อากพฺพตฺติ.

ด้วย จ-ศัพท์ว่า เอตฺตฺปิ จ ท่าน
ชักเอาถีนะและมิทฺธะมาด้วย.

๔๔๕. ทฺสฺสนฺตีติ พฺยาปชฺชนฺตี. จฺณฺตฺทิกฺกํ
กฺขุณฺณํ. อตฺตฺโน ปวตฺตฺติอาการวเสน,
วิรูปสฺสํปนฺกอนิฏฺฐรฺูปสมฺภูจฺาปนวเสน จ
วิสฺปฺปนรฺโส. กายสฺส วิชฺฌตฺตภาวปาหนโต^๑
อตฺตฺโน นิสฺสยทฺหนรฺโส. ทฺสฺสนํ อตฺตฺโน,
ปรสฺส จ อฺปโภกผลกาเลสฺ อนิฏฺฐตฺตฺตา
วิสฺสํสฺสจฺบุตฺติมตฺตํ วิย ทฏฺฐพฺโพติ สพฺเพน
สพฺพํ อคฺคเหตุพฺพตฺตํ ทสฺเสตี.

๔๔๕. คำว่า ย่อมประทุษร้าย ได้แก่
ย่อมพยาบาท. ความค ได้แก่ความโกรธ.
ชื่อว่า มีความพลุ่งพล่านเป็นรส ด้วยอำนาจ
อาการแห่งความเป็นไปของตน และด้วย
อำนาจแห่งการยังรูป อันกระสับกระส่าย
ไปจนผิดปรกติและไม่น่าปรารถนาให้ตั้งขึ้น.
ชื่อว่า มีการเผาที่อาศัยของตนเป็นรส
เพราะทำให้ ถึงความที่แห่งกายถูกเผา.

^๑ ก. มิชฺฌตฺตภาวปาหนโต.

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ อุทิศส่วนกุศลให้แก่
บิดา-มารดา ญาติ บรรพบุรุษ วิญญาณที่สิงสถิตย์อยู่ในที่ ๆ เป็นของข้าพเจ้า.

"มจฺจรภาโว มจฺจริยนฺ"ติ. นีรุตฺตินเยน ปน
 มา อิทํ อจฺจริยํ อณฺเณสํ โทศฺ, มยฺหํเยว
 โทศฺตุติ มจฺจริยนฺตุติ โปราณา. ตํ มจฺจริยํ
 วุจฺจมานานิ ลกฺขณาทีนึ ปรียาทาย ติฏฺฐติ.
สงฺโฆจนปจฺจปฏฺฐานนฺติ อตฺตสมฺปตฺตึนํ ปเรหิ
 อสํชาธารณภาวกรณเณน สงฺโฆจนปจฺจปฏฺฐานํ.
 กฏฺฎกาการคฺติ กฏฺฎกณฺจกฺตา. อตฺตสมฺปตฺติ
 อาวาสาหิ.

ประกอบ มจฺจร คัพฺทํ จึงกล่าวว่่า "มจฺจร-
ภาโว มจฺจริยํ" ความตะหนั้ ชื่อว่่า
 มจฺจริยะ. ก็โดยนัยแห่งนั้รุตฺติ โปราณา-
 จารยฺทั้งหลาย กล่าวว่่า มา อิทํ อจฺจริยํ
 อณฺเณสํ โทศฺ, มยฺหํเยว โทศฺตุติ มจฺจริยนฺตุติ
 แปลว่่า ความอํศฺจรรยฺนี้ จงอย่ามีแก่คน
 เหล่าอื่น, จงมีแก่เราเท่านั้น เพราะเหตุนั้น
 จึงชื่อว่่ามจฺจริยะ. มจฺจริยะนั้น ตั้งอยู่
 ครอบคลุ่่มข้อปกิณกะมีลักษณะเป็นต้น ที่กำลัง
 กล่าวถึง. คำว่่า มีความสยั้หน้าเป็น
ปจฺจปฏฺฐาน ก็อมีความสยั้หน้าโดยกระทำ
 ความที่สมบัตติของตน ไม่ให้ทั้วไปแก่คน
 เหล่าอื่นเป็นปจฺจปฏฺฐาน. ทำนองอันมี
 อาการที่รั้ดกุ่่ม ชื่อว่่า กฏฺฎกณฺจกฺตา แปลว่่า
 ความเป็นเสื่อเกเราะะที่รั้ดกุ่่ม. สมบัตติของตน
 ใ้แก่ที่อยู่เป็นต้น.

๔๔๔. กุกฺกตฺนฺติ เอตฺถ อกฺกตฺมฺปิ
 กุกฺกตฺเมว. เอวณฺหิ วตฺตฺตาโร โทหนฺติ "ยํ มยา
 น กตํ, ตํ กุกฺกตฺนฺ"ติ. ตถา หิ วกฺขติ

๔๔๔. ในบทว่่า กุกฺกตฺ นี้ แม้การไม่
 กระทำก็ชื่อว่่า กุกฺกตฺ เหมือนกัน แปลว่่า
 การกระทำที่บั้ดหิตเกลั้ยค. ก็เมื่อเป็น

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ อุทิศส่วนกุศลให้แด่
 บิดา-มารดา ญาติ บรรพบุรุษ วิญญานที่สิงสถิตยอยู่ในที่ ๆ เป็นของข้าพเจ้า

"กตาทานุโสจนรส"ติ. เอว กตาทคํ
 หุจฺจริตํ, สุจฺจริตญจ กุกคํ, คํ อารพฺภ
 วิปฺปฏิสํวเสน ปวตฺตมฺปน จิตฺตํ คํสฺหจฺจริตตาย
 อธิ "กุกคฺน"ติ กเหตุวา "คฺสฺส ภาโว
 กุกกฺจฺจน"ติ วุตฺตฺนฺติ ทฺฏฺจพฺพํ.

อย่างนี้ ก็ย่อมมีผู้กล่าวว่า "สิ่งใดเราไม่ได้
 กระทำ, สิ่งนั้น ชื่อว่า กุกคํ แปลว่าการ
 กระทำที่บังเกิดเกลียด". สมจริงดังคำที่ท่าน
 อาจารย์จะกล่าวว่า "มีการเศร้าใจถึงการ
 ที่ทำและไม่ได้ทำเป็นรส". เมื่อเป็นอย่างนี้
 หุจฺจริตที่กระทำแล้ว และสุจฺจริตที่ยังไม่ได้
 กระทำ ชื่อว่า กุกคํ แปลว่าการกระทำที่
 บังเกิดเกลียด, ก็จิตที่เป็นไป โดยอำนาจ
 ปรารภถึงหุจฺจริตที่กระทำแล้ว และสุจฺจริตที่ยัง
 ไม่ได้กระทำนั้น มีความเคียดร้อนในภายหลัง
 พึงเห็นว่า ท่านถือเอาคำว่า "กุกคํ"
 ในที่นี้ เพราะเป็นไปร่วมกับจิตนั้น จึงกล่าว
 ว่า "ภาวะของกุกคฺนนั้น ชื่อว่า กุกกฺจฺจ".

ปจฺจนา อนุตฺตํ วิพาทนํ ปจฺจนาตาโป.
 ยถาปวตฺตคฺสฺส กตาทกการวิสิฏฺจคฺสฺส หุจฺจริต-
 สุจฺจริตคฺสฺส อนุโสจนวเสน วิรูปํ ปฏิสรณํ
วิปฺปฏิสํวโร. ปรายตฺตตาเหตุตาย ทาสฺพยมิว
ทฺฏฺจพฺพํ. ยถา หิ ทาสฺพเย สติ ทาสฺ
 ปรายตฺโต โทติ, เอว กุกกฺจฺเจ สติ คํสมฺกฺติ.

การตามเผาใจ คือการทำให้ลำบากใจใน
 ภายหลัง ชื่อว่า ปจฺจนาตาโป แปลว่าการ
 ทำให้ร้อนใจในภายหลัง. การทวนนี้ถึง
 ไปผิดปรกติ ด้วยอำนาจตามเศร้าใจถึง
 หุจฺจริตและสุจฺจริตที่ต่างกัน โดยอาการที่ทำ
 แล้ว และที่ยังไม่ได้ทำตามที่เป็นไปแล้ว

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ อุทิศส่วนกุศลให้แด่

บิดา-มารดา ญาติ บรรพบุรุษ วิญญานที่สิงสถิตย์อยู่ในที่ ๆ เป็นของข้าพเจ้า

น หิ โส อตฺตโน ฌมฺมตาย กุสฺเส ปวตฺตติ
สกุโกติ.

ชื่อว่า วิปปฏิสาโร แปลว่าความเคี้ยวคร้อน
ในภายหลัง. กุกุกุจะนี้ บัณฑิตพึงเห็นว่า
เหมือนความเป็นทาส เพราะเป็นเหตุแห่ง
ความเป็นผู้อาศัยผู้อื่น. เหมือนอย่างว่า
เมื่อความเป็นทาสมียู่ ทาสก็ยอมอาศัย
คนอื่นฉันใด, เมื่อกุกุกุจะมีอยู่ คนก็ยอมมี
การประกอบกับกุกุกุจะนั้น. เพราะบุคคล
ผู้มีการประกอบด้วยกุกุกุจะนั้น ย่อมไม่อาจ
เพื่อจะยังกุศลธรรมให้เป็นไป โดยธรรมคา
ของตน.

อถวา กตาทากุสลกุสลานุโสจเน อายตฺตตตาย
ตทฺทภยวเสน กุกุกุจะเนน ตํสมงฺกิ โทตีติ ตํ
ทาสพฺยํ วย โทตีติ.

อีกประการหนึ่ง เพราะภาวะที่อาศัยความ
เศร้าใจถึงอกุศลที่ได้กระทำไว้ และกุศลที่
ไม่ได้กระทำไว้ บุคคลผู้ประกอบด้วย
กุกุกุจะนั้น จึงมีผู้ที่ประกอบโดยกุกุกุจะ
เกี่ยวกับการตามเศร้าใจทั้ง ๒ นั้น เพราะ
เหตุนี้ กุกุกุจะนั้น จึงเป็นเหมือนความ
เป็นทาส.

อนิยเตสุ อีสฺสาทีสุ ถีนมิทฺธสมฺภโว
จาติ จ-สทฺทํ อานตฺวา สมฺพนฺธิตฺทพฺ.

พินฺนํ จ-ศฺพฺทมาเชื่อมว่า ถีนมิทฺธ-
สมฺภโว จ แปลว่าในบรรดาเจตสิก

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ อุทิศส่วนกุศลให้แก่

บิดา-มารดา ญาติ บรรพบุรุษ วิญญูณที่สิงสถิตย์อยู่ในที่ ๆ เป็นของข้าพเจ้า

ทั้งหลาย มีอิสสาเป็นต้นที่เป็นอนิยตะ มี
ถิ่นมิตระนั้นแหละด้วย.

๔๙๐. ปวตฺติภูจฺติมตฺโตติ ขณฺภูจฺติ-
มตฺโต. "นิวาเต ที่ปัจจันํ จิตฺติ วิทยา"ติ ทิ
เอวํ วุตฺตจิตฺตภูจฺติ วิทยา สนฺตทานภูจฺติยา ปจฺจโย
ภวิตฺตุ อสมฺมตฺโต นิจฺฉยาภาเวน อสณฺจหนฺโต
เจตฺโส ปวตฺติปจฺจยมตฺตตาย ปวตฺติภูจฺติมตฺโต.
เตนาท "ทพฺพล สมาริ"ติ.

๔๙๐. คำว่า เป็นอาการเพียงหยุด
แห่งปวัตติจิต ก็เป็นอาการสักว่าหยุดไป
ชั่วขณะ. จริงอยู่ ชื่อว่าเป็นอาการสักว่า
ความหยุดแห่งปวัตติจิต โดยความเป็นเพียง
ปัจจัยแห่งจิตเป็นไป เพราะความไม่หยุด
อยู่ โดยไม่มีความตกลงใจ ซึ่งไม่สามารถ
จะเป็นปัจจัย แก่ความหยุดอยู่ติดต่อกัน
เหมือนกับความหยุดแห่งจิต ที่ท่านกล่าวไว้
อย่างนี้ว่า "เปรียบเหมือนความหยุดแห่ง
เปลวประทีป ในที่อับลมฉะนั้น". ด้วยเหตุ
นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ได้แก่สมาธิ
อย่างอ่อน".

วิคตา จิกิจฺฉาติ จิกิจฺฉิตฺตุํ ทุกฺกรตาย วุตฺตํ,
น สพฺพณปิ วิจิกิจฺฉาย จิกิจฺฉาภาวโตติ
ตทตฺตมตฺตํ ทสฺเสติ. "เอวํ นุ โข, นนุ
โข"ติอาทินา สํสฺปนฺนวเสน เสตีติ สํสโย.
กมฺปนฺรสาติ นานารมฺมณเ จิตฺตสฺส มีความแน่วใจ แม้โดยประการทั้งปวง.

คำว่า ความไม่แน่วใจ ปราศไป ท่าน
อาจารย์แสดงเพียงความหมายของวิจิกิจฉา
นั้นว่า ความแน่วใจท่านกล่าวไว้เพราะเป็น
เรื่องที่ทำได้ยาก, มิใช่เพราะวิจิกิจฉาไม่
มีความแน่วใจ แม้โดยประการทั้งปวง.

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ อุทิศส่วนกุศลให้แก่

บิดา-มารดา ญาติ บรรพบุรุษ วิญญาณที่สิงสถิตย์อยู่ในที่ ๆ เป็นของข้าพเจ้า

กมุปนกิจจา. อุทฺธจฺจนฺทิ อตฺตนา คหิตากาเร
เอว จตฺวา ภมฺมตีติ เอการมฺมณสฺมึเยว
วิปฺพนฺทวนฺวเสณ ปวตฺตติ.

ภาวะ ชื่อว่าสงสัย ด้วยอรรถว่า เป็นไป
ด้วยอำนาจความกระสับกระส่าย โดยนัยมี
อาทิว่า "เป็นอย่างนี้หรือ, มิใช่หรือ"
ดังนี้. คำว่า มีความหวั่นไหวเป็นรส คือมี
ความหวั่นไหวแห่งจิตในอารมณ์ต่าง ๆ เป็น
กิจ. จริงอยู่ อุทฺธจฺจะตั้งอยู่หม่นไป ใน
อาการที่ตนถือเอานั่นเอง เพราะฉะนั้น
จึงเป็นไปอยู่ โดยคั่นรณอยู่ในอารมณ์เดียว
นั่นเอง.

วิจิกิจฺจา ปน ยทฺธิปี ฐปาทีสุ เอกสฺมึเยว
อารมฺมณเ อูปฺปชฺชติ, ตถาปิ "เอวํ นุ
โซ, นนุ โซ อิทํ นุ โซ, อณฺณํ นุ โซ"ติ
อณฺณํ คเหตุพฺพาการํ อเปกฺขตีติ นานารมฺมณ
กมุปนํ โหตีติ. อนิจฺจนฺยํ เทวพฺพกํ
ปจฺจุปฺปฏิสฺสเปตีติ อนิจฺจนฺยปจฺจุปฺปฏิสฺसानา. อนนฺกํสฺสสฺส
อารมฺมณเ นานาสภาวสฺส คหณากาเรน
ปจฺจุปฺปฏิสฺสเปตีติ อนนฺกํสฺสคคาหปจฺจุปฺปฏิสฺसानา.

ส่วนวิจิกิจจา แม้เกิดขึ้นในอารมณ์เดียว
เท่านั้น ในบรรดาอารมณ์ทั้งหลาย มีรูป
เป็นต้น แม้โดยแท้, แม้กระนั้นก็คอยเพ่ง
อาการที่ควรจะถือเอาอย่างอื่นว่า "อย่างนี้
หรือ, หรือว่าไม่ใช่ อันนี้หรือ, หรือว่า
อันอื่น" เพราะฉะนั้น จึงมีความหวั่นไหว
ไปในอารมณ์ต่าง ๆ แล. วิจิกิจจาใด ย่อม
ยังความไม่ตัดสินใจ ความสงสัยให้เข้าไป
ตั้งไว้เฉพาะ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อนิจฺจนฺย-
ปจฺจุปฺปฏิสฺसानา แปลว่ามีความไม่ซ้ซาคเป็น

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ อุทิศส่วนกุศลให้แก่

บิดา-มารดา ญาติ บรรพบุรุษ วิญญาณที่สิงสถิตย์อยู่ในที่ ๆ เป็นของข้าพเจ้า

ปัจจุบันฐาน. วิจิกจนาโค ย่อมเข้าไปตั้งไว้
เฉพาะ โดยอาการที่ถือเอาซึ่งสภาวะต่างๆ
ในอารมณ์ซึ่งมีหลายอย่าง เหตุนี้ วิจิกจนา
นั้น จึงชื่อว่า อเนกสกคาทปจฺจุปฺภูฐานา
แปลว่า มีอันถือเอาหลายอย่างเป็นปัจจุ-
ปฺภูฐาน.

๔๙๑. สตตารมมณตตาคติ สตต-
ปณตตติอารมมณตตาค. นนุ จ ปณตตติ-
อารมมณานิ วิปากา โทหนตฺติ โจนํ สนฺธายาท
"เอกนตฺปริตตารมมณานิ กามาวจรวิปากา"ติ.
วิรติโยปิ วิปากเอสฺ น สนฺตฺติ เอตฺถาปิ นนุ
เกสฺสจฺ วิปากเอสฺ วิรติโยปิ สนฺตฺติ โจนํ มนสิ
กตฺวา อาท "ปณจฺ สิกฺขาบทา กุสลายะวาทิ
หิ วุตฺตน"ติ, เตน โลกียวิปากเอสฺ วิรติโย
น สนฺตฺติ ทสฺเสติ.

๔๙๑. คำว่า เพราะมีสัตว์เป็น
อารมณ์ คือเพราะมีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์.
ท่านอาจารย์หมายถึงคำที่ว่า ก็วิปาก-
สังฆาร แม้มีบัญญัติเป็นอารมณ์ก็มีมิใช่หรือ
จึงกล่าวว่า "ก็กามาวจรวิปากสังฆาร มี
กามาวจรธรรมเป็นอารมณ์โดยส่วนเดียว".
แม้ในคำว่า แม้วิรติกี่ไม่มีอยู่ในวิปากสังฆาร
นี้ ท่านอาจารย์ใส่ใจคำที่ว่า แม้วิรติกี่มี
ในวิปากสังฆารบางพวกมิใช่หรือ จึงกล่าว
ว่า "สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า สิกฺขาบท
ทั้ง ๕ เป็นกุศลอย่างเดียวกัน", ด้วยคำนั้น
ท่านอาจารย์แสดงว่า วิรติไม่มีอยู่ใน
วิปากสังฆารที่เป็นโลกียะ.

8

คุณหญิงสมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ อุทิศส่วนกุศลให้แก่
บิดา-มารดา ญาติ บรรพบุรุษ วิญญานที่สิงสถิตย์อยู่ในที่ ๆ เป็นของข้าพเจ้า

เตสนติ รูปาวจราทวิปากวิญาณานัน.
ชเนตพพชนกสมฺพนุเช หิ อิทํ สามิวจนัน.

บทว่า เตสํ โยค รูปาวจราทวิปาก-
วิญาณานัน แปลว่า แห่งวิปากจิตมีรูปาวจร
เป็นต้นเหล่านั้น. ก็บทว่า เตสํ นี้ เป็น
ฉฐฐวิภคติ ลงในอรรถเชื่อมธรรมที่พึงเกิด
และธรรมที่เป็นตัวทำให้เกิด.

๔๙๒. เตติ เต อเหตุกกิริยสังขาร.
ตตถ กุสลวิปากมโนธาตสมฺพยุตเตหิ สมานา
อเหตุกกิริยมโนธาตสมฺพยุตตา, โสมนสฺส-
สทคตสนฺตึรณสมฺพยุตเตหิ สมานา หลิตุปปาท-
สมฺพยุตตา, อเปกขาสทคตสนฺตึรณสมฺพยุตเตหิ
สมานา โวฏฐพพนสมฺพยุตตาคติ อิมมตฺถํ
ทสฺเสนเตน "กุสล ๗เป๗ สมานา"ติ วตฺวา
คโต ลพฺภมานัน วิเสสํ ทสฺเสตฺถ "มโนวิญาณ-
ธาตทวเย ปนา"ติอาทิ วุตฺตํ. วริยสภาวโต
พลปตโต สมาธิ โหติ "วริยนตํ พฺลน"ติ
กตฺวา.

๔๙๒. บทว่า เต แปลว่าสังขารที่
เป็นอเหตุกกิริยาเหล่านั้น. ในคำเหล่านั้น
ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงเนื้อความนี้ว่า
อเหตุกกิริยาสังขาร ที่เสมอกับสังขารที่
สัมพยุตด้วยกุสลวิปากมโนธาตุ ก็เป็นสังขาร
ที่สัมพยุตด้วยอเหตุกกิริยามโนธาตุ, ที่เสมอกับ
สังขารอันสัมพยุตด้วยสันตึรณะ อันสทรคค
ด้วยโสมนสฺส ก็เป็นสังขารที่สัมพยุตด้วย
หลิตุปปาทจิต, ที่เสมอกันกับสังขารอัน
สัมพยุตด้วยสันตึรณะ อันสทรคคด้วยอเปกขา
ก็เป็นสังขารที่สัมพยุตด้วยโวฏฐพพนะ จึง
กล่าวว่า "เสมอกด้วยสังขารที่สัมพยุตด้วย
กุสลวิปากมโนธาตุ และ อเหตุกมโน-
วิญาณธาตทั้งคู่" ต่อจากนั้น ประสงค์
จะแสดงความต่างที่ได้อยู่ จึงกล่าวคำว่า

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ อุทิศถวาย

พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร และหม่อมส่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

"ส่วนในมโนวิญญาณธาตุทั้งคู่". สมาธิ ย่อม
เป็นสมาธิถึงซึ่งกำลัง เพราะมีวิริยะร่วม-
ด้วย โดยอธิบายว่า "ผละมีวิริยะเป็นที่สุด".

สมุจเฉทวิรตีหิ เอว อรหนตานิ
วิรมนกิจจสฺส นิฏฺฐิตตฺตา กิริยจิตฺเตสฺ
วิรติโย น สนฺตตี อาท "จเปตฺวา วิรติโย"ติ.
กามาวจรสเหตุกกิริยสงฺขารานํ กามาวจร-
กุสเลหิ วิรติกโต วิเสโส อตฺถิ, มหคฺคเตสฺ
ปน ตาทิสฺปิ นตฺถีติ อาท "สพฺพา-
กาเรณปี"ติ, ธมฺมโต, อารมฺมณโต, ปวตฺติ-
อาการโตติ สพฺพกาเรณปีติ อตฺถิ.

เพราะกิจคือการเว้นของพระอรหันต์
สำเร็จแล้ว ด้วยสมุจเฉทวิรตินั้นเอง วิรติ
ในกิริยาจิตจึงไม่มี เพราะฉะนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "เว้นวิรติ". สังฆารที่
เป็นสเหตุกกิริยาฝ่ายกามาวจร มีความต่าง
จากกามาวจรกุศลอันวิรติกระทำแล้ว, ส่วน
ในมหัคคจิต ไม่มีความต่างแม้เช่นนั้น เพราะ
ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "แม้โดย
อาการทั้งปวง", อธิบายว่า แม้โดย
ประการทั้งปวง คือโดยธรรม, โดยอารมณ์,
โดยอาการเป็นไป.

อิตฺติ สงฺขารกฺขนฺธะ วิตุถารกถามุขวณฺณนา
นิฏฺฐิตา.

พรรณนาภามุขโดยพิสการในสังฆารขันธ
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

อดีตาทวิภาคกถาวรรณนา

พรรณนากถาว่าด้วยการจำแนกชั้น

๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖
มีส่วนที่เป็นอดีตเป็นต้น

อภิธมฺมนโตคธมฺปิ สุตฺตฺนฺตภาชนียํ
สุตฺตฺนฺตฺนโย เอว, เอกฺนฺตอภิธมฺมนโย ปน
อภิธมฺมภาชนียนฺติ อาท "อภิธมฺเม
ปทภาชนียนฺเยนา"ติ.

สุตฺตฺนฺตภาชนียํ แม้ที่จัดเข้าใน
อภิธรรม ก็เป็นสุตฺตฺนฺตนั้นน้เอง, ส่วน
อภิธรรมนัยล้วน ๆ จัดเป็นอภิธรรมภาชนีย
เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่
"ตามนัยแห่งบทภาชนียในอภิธรรม".

๔๗๓. ภควตา ปน เอวํ ขนฺธา
วิตุถาริตาติ สมฺพนฺโต. ตสฺมา อิมายปิ
ปาฬียา วเสน ขนฺธานํ สํวณฺณํ กริสฺสามาติ
อธิปฺปาโย. ยงฺกิลฺลจิตฺติ เอตฺถ ยฺนฺติ สามณฺเณน
อนิยฺมทสฺสนํ. กิลฺลจิตฺติ ปการเกทํ อามสิตฺวา
อนิยฺมทสฺสนํ. อุกฺเขนาปิ อตีตํ วา ฯเปฯ
สนฺติเก วา อปฺปํ วา พหุํ วา ยาทิสํ วา
คาทิสํ วา นปฺปฺสกันฺทเทสารถํ สพฺพํ พฺยาเปตฺวา
คณฺหาตีติ อาท "อนวเสสฺปริยาทานน"ติ.

๔๗๓. เชื้อมความบาลีว่ ภควตา
ปน เอวํ ขนฺธา วิตุถาริตา แปลว่ก็พระ-
ผู้มีพระภาค ทรงจำแนกชั้นให้พิสคาร
อย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายว่
ข้าพเจ้า จักกระทำสังวณฺณาชั้นทั้งหลาย
ด้วยอำนาจพระบาลีแม่น้. บทว่ ยํ
ในบทว่ ยงฺกิลฺลจิตฺติ นี้ เป็นคำแสดงอนิยฺม
โดยสามัญ. บทว่ กิลฺลจิตฺติ เป็นบทแสดงอนิยฺม
พาดพิงถึงความต่างแห่งประการ. แม้ด้วย
บทที่เป็นอนิยฺมทั้ง ๒ พระผู้มีพระภาค ย่อม
ทรงถือเอาครอบคลุมรูปทั้งหมด ที่ควรจะ

หม่อมราชวงศ์หญิงรสนิน คัคณางค์ อุทิศถวาย

พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร และหม่อมสุ่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

เอวมฺปน อณฺเณสฺปิ นปฺสฺกนิตฺเตสฺสารเสสฺ
 ปสฺงกํ ทิสฺวา ตตฺถ อธิปฺเปตตถํ อติจฺ
 ปวตฺตนโต อธิปฺปสฺงคสฺส นียมนตถํ รูปนฺติ
 วุตฺตนฺติ ทสฺเสนฺโต "รูปนฺติ อธิป-
สฺงคนียมนนฺ"ติ อาท. ยงฺกิลฺจฺติ จ ยฺ-สทฺ
 เอกํ ปทํ, สนิปาคํ กฺ-สทฺทญฺจ เอกปทนฺติ
 คเหตุวา อนนฺยเมกตฺถปฺนโต "ปททฺเวนาปี"ติ
 วุตฺตํ. อสฺสาติ รูปสฺส. อติตาทินา วิภาค
อารภติ อตฺตทานาคตปจฺจุปฺนนฺติอาทินา.

เป็นนปฺสฺกนิตฺเตสฺ ที่ เป็นอดีตหรือปัจจุบัน
 ที่ไกลหรือที่ใกล้ น้อยหรือมาก เช่นใดหรือ
 เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "เป็นคำกำหนดถือเอาโดยไม่มี
ส่วนเหลือ".

ก็ท่านอาจารย์ ครั้นเห็นความประสงค์ในคำ
 ที่ควรเป็นนปฺสฺกนิตฺเตสฺ แมื่อนั้น ๆ อย่างนี้
 แล้ว เมื่อจะแสดงว่า พระผู้มีพระภาคตรัส
 ว่า รูป เพื่อจะทรงถึงความประสงค์โดย
 เฉพาะ เพราะเป็นไปมุ่งถึงเนื้อความที่
 ประสงค์ในคำเหล่านั้น จึงกล่าวว่า "คำว่า
รูป เป็นคำกำหนดถึงความประสงค์โดย
เฉพาะ". กับทว่า ยงฺกิลฺจฺ ท่านอาจารย์
 ถือเอา ยฺ-ศัพท์ว่าเป็นบทหนึ่ง, และกฺ-ศัพท์
 พร้อมทั้งนิบาตว่าเป็นบทหนึ่ง แล้วจึงกล่าว
 ว่า "แม้ด้วยบททั้ง ๒" เพราะแสดงอรรถ
 อันเดียวกันกับที่เป็นอนิยม. บทว่า อสฺ-
โยค รูปสฺส. พระผู้มีพระภาคทรงเริ่ม
จำแนกรูป โดยเป็นอดีต เป็นต้น คือโดยเป็น
 อดีตอนาคตและปัจจุบัน เป็นต้น.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ อุทิศถวาย

พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร และหม่อมส่น คัคณางค์ ณ อยุธยา

สหชาติปุเรชาติปัจฉาชาตานิ กิจจํ ยถาสมฺภวํ อาหาร เป็นต้น มีหน้าที่อุปถัมภ์วิบากคือ
 โยเชตพฺพํ. กฏัตตารูปัน ข้อนั้นฉันใด พึงประกอบกิจของ
 เหตุที่ทำให้เกิดขึ้นทั้งหลาย ซึ่งเป็นปัจจัย
 มีกรรมปัจจัยและอนันตรปัจจัย เป็นต้น และ
 ของปัจจัยที่เป็นตัวอุปถัมภ์ อันเป็นสหชาติ-
 ปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย และปัจฉาชาติปัจจัย
 ทำให้กลาบแต่ละกลาบเกิดขึ้น และ
 อุปถัมภ์จิตตูปบาทตามควร เหมือนฉนั้น.

เอวํ อุตฺตาหีนํ สภาควิสภาคตาสมฺภวโต รูปที่มีอุตุนั้นเป็นสมุฏฐาน ท่านกล่าวจำแนก
 ตํสมฺภูจฺจานรฺูปานํ สนฺตติวเสน อตีตาทิวภาโค เป็นอดีต เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งสันตติ
 วุตฺโต, กมฺมสฺส ปน เอกภวนิพฺพตฺตกสฺส เพราะอุตุ เป็นต้น มีความเป็นสภาคและ
 สภาควิสภาคตา นตฺถิติ ตํสมฺภูจฺจานรฺูปานํ วิสภาคกัน อย่างนี้, ส่วนกรรมที่ทำให้
 สนฺตติวเสน อตีตาทิวภาคํ อวตฺวา บังเกิดในภพเดียวกัน ไม่มีความเป็นสภาค
 อุปตฺถมฺภกฺวเสเนว วุตฺโต. และวิสภาคกันเลย เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่
 กล่าวการจำแนกรูปที่มีกรรมนั้นเป็นสมุฏฐาน
 เป็นอดีต เป็นต้น ด้วยอำนาจสันตติ แต่กล่าว
 ด้วยสามารถแห่งอุปถัมภ์ปัจจัยเท่านั้น.

ยथा ปน ลิงฺคปริวตฺตณํ โทติ, ตทา พลวตา
 อกุสเลน ปุริสลิงฺคํ อนุตฺตรชายติ, ทุพฺพเลน
 กุสเลน อิตฺถิลิงฺคํ ปาตุภวติ. ทุพฺพเลน จ
 อกุสเลน อิตฺถิลิงฺคํ อนุตฺตรชายติ, พลวตา
 กุสเลน ปุริสลิงฺคํ ปาตุภวตีติ กมฺมสมฺภูจฺจาน-
 รูปานมฺปิ อตุเถว วิสภาคตาคิ เตสมฺปิ
 สนฺตติวเสน อตีตาทิวิภาโก สมฺภวติ, โส ปน
 น สพฺพกาลิโกติ น คหิโต.

ก็ในกาลใด มีการเปลี่ยนเพศ, ในกาลนั้น
 เพศชายย่อมอันตรธานไป เพราะอกุศลมี
 กำลัง, เพศหญิงย่อมปรากฏ เพราะกุศล
 อ่อนกำลัง. อนึ่ง เพศหญิงย่อมอันตรธานไป
 เพราะอกุศลอ่อนกำลัง, เพศชายย่อม
 ปรากฏ เพราะกุศลมีกำลัง เพราะฉะนั้น
 แม้รูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ก็มีความเป็น
 วิสภาคเหมือนกัน เพราะฉะนั้น รูปที่มี
 กรรมเป็นสมุฏฐานแม้เหล่านั้น จึงมีการ
 จำแนกอดีตเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งสันตติ
 การจำแนกเป็นอดีตเป็นต้นนั้น อย่าถือเอา
 เลย เพราะไม่เป็นไปตลอดกาลทั้งปวง.

ตํตํสมยฺนติ เอกมฺหุตฺตาทิโก โส โส
 สมโย เอตสฺสาคิ ตํตํสมยํ, รูป,
 ตํตํสมยวฺนตฺนติ อตุโถ.

บทว่า ตํตํสมยํ มีรูปวิเคราะห์ดังนี้
 เอกมฺหุตฺตาทิโก โส โส สมโย เอตสฺสาคิ
 ตํตํสมยํ, เป็นวิเคราะห์ของ รูป, แปล
 วิเคราะห์ว่า สมยนั้น ๆ มีรูหนึ่งเป็นต้น
 มีอยู่แก่รูปนี้ เหตุนี้ รูปนี้ชื่อว่า ตํตํสมยํ
 อธิบายว่า รูปอันมีในสมยนั้น ๆ.

คุณวนิดา ชูเกียรติชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตโต ปุพเพ ตโต ขณตฺตยสฺส
 ปรียาปตฺตโต ปุพเพ. อนุปฺปนฺนตฺตา อนาคตฺ.
ปจฺจาทิ ตโต ปจฺจา. ขณตฺตยํ อติกกฺกนฺตฺตฺตา
อตฺตํ. ยสฺส เหตุกฺกจํ, ปจฺจยกฺกจฺจณฺจ
นิกฺกิตฺตฺตา อติกกฺกนฺตํ, ตํ อตฺตํ อุปาทกฺกขณ
เหตุกฺกจํ, อุปปนฺนผลตฺตา นิกฺกิตฺตฺจาทิ
ทฏฺฐพฺ.

คำว่า ก่อนแต่ นั้น ก็ก่อนแต่กาลนับ
 เนื่องขณะทั้ง ๓ นั้น. ชื่อว่า อนาคต
 เพราะยังไม่เกิดขึ้น. บทว่า ปจฺจา เต็ม
 ตโต เข้ากับ ปจฺจา แปลว่าหลังจากนั้น.
 ชื่อว่า อดีต เพราะล่วงขณะทั้ง ๓ ไปแล้ว.
 รูปใดมีเหตุกฺกและปัจจัยกฺก ล่วงไปแล้ว
 เพราะเสร็จไปแล้ว, รูปนั้นเป็น อดีต พึง
 เห็นว่า มีเหตุกฺกอยู่ในอุปาทขณะ และเสร็จ
 ไปแล้ว เพราะมีผลเกิดขึ้นแล้ว.

ตฺสฺปิ ขณฺส ปจฺจยกฺกจํ. ปจฺวีอาทึน
สนฺธารณาทิกํ, ผลสฺสาทึน มุสนาทิกณฺจ
อตฺตโน กฺกจํ สฺกฺกจํ, สฺกฺกจฺจสฺส กรณกฺกขณ
สฺกฺกจฺกขณ, สท วา กฺกฺเจน สฺกฺกจํ, ยสฺมี
ขณ สฺกฺกจํ รูป วา อรูป วา โหติ, โส
สฺกฺกจฺกขณ, ตสฺมี ขณ ปจฺจูปฺปนํ.

ปัจจัยกฺกมีอยู่ในขณะแม้ทั้ง ๓. กิจของตน
 แห่งธาตุทั้งหลายมีปฐมวิธาคเป็นต้น มีการ
 รองรับเป็นต้น และกิจของตน ของธรรม
 ทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น มีการถูกต้องเป็นต้น
 ชื่อว่า สฺกฺกจํ แปลว่ากิจของตน ขณะที่ทำกิจ
 ของตน ชื่อว่า สฺกฺกจฺกขณ แปลว่าขณะ
 ทำกิจของตน, อีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่เป็นไป
 ร่วมกับกิจ ชื่อว่า สฺกฺกจํ, รูปหรืออรูปที่มีกิจ
 มีอยู่ในขณะใด ขณะนั้นชื่อว่า สฺกฺกจฺกขณ
 แปลว่า ขณะแห่งรูปหรืออรูปที่มีกิจ, รูปใน
 ขณะนั้นเป็นปัจจุบัน.

คุณวนิดา ชู เกียรติชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอตถ จ ขณาทิกถายฺ "ตโต ปุพเพ อนาคตํ,
 ปจฺฉา อตีตนฺ"ติ วณฺํ อทฺธาทีสุ วย
 เกทาภาวโต นิปฺปริยายํ. อทฺธาทีวเสน ี
 อณฺเวย ฐมา อตีตา อณฺเวย อนาคตา
 อณฺเวย ปจฺจบุปฺนนา ลพฺภนฺติ, ขณาทีวเสน
 ปน นตฺถิ ฐมฺโต เกโท, กาลโต เอว
 เกโท. อุปฺปาทโต ปุพเพ อนาคโต, ขณตฺตเย
 วตฺตมานอ, ตโต ปรี อตีตติ นิปฺปริยายา,
 อทฺธาปจฺจบุปฺนนาที วย เกนจि ปริยาเยน
 อตีตมานาคตฺนติ จ วตฺตพฺพตาภาวโต.

ก็ในถาว่าด้วยขณะเป็นต้นนี้ คำว่า "รูป
 ก่อนนั้นเป็นอนาคต รูปหลังนั้นเป็นอดีต"
 เป็นคำนิปริยาย เพราะไม่มีความต่างกัน
 เหมือนกับในอัทธาเป็นต้น เพราะว่า โดย
 อัทธาเป็นต้น ก็ได้ธรรมที่เป็นอดีตอย่างหนึ่ง
 ที่เดียว ธรรมที่เป็นอนาคตอย่างหนึ่ง ธรรม
 ที่เป็นปัจจุบันอย่างหนึ่ง, แต่ว่าโดยขณะ
 เป็นต้น ไม่มีความต่างกันโดยธรรม, ต่าง
 กันแต่โดยกาลเท่านั้น. ก่อนแต่อุปาทขณะ
 เป็นอนาคต, ที่กำลังเป็นไปในขณะทั้ง ๓
 เป็นปัจจุบัน, หลังจากนั้นเป็นอดีต เพราะ
 ฉะนั้น จึงเป็นนิปริยาย, เพราะไม่มีภาวะที่
 จะต้องพูดว่า อดีต และว่า อนาคต โดย
 ปริยาย อะไร ๆ เหมือนอย่างอัทธาปัจจุบัน
 เป็นต้น.

๔๘๕. เทภูจา วุตฺตํ อชฺฌตฺติก-
 พาทีรเกทํ สนฺธาย "วุตฺตนโย เอวา"ติ วตฺวา
 เตน อฺปริตฺตฺสฺมาเนน^๑ ยทฺปิ ตตฺถ อชฺฌตฺตเมว

๔๘๕. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "มีนัย
 ดังกล่าวมาแล้วนั่นแหละ"หมายเอาประเภท
 แห่งอชฌัตติกรูปคือรูปภายใน และพาทีรรูป

^๑ ก. อปริตตฺสฺมาโน.

อิมสฺมี โยค สุตตนตนเย แปลว่า ในสุตตันต-
 นัยนี้. อธิบายว่า แม้รูปที่เป็นภายในที่เกิด
 ในตน ก็มีใช้เป็นรูปภายในที่กล่าวไว้แล้ว
 ในเบื้องต้นเลย, แม้รูปที่เป็นของบุคคลอื่น
 ก็มีใช้รูปที่เป็นภายนอก ที่กล่าวไว้แล้วใน
 เบื้องต้นเลย.

๔๔๖. ทินปณิตเกโท ปริยายโต,
 นิปปริยายโต จ เวทิตพฺโพติ สมฺพนฺโธ. ตทเว
 สฺทสฺสึนํ รูป. ยตฺถาติ ยสฺมี อารมฺมณฺญเต.
 ยํ อารมฺมณฺ กตฺวา อกฺขลวิปากวิญญาณํ
 อูปฺชชติ, คํ หิณํ อนิฏฺฐภาวโต. ยํ
 กุสฺลวิปากํ, คํ ปณิตํ อิฏฺฐภาวโต.

๔๔๖. สัมพันธ์บาลีความว่า ทินปณิต-
 เกโท ปริยายโต, นิปปริยายโต จ
 เวทิตพฺโพ แปลความว่าประเภทของรูป
 เลวและประณีต ฟังทราบโดยปริยายและ
 นิปริยาย. ตทเว โยค สฺทสฺสึนํ รูป แปลว่า
 รูปของเทวดาชั้นสัทสึนนั้นแหละ. บทว่า
ยตฺถ เท่ากับ ยสฺมี โยค อารมฺมณฺญเต
 แปลว่าในรูปใดที่เป็นอารมณ์. อกฺขลวิปาก-
จิต เกิดขึ้นกระทำรูปใดให้เป็นอารมณ์,
รูปนั้นชื่อว่า เป็นรูปเลว เพราะเป็นรูปที่
 ไม่น่าปรารถนา. กุสฺลวิปากจิต เกิดขึ้น
 กระทำรูปใดให้เป็นอารมณ์, รูปนั้น ชื่อว่า
เป็นรูปประณีต เพราะเป็นรูปที่น่าปรารถนา.

คุณประกิต จันทรสุทัศน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยดา ที อกุสลวิปาก โสย อนิฏฺโจ อนิฏฺเจะ
 เอว อูปฺปชฺชติ, น อิฏฺเจะ, เอว กุสลวิปากี
 โสย อิฏฺโจ อิฏฺเจะ เอว อูปฺปชฺชติ, น อนิฏฺเจะ.
 ตตา ที วุตฺตํ อฏฺฐกถาย :

"อกุสลกมฺมชวเสน อนิฏฺฐา ปณฺจ
 กามคฺชา วิภตฺตา, กุสลกมฺมชฺมฺปน อนิฏฺฐํ
 นาม นตฺถิ, สพฺพํ อิฏฺฐเมว. กุสลกมฺมชวเสน
 อิฏฺฐา ปณฺจ กามคฺชา วิภตฺตา. กุสล-
 กมฺมชฺชติ อนิฏฺฐํ นาม นตฺถิ, สพฺพํ
 อิฏฺฐเมวา"ติ^๑ จ.

เปรียบเหมือนอกุสลวิปาก ตัวเองไม่น่า
 ปรรณนาเกิดขึ้นในอนิฏฐารมณ้อย่างเดียว,
 ไม่เกิดขึ้นในอิฏฐารมณณ์ฉันใด, แม้อกุสลวิปาก
 ก็ฉันนั้น ตัวเองน่าปรรณนา ย่อมเกิดขึ้นใน
 อิฏฐารมณ้อย่างเดียว, ไม่เกิดขึ้นใน
 อนิฏฐารมณณ์. สมจริงคั้งที่พระอรรถกถา-
 จารย ก่อวไว้ในอรรถกถาว่า :

"กามคฺช ๕ ที่เป็อนิฏฐารมณณ์ ท่าน
 จำแนกไว้ด้วยอำนาจวิปาก ที่เกิดแต่อกุสล-
 กรรม, ส่วนอารมณณ์ที่เกิดแต่กุสลกรรมชื่อว่า
 เป็อนิฏฐารมณณ์ไม่มี, ทั้งหมคเป็อนิฏฐารมณณ์
 อย่างเดียว. และจำแนกกามคฺช ๕ ที่เป็
 อิฏฐารมณณ์ ด้วยอำนาจอารมณณ์ที่เกิดจาก
 กุสลกรรม. เพราะอารมณณ์ที่เกิดแต่กุสล
 ชื่อว่าเป็อนิฏฐารมณณ์ไม่มี, ทั้งหมคเป็
 อิฏฐารมณณ์อย่างเดียว.

^๑ สมโมหวิโนทนี . ๑๑.

ตตถ มนพานิปี กานิจิ หตฺถิรูปาทินิ
 อุกฺสฺลกมฺมนิพฺพตฺตานิ สฺนฺติ, น ปน ตานิ
 เตสฺสเยว หตฺถิอาทินิ สฺขสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 ตสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 กุสฺเลน นิพฺพตฺตํ สฺขสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 อุกฺสฺเลน นิพฺพตฺตํ หุทฺทสฺสฺสฺสฺสฺส
 อิกฺขฺจานิกฺขฺจตา กมฺมการกสฺตฺตสฺสฺส
 โยชนารหา ลียา.

ตตถ ยํ วุตฺตํ "กุสฺลกมฺมชฺชํ อนิกฺขฺจํ นาม
 นตฺถิ"ติ, น จ วุตฺตํ "อุกฺสฺลกมฺมชฺชํ อิกฺขฺจํ
 นาม นตฺถิ"ติ, เตน อุกฺสฺลกมฺมชฺชํปิ โสภณํ^๑
 ปรสฺตฺตํ อิกฺขฺจํ อตฺถิติ อนุญฺญาตํ ภวิสฺสฺสฺสฺส
 กุสฺลกมฺมชฺชํปน สฺพเพสฺส อิกฺขฺจเมวาทิ.

บรรดาอุศลวิบาก และอกุศลวิบาก
 เหล่านั้น รูปแม่ที่น่าพอใจบางอย่างมีรูปข้าง
 เป็นต้น เป็นรูปที่บังเกิดด้วยอกุศลกรรมก็มี,
 แต่รูปเหล่านั้นหาถึงความเป็นเหตุแห่งความ
 สุข แห่งสัตว์ทั้งหลาย มีข้างเป็นต้นเหล่านั้น
 ไม่. เพราะว่า รูปที่เกิดด้วยกุศลที่ตนทำไว้
 ของสัตว์นั้น ๆ นั้นเอง ย่อมเป็นปัจจัยแก่
 ความสุข ที่บังเกิดด้วยอกุศล เป็นปัจจัย
 แก่ความทุกข์. เพราะฉะนั้น ความที่แห่งรูป
 ที่เกิดแต่กรรม เป็นอริฏฐารมณ์และ
 อนิฏฐารมณ์ พึงเป็นธรรมชาติควรแก่การ
 ประกอบด้วยอำนาจสัตว์ผู้กระทำความไว้.

ในข้อนั้น คำใดที่พระอรธกถาจารย์ กล่าว
 ไว้ว่า "รูปที่เกิดแต่อกุศลกรรม ที่ชื่อว่าไม่
 น่าปรารถนาไม่มี", แต่มิได้กล่าวไว้ว่า
 "รูปที่เกิดแต่อกุศลกรรม ที่ชื่อว่า น่า-
 ปรารถนาไม่มี" ดังนี้, ด้วยคำนั้น คงจะ

^๑ ฉ. โสภณ.

ยอมรับกันว่า แม้รูปที่เกิดแต่อกุศลกรรมที่
งาม ที่น่าปรารถนา ของสัตว์เหล่าอื่นก็มี,
แต่รูปที่เกิดแต่อกุศลกรรม เป็นรูปที่น่า
ปรารถนา แก่สัตว์ทุกจำพวกที่เดียวแล.

ติรัจฉานกตानมฺปน เกสณฺจิ มนุสฺสรูป
อมนารฺปํ, ยโต เต ทิสฺวาว ปลาณนฺติ, มนุสฺสา
จ เทวตารูปํ ปสฺสิตฺวา ภาณนฺติ, เตสมฺปิ
วิปากวิญฺญาณํ ตํ รูปํ อารพฺภ กุสลวิปากเมว
อุปฺปชฺชติ, ตาทิสฺสํ ปน ปุณฺณสฺส อภาวา
น เตสํ ตคฺคํ อภิริติ โทติ.

ก็รูปมนุษย์ ไม่เป็นที่น่าพอใจ ของสัตว์
ติรัจฉานบางจำพวก เพราะมันพอเห็นเข้า
ก็หนีไป และมนุษย์ทั้งหลาย เห็นรูปเทวดา
เข้าก็กลัว, วิปากจิต แม้ของเขาเหล่านั้น
ปรารถนารูปนั้น ก็เป็นกุศลวิปากนั่นเอง
เกิดขึ้น, แต่เพราะบุญเช่นนั้นไม่มี เขา
เหล่านั้นจึงไม่มีความยินดียิ่ง ในรูปของ
เทวดานั้น.

กุสลกมฺมชฺชสฺส ปน อนิฏฺฐสฺส อภาโว วย
อกุสลกมฺมชฺชสฺส จ อิฏฺฐสฺส อภาโว วตคฺคพฺโพ.
หคฺคธิตฺถาทินมฺปิ ทิ อกุสลกมฺมชฺชํ มนุสฺसानํ
อกุสลวิปากสฺสเสว อารมฺมณํ, กุสลกมฺมชฺชมฺปน
ปวคฺคเต สมฺภูจฺจติ กุสลวิปากสฺส. อิฏฺฐารมฺมณ
ปน โวมิสฺสกคฺคตา อปฺปกํ อกุสลกมฺมชฺชํ พหุล
อกุสลวิปากกุปฺปคฺคตฺติยา การณํ น ภวิสฺสคฺคิตฺติ

ก็ควรจะกล่าว ความไม่มีรูปที่เกิดแต่
อกุศลกรรมที่น่าปรารถนา เหมือนความไม่มี
รูปที่เกิดแต่อกุศลกรรมที่ไม่น่าปรารถนาด้วย.
เพราะรูปที่เกิดแต่อกุศลกรรม แม้ของสัตว์
ทั้งหลายมีข้างเป็นต้น เป็นอารมณ์ของ
อกุศลวิปากอย่างเดียวกัน, ส่วนรูปที่เกิดแต่
กุศลกรรม ที่ตั้งขึ้นในปัจจุกาล เป็นอารมณ์

คุณประภิต จันทรสุทัศน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สกกา วิณฺณาคุ, วิปากมฺปน น สกกา
 วญฺเจตฺตุนฺติ วิปากวเสณ อญฺจานญฺจารมฺมณ-
 ววญฺจานํ สญฺจ ญฺชชติ.

ของกุศลวิปาก. แต่อาจทราบได้ว่า รูป
 ที่เกิดแต่กุศลกรรมเล็กน้อย จักไม่เป็นเหตุ
 แห่งการเกิดขึ้น แห่งอกุศลวิปากมาก ๆ
 เพราะยังเจือกับอญฺจารมณ, ส่วนวิปาก
 อันใด ๆ ไม่อาจทำให้ไขว้เขวได้ เพราะ
 ฉะนั้น การกำหนดอญฺจารมณและอนญฺจารมณ
 ด้วยอำนาจวิปากถูกต้องคือ.

มฺปน วุตฺตํ "อนญฺจา ปณฺจ กามคฺคณา"ติ,
 ตํ รูปาทิภาวสามณฺณโต กามคฺคณสทิสตาย
 คํสทิสเสสุ ทพฺโพทาเรน วุตฺตํ. อญฺจาเนว ทิ
 รูปาทินิ "กามคฺคณา"ติ ปาฬิยํ^๑ วุตฺตานิ.
 กามคฺคณวิสภาคา วา รูปาทโย "กามคฺคณา"ติ
 วุตฺตา อสิเว สิวติ โวทาโร วีย, สพฺพานิ
 วา อญฺจานญฺจานิ รูปาทินิ ตณฺหาเวตฺตุนฺทาวโต
 กามคฺคณา เอว.

ส่วนคำใด ที่พระอรธกถาจารย์ กล่าว
 ไว้ว่า "กามคฺค ๕ ที่เป็นอนญฺจารมณ",
 คำนั้น ท่านกล่าวไว้ โดยการบัญญัติ
 อญฺจารมณนั้น เข้าไว้ในอารมณ์ที่เหมือนกับ
 กามคฺค ๕ นั้น เพราะเป็นเช่นกับกามคฺค
 โดยความเสมอกัน ด้วยภาวะที่เป็นอารมณ์มี
 รูปเป็นต้น. เพราะอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่
 เป็นอญฺจารมณนั้นเทียว พระผู้มีพระภาคตรัส

^๑ ม. ม. ๑๒/๑๖๘-๓๓๓,

ม. ม. ๑๓/๑๘๔-๓๗๑,

ม. อ. ๑๔/๖๒-๒๔๐,

ส. มหา. ๑๔/๒๖.

ศาสตราจารย์คุณดวงเดือน พิศาลบุตร อภิสิทธิ์ให้แก้

คุณถนอม-คุณนพคุณ พิศาลบุตร และคุณสมบุญ-คุณเอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

ไว้ในบาลีว่า "เป็นกามคุณ". อีกอย่างหนึ่ง
รูปเป็นต้นที่เป็นวิสภาคต่อกามคุณ ก็ตรัสว่า
"เป็นกามคุณ" เหมือนการเรียก ในสิ่งที่ไม่
เป็นศิวะว่า เป็นศิวะ ฉะนั้น, อีกอย่างหนึ่ง
รูปเป็นต้น ทั้งที่เป็นอิฐฐารมณและอนิฐ-
ฐารมณทั้งหมด ก็ชื่อว่าเป็นกามคุณนั่นเอง
เพราะเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา.

วุดตณฺหิ "รูปา โลกเ ปียรูปุ สาทรูปนุ"^๑ติ
อาหิ. อติสเยน ปน กมนียตฺตา สุตเตส
กามคุณาติ อิกฺุจานิ รูปาหิ น วุดตานิ.

สมจริงดังพระดำรัส ที่พระผู้มีพระภาคตรัส
ไว้ว่า "รูปทั้งหลาย เป็นที่รัก เป็นที่
เจริญใจ ในโลก" ดังนี้เป็นต้น. แต่เพราะ
เป็นอารมณ์ที่น่าใคร่โดยพิเศษ ในพระสูตร
ทั้งหลาย จึงตรัสรูปเป็นต้นที่น่าปรารถนาว่า
เป็นกามคุณ.

วุดตณฺยเมวาติ อติเทเสน ลกฺขณโต
ทฺุรสนฺติกํ ทสฺสีตฺนติ อาท "โอกาสโตเปตถ
อุปาทายูปาทาย ทฺุรสนฺติกตา เวทิตพฺพา"ติ.

คำว่า มีนัยดังกล่าวนั้นเอง
ความว่า ท่านอาจารย์แสดงรูปไกลและ
รูปไกล โดยลักษณะตามที่จะแสดงข้างหน้า
เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ใน

^๑ ที. มหา. ๑๐/๓๔๖.

ที่นี้พึงทราบความเป็นรูปไกลรูปไกล โดย
อาศัยการเทียบกัน แม้โดยโอกาส".

ตตถ กิตฺตกโต ปฏฺจาย รูป โอกาสวเสน
สนฺติเก นาม, กิตฺตกโต ปน ปฏฺจาย ทูเร
นาม ? ปกติกถาย กถเนตฺตานํ ทฺวาทส หตฺถา
สวณฺุปจาโร นาม, ตสฺส โอรโต สนฺติเก,
ปรโต ทูเร.

บรรคารูปไกลและรูปไกลนั้น รูปตั้งแต่ระยะ
เท่าไร ชื่อว่ารูปไกลโดยโอกาส, อนึ่ง
รูปตั้งแต่ระยะเท่าไร ชื่อว่ารูปไกล ? เมื่อ
บุคคลพูดกัน ด้วยถ้อยคำตามปกติ ระยะ
๑๒ ศอก ชื่อว่าเป็นเขตที่พอจะไคยินได้,
ร่วมในของเขตที่จะไคยินนั้น ชื่อว่าไกล,
นอกออกไปชื่อว่าไกล.

ตตถ สุขุมรูปฺ ทูเร โหนฺตํ ลกฺขณโตปิ
โอกาสโตปิ ทูเร โหติ, สนฺติเก โหนฺตมฺปน
โอกาสโตว สนฺติเก โหติ, น ลกฺขณโต.
โอฟาริกรูปฺ สนฺติเก โหนฺตํ ลกฺขณโตปิ
โอกาสโตปิ สนฺติเก โหติ, ทูเร โหนฺตํ
โอกาสโตว โหติ, น ลกฺขณโต.

ในบรรคารูปเหล่านั้น สุขุมรูป เมื่ออยู่ไกล
จักว่าเป็นรูปไกล ทั้งโดยลักษณะ ทั้งโดย
โอกาส แต่เมื่ออยู่ไกล ชื่อว่ารูปไกล โดย
โอกาสอย่างเดียว, ไม่ใช่โดยลักษณะ.
โอฟาริกรูป เมื่ออยู่ไกลจักเป็นรูปไกล ทั้ง
โดยลักษณะ ทั้งโดยโอกาส, เมื่ออยู่ไกล
จักเป็นรูปไกล โดยโอกาสอย่างเดียว,
ไม่ใช่โดยลักษณะ.

ศาสตราจารย์คุณดวงเดือน พิศาลบุตร อุทิศให้แด่

คุณถนันทน์-คุณนพคุณ พิศาลบุตร และคุณสมบุญ-คุณเอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

"อุปาทายูปาทายา"ติ ปน วุตตตตตต อตตโน
 รูป สนฺติเก นาม, อนฺโตกฺกจฺจิกตฺสฺสาปิ ปรสฺส
 ทูเร. อนฺโตกฺกจฺจิกตฺสฺส สนฺติเก, พหฺวิจฺจิตฺสฺส
 ทูเรติ เอว อนฺโตคพฺภปฺมุขปริเวณ-
 สงฺฆารามสีมากามเขตตชนปทรชฺชสมฺมทฺทกฺก-
 วาเพสฺส ตทนฺโตคตพฺพิคตานิ วเสน ทูรสนฺตีกคา
 เวทิตพฺพา.

แต่เพราะกล่าววว่า "อาศัยเทียบเคียง" รูป
 ของตน จึงชื่อว่ารูปไกล, รูปของคนอื่น
 แม้อยู่ภายในห้อง ชื่อว่ารูปไกล. รูปของ
 คนอื่น ที่อยู่ภายในห้อง เป็นรูปไกล, รูป
 ของคนอื่นที่อยู่ภายนอกเป็นรูปไกล เพราะ
 ฉะนั้น ฟังทราบความเป็นรูปไกลรูปไกล
 เกี่ยวกับรูปที่อยู่ภายในห้องนั้น และรูป
 ที่อยู่ภายนอก ในบรรดารูปที่อยู่ภายในห้อง
 อยู่ที่หน้ามุข อยู่ที่บริเวณ อยู่ที่เขตวัด
 อยู่ที่บ้าน อยู่ที่นา อยู่ที่ชนบท อยู่ที่
 เมืองหลวง อยู่ที่ทะเล และอยู่ที่จักรวาล
 ด้วยประการฉะนี้.

๔๘๖. ตเทกฺกชฺฌนฺติ ตํ เอกฺกชฺฌํ เอกโต.
อภิสนฺณทิตฺวาติ สํหริตฺวา วา^๑ สมฺมทํ วา
 กตฺวา. อภิสงฺขิปิตฺวาติ สงฺขิปิตฺวา สงฺเขป
 กตฺวา. "สพฺพมฺปิ รูปํ ฯเปฯ ทสฺส ตํ โหตี"ติ.
 อิมินา รูปกฺขนฺธสฺสทฺทานํ สมานาธิกรณสม-

๔๘๖. บทว่า ตเทกฺกชฺฌนฺติ ตัดเป็น ตํ
 เอกชฺฌํ ความเท่ากับ เอกโต. บทว่า
อภิสนฺณทิตฺวา แปลว่ารูปรวม หรือกระทำ
 ให้เป็นหมั้กัน. บทว่า อภิสงฺขิปิตฺวา ได้แก่
 ย่อไว้ คือทำการย่อไว้. ด้วยคำว่า "รูป

^๑ ฉ. วาติสทโท น ทิสฺสติ.

สภาวํ ทสฺเสติ. เตเนวาท "นุ หิ รูปโต
อณฺโณ รูปกฺขนฺโธ นาม อตฺถิ"ติ.

ทั้งหมดเป็นอันแสดงว่า ชื่อว่า รูปชั้นด้วย
เข้าถึงความเป็นกองโดยลักษณะ คือความ
แปรผัน" นี้ ท่านแสดงความรู้ที่รูปศัพท์และ
ชั้นศัพท์ เป็นสมาสที่เป็นสมานาธิกรณะ.
เพราะเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "จริงอยู่ ชั้นชื่อว่ารูปชั้น จะเป็น
อันจากรูปหามีไม่".

๔๙๘. ราสีภาวูปกมเนน เวทนา-
กฺขนฺธาตโยติ ทสฺสีตา โทหนฺตฺติ อาเนตฺวา
สมฺปนฺนํติ.

๔๙๘. พึงนำเอาคำมาเชื่อมกันว่า
ราสีภาวูปกมเนน เวทนา-
กฺขนฺธาตโยติ ทสฺสีตา โทหนฺติ แปลว่า ย่อมเป็นอันแสดงว่า
ชื่อว่าเวทนาชั้นเป็นต้น ด้วยเข้าถึงความ
เป็นกอง.

สนฺตคฺวิเสณ, ขณฺทวิเสณ จาติ เอตฺถ
อหฺธาสมยวเสณ อตฺตาทวิภาสสฺส อวณฺ
สุขาทวิเสณ ภินฺนายน อตฺตาทิภาววณฺโต. น
หิ สุขา เอว อหฺธาวิเสณ, สมยวเสณ จ
อตฺตาทิกา โหติ, ตถา ทุกฺขา เอว
อหฺทกฺขมฺสุขา เอว จ กายิกเจตฺตสิกาทีภาเวน
ภินฺนา, เตน เวทนาสมฺทาโย อหฺธาสมยวเสณ

ในคำว่า ด้วยอำนาจสันตติ และด้วย
อำนาจขณะเป็นต้น นี้ มิได้กล่าวจำแนกกาล
เมื่อเกิดเป็นต้น ด้วยอำนาจอหฺธาและสมยไว้
เพราะกล่าวความเป็นอหฺธาเป็นต้น ของ
เวทนาที่จำแนกด้วยอำนาจสุขเวทนาเป็นต้น.
จริงอยู่ สุขเวทนาอย่างเดียว เป็นอหฺธา
เป็นต้น เกี่ยวกับอหฺธาและเกี่ยวกับสมยก็

ศาสตราจารย์คุณควง เตือน พิศาลบุตร อุทิศให้แด่

คุณถนอม-คุณพคุณ พิศาลบุตร และคุณสมบุญ-คุณแอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

อดีตาทิภาเวน วตฺตพฺพตํ อรหติ สมุทหายสุส
 เทหิ ปริจฺฉินฺทิตฺตพฺพตฺตา, เวทนเนกเทสา ปน
 กยฺหมานา สนฺตติขณฺเหติ ปริจฺเจทํ อรหฺนฺติ
 ตถา ปริจฺฉินฺทิตฺตฺวา กเหตุพฺพโต.

หามีได้ ทุกข์อย่างเดียว และอทุกขมสุข
 อย่างเดียวก็เหมือนกัน จำแนกไว้ด้วยความ
 เป็นทุกข์และอทุกขมสุข ทางกายและทางใจ
 เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ เวทนารวมกัน ย่อม
 ควรซึ่งภาวะที่จะพึงกล่าว โดยความเป็น
 อดีต เป็นต้น เกี่ยวกับอัทธาและสมัย เพราะ
 ความรวมกัน จะพึงกำหนดได้ด้วยอัทธาและ
 สมัยเหล่านั้น, แต่เอกเทศแห่งเวทนา เมื่อ
 จะถือเอาย่อมควรซึ่งการกำหนด ด้วยสันตติ
 และขณะ เพราะกำหนดเอาอย่างนั้นแล้ว
 จึงจะพึงถือเอาได้.

เอกสนฺตติยมฺปน สุขาทีสุ อเนกเภทภินฺนเนสฺ
 โย เกโท ปริจฺฉินฺทิตฺตพฺพภาเวน กหิตฺโต,
 ตสฺส เอกปฺปการสฺส ปากฺกฺสสฺส ปริจฺเจทิกา
 ตสฺสทิตฺตวาราณมฺพนปฺปวตฺตฺตา, อวิจฺเจเทน
 ตทฺตปฺปาทเกกวินฺวีสยสมายอกปฺปวตฺตฺตา จ สนฺตติ
 ภวิตฺตํ อรหฺตตีติ ตสฺสา เกทนฺตรํ อนามสฺสิตฺตฺวา
 ปริจฺเจทกภาเวน กณฺโณ กตํ, ลหุปริวตฺตฺติโน
 วา อรูปธมฺมา ปรีวตฺตเนเนว ปริจฺเจเทน

แต่ในบรรดาอรูปธรรมทั้งหลาย มีสุข เป็นต้น
 ในสันตติเดียวกัน ซึ่งจำแนกโดยประเภท
 มีใช้น้อย ประเภทใดที่ถือเอา ด้วยความ
 เป็นธรรมที่พึงกำหนดได้, เวทนาที่เป็นไป
 ในทวารและอารมณ์ ที่ประกอบด้วยสุข
 เป็นต้นนั้น และที่เป็นไปโดยประกอบด้วย
 อารมณ์อย่างเดียว ที่ยังสุขเป็นต้นนั้นให้
 เกิดขึ้น โดยไม่ขาดสาย อันเป็นตัวกำหนด

ศาสตราจารย์คุณดวงเดือน พิศาลบุตร อุทิศให้แด่

คุณณัน-คุณนพคุณ พิศาลบุตร และคุณสมบุญ-คุณแอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

ปริจฺฉินฺทน์ อรหนฺตํ สนฺตติชณฺวเสเนว
 ปริจฺเจโท วุฑฺโศ. เอกวิธวิสัยสมาโยคปวตฺตา
 ทิวสมฺปิ พุทฺธรูปํ ปสฺสนฺตสฺส, ธมฺมํ
 สฺถนฺตสฺส, ปวตฺตสฺสทฺธาทิสฺสทิตเวทนา
 ปจฺจุปฺปนฺนา. "ปฺพพฺพนตาปฺรณฺตมชฺเชตฺตคฺคตา"ติ
 เอเตน เหตุปจฺจยกิจฺจวเสน วุฑฺฒนํ ทสฺเสติ.

ประเภทนั้น มีประการเกี่ยวปรากฏแล้วย่อม
 ควรเป็นสันตติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกำหนด
 ถือเอา โดยภาวะที่กำหนดได้ไม่แต่ละต้อง
 ประเภทอย่างอื่นของเวทนานั้น, อีกนัยหนึ่ง
 อรูปธรรมมีปรกติเป็นไปเร็ว ย่อมควรซึ่ง
 การกำหนด โดยการกำหนดคือความเปลี่ยนแปลง
 นั้นเอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว
 การกำหนด เกี่ยวกับสันตติและขณะไว้
 อย่างเดียว. เวทนาที่ประกอบด้วยศรัทธา
 เป็นต้น ที่เป็นไปแก่บุคคลผู้ค้ำอยู่ซึ่งพระพุทฺธ-
 รูป ผู้ฟังธรรมอยู่ทั้งวัน อันเป็นไปโดย
 ประกอบด้วยอารมณ์อย่างเดียว จัดเป็น
ปัจจุบัน. ท่านอาจารย์แสดงนัยที่กล่าวไว้
 ด้วยอำนาจกิจที่เป็นเหตุปัจจัย ด้วยคำนี้ว่า
"เวทนาที่เป็นเบื้องต้นเบื้องต้นปลายและท่าม-
 กลาง".

๔๔๙. สพฺยาปารสฺสุสฺสาทสฺวิปากตา
 กุสลาทฺทึ ทึหิปี สาธาธนาติ อสาธาธนเมว
 ทสฺเสตฺถ "สวชฺชกิริยเหตุโต"ติอาทึ วุฑฺฒ.

๔๕๐. ความเป็นเวทนาที่มีความ
 ขวนขวาย มีความอุตสาหะและมีวิบาก
 ทั่วไปกับเวทนาแม้ทั้ง ๓ มีเวทนาที่เป็นกุศล

ศาสตราจารย์คุณดวงเดือน พิศาลบุตร อุทิศให้แก่
 คุณถนัด-คุณนพคุณ พิศาลบุตร และคุณสมบุญ-คุณแอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

คตต สาวชชกรียเหตุโตติ ปาณาติปาตาหิ-
 การยหกรียานิมิตตโต. กิเลสสนตาปภาวโตติ
 กิเลสปริฬาเหน สทรธภาวโต. วุสสนุตสภาวาย
 กุสลาาย เวทนาย โอฬาริกา. สพฺยาปารโตติ
 สอิหโต.

เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์ประสงค์
 จะแสดง เวทนาที่ไม่ทั่วไปเท่านั้น จึงกล่าว
 คำเป็นต้นว่า "เพราะเป็นเหตุกระทำความ
ที่มีโทษ". ในคำนั้น คำว่า เพราะเป็นเหตุ
กระทำความที่มีโทษ คือเพราะเป็นนิमितแห่ง
 การกระทำความที่บัณฑิตคิดเตียนมีปาณาติบาต
 เป็นต้น. คำว่า เพราะมีความเร่าร้อน
ด้วยกิเลส คือเพราะมีความกระวนกระวาย
 ด้วยความเร่าร้อนเพราะกิเลส. หยาบกว่า
กุศลเวทนา ที่มีสภาพอันเข้าไปสงบแล้ว.
 คำว่า เพราะมีความพยายาม คือเพราะมี
 ความชวนชวาย.

เตน ยถา ปวตฺตมานายสุสา วิปาเกน
 ภวิตพฺพํ, ตถา ปวตฺตํ วนฺโต วิปากุบฺปาทน-
 โยคฺยตมาห. สอฺสสาหโตติ สสฺตฺโตติ, เตน
 วิปากุบฺปาทนสมตฺตตํ. สฺวิปากโตติ วิปาก-
 สภฺภาวโต, เตน ปจฺจนฺตรสมวาเยนสุสา
 วิปากนิพฺพตฺตํ. ตีหิปี ปเทหิ วิปากธมฺมตฺเวย
 ทสฺเสตี.

ด้วยเหตุนี้ วิบากของเวทนานั้น ซึ่งเป็น
 ไปอยู่ ฟังมีด้วยประการใด, ท่านอาจารย์
 เมื่อจะกล่าวความเป็นไป ด้วยประการนั้น
 จึงกล่าวความที่แห่งเวทนานั้น ควรแก่การ
 ยังวิบากให้เกิดขึ้น. คำว่า เพราะมีความ
อุตสาหะ คือเพราะมีความสามารถ ด้วย
 เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวความที่เวทนา

ศาสตราจารย์คุณดวงเดือน พิศาลบุตร อุทิศให้แต่

คุณถนัด-คุณนพคุณ พิศาลบุตร และคุณสมบุญ-คุณเอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

กายกมุมาทีพยาปารสพภาวโต วา สพยา-
ปารโต, ชวนุสสาทวเสน สอสูสาทโต,
 วิปากุปาทนสมตตดาวเสน สวิปากโตติ
 เอวเมตถ อตถโถ เวทิตพโพ. วิปากัง
 อนุปาเทนตีปี กิริยา กุสลา วีย สพยาปารา,
 สอสูสาทา เอว จ โทตีติ ตทญญ์ อนามสีตุวา
 กิริยาพยากตวาเร "สวิปากโต" อิจเจว
 วุตตัง.

มีความสามารถ ในการยังวิปากให้เกิดขึ้น.
 บทว่า สวิปากโต แปลว่าเพราะมีวิปาก,
 ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความ
 บังเกิดขึ้นแห่งวิปากของเวทนานั้น ด้วย
 ความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยอื่น. ด้วยบท
 ทัง ๓ ท่านแสดงถึงความที่เวทนามีวิปาก
 เป็นธรรมคานั้นเอง.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความในบททั้ง ๓ นี้
 ว่า ชื่อว่า มีความชวนชวาย ก็เพราะมี
 ความชวนชวายในกรรมมีกายกรรมเป็นต้น,
 ชื่อว่า เพราะมีความอุตสาหะ ด้วยอำนาจ
 อุตสาหะแห่งชวนะ, ชื่อว่า เพราะมีวิปาก
 ด้วยอำนาจความเป็นวิปาก ด้วยสามารถทำ
 วิปากให้เกิดขึ้น. กิริยา แม้ไม่ทำวิปากให้
 เกิดขึ้น ก็ยังมีความชวนชวายและมีความ
 อุตสาหะอยู่นั่นเองเหมือนกุศล เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะมีวิปาก"
 คังนั้นนั่นเอง ในวาระแห่งเวทนาที่เป็น
 กิริยาอัพยากฤต โดยไม่พาดพิงทั้ง ๒ นั้น.

คุณ เข็ดชาย อมาตยกุล

อุทิศให้แก่ คุณสมบุญ-คุณเอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

วิสิญฺจสพฺยาปารสฺสสุสาหโต วาติ เอวํ ผิดจากปริยายที่กล่าวไว้แล้ว ในกุศลเวทนา
 กุศลากุศลลาภ วุตฺตวิปลลาเสน. และอกุศลเวทนาอย่างนี้คือ เวทนาที่เป็น
 วิบากอัพยาภตฺต ละเอียคกว่าเวทนาที่เป็น
 กุศลและอกุศลเหล่านั้น เพราะไม่มีความ
 ขวนขวาย เพราะไม่มีความอุตสาหะ และ
 เพราะไม่มีวิบาก. เวทนาที่เป็นกิริยา
 อัพยาภตฺต ละเอียค เพราะไม่มีวิบากหรือ
 เพราะมีความขวนขวาย และมีความ
 อุตสาหะพิเศษ โดยเป็นเวทนาที่ไม่มีวิบาก.

กมฺมเวคฺคกฺขิตฺตา, ๑ หิ กมฺมปฏิพิมฺพญฺตา จ จริงอยู่ วิบากทั้งหลาย ที่ถูกกำลังแห่งกรรม
 กายกมฺมาทิสพฺยาปารวิรหโต นิสฺสุสาหา ชัดไปแล้ว และมีรูปเปรียบกับกรรม ชื่อว่า
 วิปากา. สฺสสุสาหา จ กิริยา อวิปากธมฺมา. ไม่มีอุตสาหะ เพราะเว้นจากความขวน-
 สวิปากธมฺมธมฺมา ๒ หิ สคฺพฺภา วิย ขวาย ด้วยกรรมมีกายกรรมเป็นต้น. และ
 โอฟาริกาคี. กิริยาทั้งหลาย ที่มีอุตสาหะ ก็ไม่มีวิบากเป็น
 ธรรมดา. ก็สภาวะธรรมที่มีวิบากเป็น
 ธรรมดาทั้งหลาย ที่หนักเหมือนกับสตรี
 มีครรภ์.

๑ ฉ. กมฺม เวคฺคกฺขิตฺตา.

๒ ม. สวิปากธมฺมา.

คุณเชิดชาย อมาตยกุล

อุทิศให้แด่ คุณสมบุญ-คุณเอม-คุณแจ่ม อมาตยกุล

๕๐๐. นรสุสาทโตติ อสุสาทาทวโต
 สขปฏิเกชโต. สวปวารโตติ สปริพนทโต,
 อนุปสนตโตติ อตโต. อภิกวนโตติ
 อชโณตตรณโต. สขาย มชณตตตต นตติ,
 อุกเขย สัตต. สนตตาทโย ปน สพตต
 สขเปกขาส ลพณตติ "ยถาโยคน"ติ วตต.
ปากฏโตติ สขโต ทกขโตติ ทิสวปี
 ชานิตพตตต วิภูททวโต. สาคี^๑ อทุกขมสข
 เวทนา.

๕๐๐. บทว่า นรสุสาทโต แผลว่า
 เพราะไม่มีอัสส اته กือปฏิเสธสข. คำว่า
เพราะมีความเป็นไป กับด้วยความเพยตัว
 ใต้แก่เพราะมีความคั่นรณ, อธิบายว่า
 เพราะไม่เข้าไปสงบ. คำว่า เพราะข้มเอา
 ใต้แก่เพราะครอบงำ. ความที่สขเวทนา
 ไม่มีความเป็นกลาง ๆ, อุกเขยเวทนา
 ไม่มีความสำราญ. ส่วนความสงบเป็นต้น
 ใต้ทั้งในสขเวทนา และอุเบกขเวทนา
 ทั้งหมด เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าววว่า
 "ตามสมควร". คำว่า เพราะความปรากฏ
 ใต้แก่ เพราะความเป็นเวทนาที่แจ่มแจ้ง
 เหตุที่แม่เห็นแล้ว ก็จะต้องรู้ด้วยว่า ใต้รับ
 สขหรือใต้รับทุกข. บทว่า สา โยค
 อทุกขมสข เวทนา แผลว่าเวทนาที่ไม่ทุกข
 ไม่สนั่น.

๕๐๑. อสมปนนสมปนนค-คทณน
 เจตต ภูมिवเสนปี เวทน่าน โอฟาริกสขมต

๕๐๑. ก็ในอธิการนี้ ด้วยศัพท์ว่า
ท่านผู้ไม่ได้เข้าสมาบัติและท่านผู้เข้าสมาบัติ

^๑ ฉ. ส.า.

วุดตาคติ เวทิตพพา. อิตรา สมาเป็นสนุส ฟิงทราบว่า ท่านกล่าวความที่เวทนา เป็น
เวทนาหยาบและละเอียด ด้วยอำนาจภูมิ
ก็มี. อิตรา โยค สมาเป็นสนุส เวทนา
แปลว่าเวทนาของผู้เข้าสมาบัติคนนี้.

โสมนียโตติ โสมนีย อารมมณ กตวา บทว่า โสมนียโต ความว่า เพราะ
อติกกมิตพพโต. ตถา โยคนียโต, คนุณียโต ฟิงผูกโสมะ ทำให้เป็นอารมณ์ก้าวล่วง.
จาดิ เอตถาปิ คนุโถว คนุณน, ตสส หิต อนึ่ง แม้ในคำว่า โยคนียโต และ คนุณียโต
อารมมณภาเวน สมพนุชนโตติ คนุณีย. นี้ คนุโถ นั้นเองเป็น คนุณน, ธรรมชาติ
เอว นัวรรณีย, อุปาทานียญจ เวทิตพพ. เกือกุลแก่กันณะนั้น โดยสัมพันธ์กันด้วย
สงกิลเส นียุตตา สงกิลเส วา อรหนตตี ภาวะที่เป็นอารมณ์ ฉะนั้น จึงชื่อว่า
สงกิลเสสิกา. สา อนาสวา. คนุณีย. ฟิงทราบ นัวรรณีย และ อุปาทานีย
อย่างนี้. เวทนาที่ประกอบในสังกิลเสหรือ
ควรซึ่งสังกิลเส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สงกิลเสสิกา แปลว่าประกอบในสังกิลเสหรือ
ควรซึ่งสังกิลเส. สา โยค อนาสวา
แปลว่า เวทนาที่หาอาสวะมิได้นั้น.

๕๐๒. ตตถาคติ ยถาวุดตาย โอฟาริก- ๕๐๒. บทว่า ตตถ โยค ยถาวุดตาย
สุขุมตายน. สมภโตติ สงกโร. "โอฟาริกา, โอฟาริกสุขุมตายน แปลว่า ในความเป็น
สุขุมมา"ติ จ วุดตานมปิ ชาตืออาทิวเสน ปุน เวทนาหยาบและละเอียด ตามที่กล่าวมานั้น.

คุณจันทร์ วุฒิยากรกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สุขุโมพาริกภาวปตฺติโทโส ยถา โส^๑ น โทติ, ตถา ปฺริทฺติพฺโพ. ชาติวเสน สุขุมา เวทนาย สภาวบุคคลโลกิยวเสน โอฟาริกตํ ปาฬิวเสน ทสฺเสตฺถ "วุตฺตณฺเฑตฺน"ติอาทิวุตฺตํ.

คำว่า ปะปนกัน คือความคละกัน. บัณฑิต พึงกัน โดยประการที่จะไม่มีโทษแห่งการถึงความที่เวทนาแม่ที่ได้กล่าวไว้ว่า "เป็นเวทนาหยาบ และว่า เป็นเวทนาละเอียด" เป็นเวทนาละเอียดและหยาบอีก โดยชาติ เป็นต้น. คำว่า วุตตณฺเฑตฺน เป็นต้น ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพื่อจะแสดงถึงความที่เวทนาละเอียดโดยชาติ เป็นต้น เป็นเวทนาหยาบโดยสภาวะ บุคคลและโลกิยะตามพระบาลี.

เอวํ สุขาทโยปิตี เอตฺถ อกุสลเวทนา ชาติวเสน โอฟาริกา, สภาววเสน สุขุมา. กุสลชฺฌมานสหคตา สุขา เวทนา ชาติวเสน โอฟาริกา, สมาปนฺนสฺส เวทนาติ กตฺวา บุคคลวเสน สุขุมาติ เอวมาทินา โยเชตพฺพา. "น ปฺรามสฺติพฺโพ"ติ เอเตน ชาติวาทโย จตฺตารโ โภจฺจาสา อณฺณมณฺณํ อโวมิสฺสกา เอว คเหตุพฺพา. เอวํ สมฺภทสฺส ปฺริหาโร,

ในคำว่า เอวํ สุขาทโยปิ นี้ อกุสลเวทนา หยาบโดยชาติ, ละเอียดโดยสภาวะ. สุขเวทนาที่สทรกตด้วยกุสลฉาน หยาบโดยชาติ, พึงประกอบด้วยคำเป็นต้น อย่างนี้ว่า ละเอียดโดยบุคคล เพราะอธิบายว่า เป็นเวทนาของท่านผู้เข้าสมาบัติ. ด้วยบทว่า "น ปฺรามสฺติพฺโพ" นี้ คือพึงถือเอาส่วน ทั้ง ๔ มีชาติเป็นต้น มิให้ระคนกันและกัน

๑ ฉ. โสติสทฺโท น ทิสฺสติ.

น อณฺณถาคิ ทสฺเสติ.

ยถา อพฺยาคตมุเชน, เอวํ กุสลากุสลมุเชนปี,
ยถา จ ชาติมุเชน, เอวํ สภาวาติมุเชนปี
ทสฺเสตพฺพนฺติ อิมมตฺถํ "เอเสว นโย
สพฺพตฺถา"ติ อติทิสฺติ.

อิทานิ ชาตืออาทิกโกฏฐาเสสฺปิ (๑)

อกุสลาทินิ อูปาทายูปาทาย โอฟาริกสุขุมตฺ
ทสฺเสตฺ "อฺปิจา"ติอาทิก อารทฺธํ. "นิสฺสย-
ทหนโต"ติ อิมินา โทสสทคตายน ปากฏํ
กฺุรฺรปฺวตฺติ ทสฺเสติ. นียตาติ มิจฺจตฺตนิยามน
นียตา, อนนฺตรียภาวปฺวตฺตา กปฺปติฏฺจนก-
วิปากตายน กปฺปฏฺฐิติกา เทวทตฺตาทินิ วิย.

นั่นเอง. ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า การ
กันความปะปนกันอย่างนี้, มิใช่ออย่างอื่น.

ฟังแสดง แม้ด้วยหัวข้อที่เป็นกุศล เวทนา
และอกุศล เวทนา เหมือนกับหัวข้อที่เป็น
อัพฺยาคตเวทนา และฟังแสดง แม้โดยหัวข้อ
อื่นที่เป็นสภาวะเป็นต้น เหมือนกับโดยหัวข้อ
คือชาติ เพราะฉะนั้น ความข้อนี้ ท่าน
อาจารย์จึงแสดงต่อไปว่า "ในเวทนา
ทั้งหมดก็นั้นนั่นเอง".

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
ถึงความที่เวทนาทั้งหลาย มีอกุศลเวทนา
เป็นต้น เป็นเวทนาหยาบและละเอียด
โดยเทียบเคียงกันและกัน แม้ในส่วนของ
ปภิกขะมีชาติเป็นต้น จึงเริ่มคำว่า "อีก
ประการหนึ่ง" ดังนี้เป็นต้น. ด้วยคำว่า
"เพราะเผ่าที่อาศัย" นี้ ท่านอาจารย์

๑ ฉ. ม. มิโถ.

แสดงความเป็นไปที่หายาบ อันปรากฏของ
 เวทนาที่สทรคคด้วยโทสะ. คำว่า นียตะ
 คือเป็นเวทนาตั้ง โดยมีจัตตนิยาม, อัน
 ถึงความเป็นอนันตริยกรรม เป็นเวทนา-
กับปฏฐิติกะ เพราะเป็นเวทนาตั้งอยู่ได้
 ตลอดกับ เหมือนกับเวทนาของพระเทวทัต
 เป็นต้น.

อสังขาริกา สภาวติชิตตตาย โอฬาริกา.
ทิวฐิสัมปยุตตา มหาสาวชชตตาย โอฬาริกา.
สาปี ทิวฐิสัมปยุตตา นียตะ โอฬาริกา, ตโต
กบปฏฐิติกา, ตโต อสังขาริกาติ ทิวฐาปี
 เหฏฐา วุตตนยตตะ เอกชฌ์ วุตตะ วิสุ
 วิสุเยว โยเชตพพา. เตนาท "อิตรา
สุชมา"ติ. อวิเสเสนาติ โทสสหคตา,
 โลกสหคตาติ อภเทน.

เป็นอสังขาริกะ ชื่อว่า เป็นเวทนาหายาบ
 เพราะมีความกล้าแข็งโดยสภาพ. เป็น
ทิวฐีสัมปยุต ชื่อว่า เป็นเวทนาหายาบ
 เพราะความเป็นเวทนามีโทษมาก. เวทนา
 ที่เป็นทิวฐีสัมปยุตเมื่อนั้น คือทั้ง ๓ อย่าง
 ได้แก่ ที่เป็นนียตะ เป็นเวทนาหายาบ,
 เพราะเป็นเวทนาหายาบนั้น จึงเป็นกับ-
ปฏฐิติกะ มีความตั้งอยู่ตลอดกับ, เพราะมี
 ความตั้งอยู่ตลอดกับนั้น จึงเป็นอสังขาริกะ
 ท่านกล่าวรวมกันไว้ เพราะมีนัยได้กล่าวไว้
 แล้วในหนหลัง บัณฑิตพึงประกอบเป็นส่วนๆ
 ไปที่เดียว. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "เวทนานอกนี้ จึงเป็นเวทนา

คุณจันทร์ วุฒิยากรกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๒๕

ละเอียดย". คำว่า โดยไม่ต่างกัน คือโดย
ไม่แตกต่างกันว่า เป็นเวทนาที่สทรคด้วย
โทสะ, เป็นเวทนาที่สทรคด้วยโลภะ.

อกุสลา พหุวิปากา โทสฺสสนุนตาย โอฬาริกา.
ตถา กุสลา อปฺวิปากา. มนฺโทสฺตตฺตา
อกุสลา อปฺวิปากา สฺชฺมา. ตถา กุสลา
พหุวิปากา.

เวทนาที่เป็นอกุศล มีวิบากมาก เป็น
เวทนาหยาบ เพราะมีโทสะหนาแน่น.
เวทนาที่เป็นกุศล มีวิบากน้อย ก็เป็น
เวทนาหยาบเหมือนกัน. เวทนาที่เป็นอกุศล
มีวิบากน้อย เป็นเวทนาละเอียดย เพราะมี
โทสะน้อย. เวทนาที่เป็นกุศล มีวิบากมาก
ก็เป็นเวทนาละเอียดยเหมือนกัน.

โอฬาริกสุขุมนิกนฺติวตฺตฤทฺถาวโธ กามา-
วฺจราทีนํ โอลฬาริกสุขุมตา, โลกุตฺตรตา ปน
เอกนฺตสุขุมาว. ตตฺถาปี จ วิภาคํ ปฺรโธ
วกฺขตี.

ความที่เวทนาทั้งหลาย มีกามาจร-
เวทนาเป็นต้น หยาบและละเอียดย เพราะ
ความเป็นวัตถุแห่งนิกนฺตฺตีที่หยาบ และ
ละเอียดย, ส่วนโลกุตฺตรเวทนา ละเอียดยโดย
ส่วนเดียวแท้. แม้ในโลกุตฺตรเวทนาเท่านั้น
จะกล่าววิภาคข้างหน้า.

ภาวนามยาปีติ ภาวนามายาย เภทเนน
ทานสีลมยานมฺปิ เภทนํ นยโธ ทสฺสฺสฺตฺนฺตฺตี

คำว่า เวทนาแม้ที่เป็นภาวนามัย ความ
ต่างกัน แม้แห่งเวทนาที่เป็นทานมัยและ

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

เวทิตัพพ์. ภวานาย ปคุณพลวกาลาทีสุ สีสัมย์ กับความต่างกันกับเวทนาที่เป็น
 กทาจิ ฌาณวิปยุตฺตจิตฺตเคนปิ มนสิกาโร ภวานามย์ ฟังทราบว่่า ท่านแสดงแล้วโดย
 โหตีติ วุตฺตํ "ภวานามยาปิ ทุเหตุกา"ติ. นัย. ในเวลาที่เวทนาเป็นภวานามย์ มี
 ความคล่องและมีกำลังเป็นต้น บางครั้ง
 มนสิการก็มีได้ แม้ด้วยจิตที่เป็นฌาณวิปยุต
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่่า "แม่เวทนาที่
เป็นภวานามย์ ก็เป็นเหตุกะ".

ตํถุมิวิปากกิริยาเวทนาสุติ เขตฺต "กามาวจร- ในคำว่่า ในเวทนาที่เป็นวิปากและกิริยา
 วิปากา โอฟาริกา, รูปาวจรา สุขุมา"ติอาทีนา ในภุมนั้น ๆ นี้ ควรเข้าใจโดยนัยว่่า
 ยาว อรหตฺตผลา เนตพฺพ. "กามาวจรกิริยา "เวทนาที่เป็นกามาวจรวิปาก เป็นเวทนา
 โอฟาริกา, รูปาวจรกิริยา สุขุมา"ติอาทีนา หยาบ, เวทนาที่เป็นรูปาวจรเป็นเวทนา
 กามาวจรา จ ทานาการปฺปวตฺตา โอฟาริกา, ละเอียค" ดังนี้เป็นต้น ไปจนถึงอรหตฺตผล.
 สีสลาการปฺปวตฺตา สุขุมาติอาทีนา ยาว ฟังเข้าใจโดยนัยว่่า "เวทนาที่เป็นกามา-
 เนวสญฺญานาสญฺญาตนา เนตพฺพ. วจรกิริยา เป็นเวทนาหยาบ, เวทนาที่
 เป็นรูปาวจรกิริยา เป็นเวทนาละเอียค"
 เป็นต้น และโดยนัยว่่า เวทนาที่เป็น
 กามาวจร ที่เป็นไปโดยอาการให้ทาน เป็น
 เวทนาหยาบ ที่เป็นไปโดยอาการรักษาสีล
 เป็นเวทนาละเอียค ดังนี้เป็นต้น ไปจนถึง
 เวทนาที่เป็นเนวสญฺญานาสญฺญาตนะ.

คุณศุภสิทธิ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

ยถา จ ชาติโกฏฐาเส อัย วิภาโค, เอวิ สภาวโกฏฐาสาทีสุปีติ ทสเสตุ "ทุกขาทิ"ติอาทิวตุตตี.

สพโพ จาย วิภาโค ลกขณสนนีสสีโต วุตโตติ กตฺวา อาท "โอกาสวเสน จาปี"ติ-อาทิ. สุขาปีติ ปี-สทฺเทน อทุกขมสุขิ สมปิณฺฑเทติ.

สพฺพตฺถาติ สพฺพาสุ ภูมีสุ. ยถานูรูปนฺติ ยายา เวทนา ยตฺถ ยตฺถ ลภติ, ตทนุรูป. วตฺถวเสนาติ ยํ วตฺถุ อารพฺภ เวทนา ปวตฺตติ, ตสฺส วเสนาปี. หีนวตฺถกาติ หีนวตฺถุ อารมฺมณํ กตฺวา กงฺกุกตฺตํ ภูณฺชนตฺสฺส เวทนา หีนวตฺถกตฺตาย โอฬาริกา. สาลิมโสหนํ ภูณฺชนตฺสฺส ปณฺีตวตฺถกตฺตาย สุขุมาทิ.

ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงว่า เหมือนอย่างว่า ในส่วนแห่งชาติ มีการจำแนกนี้ฉันใด, แม้ในส่วนแห่งสภาวะเป็นต้น ก็มีการจำแนกเหมือนกันจึงกล่าววว่า "ทุกขาทิ"เป็นต้น.

ท่านอาจารย์กล่าววว่า "แม้ด้วยอำนาจโอกาสแล้ว" ตั้งนี้เป็นต้น เพราะอธิบายวว่า ก็ท่านได้กล่าววการจำแนกนี้ทั้งหมด ซึ่งอาศัยลักษณะ. ด้วยปี-ศัพท์ ในคำวว่า สุขาปี แปลวว่าแม้ความสุข ท่านอาจารย์รวบรวมเอาอทุกขมสุขไว้ด้วย.

บทวว่า สพฺพตฺถ เท่ากับ สพฺพาสุ โยค ภูมีสุ แปลวว่าในภูมิทั้งหมด. คำวว่า ตามสมควร ได้แก่เวทนาใด ๆ ได้อยู่ในภูมิใด ๆ, ตามสมควรแก่เวทนานั้น ๆ ในภูมินั้น ๆ. คำวว่า ด้วยอำนาจแห่งวตฺถ ความวว่า เวทนาปรารภวตฺถใดเป็นไป, แม้ด้วยอำนาจแห่งวตฺถนั้น. คำวว่า มีวตฺถแล้ว

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

ความว่า เวทนาของผู้ทำวัตถุเลวให้เป็น
อารมณ์ บริโภคข้าวฟ่าง เป็นเวทนาหยาบ
เพราะมีวัตถุเลว. เวทนาของผู้บริโภค
ข้าวสาลี เนื้อ และข้าวสูก เป็นเวทนา
ละเอียด เพราะมีวัตถุประณีต.

๕๐๓. อาทินา นเยนาติ สพ
ปาฬิตี อามสติ. ชาติอาทิวเสน
อสมานโกฏจาสตา วิสภาคตา. ทุกขวิปากตา-
วเสน อสนิสกัจจตา อสนฺฏจตา, น
อสมฺปโยโค. ยถิ สียา, ทุรวิปริยาเยน สนฺติก
โหตีติ สฺสฏจตา สนฺติกตา อาปชฺชติ, น จ
เวทนาย เวทนาสมฺปโยโค อตุถิ.

๕๐๓. ท่านอาจารย์ ระบุถึงคติแห่ง
บาลีทั้งหมดว่า โดยนัยมีคำว่างนี้ เป็นต้น.
ความที่เวทนามีส่วนไม่เสมอกัน โดยชาติ
เป็นต้น ชื่อว่า ความเป็นวิสภาคกัน. ความ
ที่เวทนามีกิจไม่เหมือนกัน โดยเป็นเวทนามี
ทุกข์เป็นวิปากเป็นต้น ชื่อว่า ความไม่
ระคนกัน, ไม่ระกอบกันก็ห้ามได้. ถ้าจะ
ฟังเป็น, เวทนาจึงจะอยู่ไกลกันโดยปริยาย
ตรงกันข้ามจากเวทนาที่อยู่ไกลกัน เพราะ
ฉะนั้น จึงต้องเป็นเวทนาที่ระคนกัน เป็น
เวทนาที่ไกลกัน, แต่จะมีการระกอบแห่ง
เวทนากับเวทนา ห้ามได้.

สนฺติกปทวณฺณนาย "สภาคโต จ สริกฺขโต
จา"ติ วกฺขตีติ วุตฺตนเยเนว อตุถิ เวทิตฺพุโพ.

และในการพรรณนาลักษณะ ท่านอาจารย์
กล่าวต่อไปว่า "โดยสภาคกัน และโดย

คุณศุภสิทธิ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

อสทิสสภาวตา อสริกขตา. สพพวาเรสุติ
 โอฟาริกสุขุมภเต วุตตนยานุสาเรน วุตตพเพสุ
 สพเพสุ วาเรสุ. ชาตืออาทิวเสน สมาน-
 โกฎาสตา สภาคตา, ทุกขวิปากตาทิวเสน
 ปน สทิสสภาวตา สริกขตา. เตนาท "อกุสลา
ปน ฯเปฯ สนติเก"ติ.

สมกัน" เพราะฉะนั้น ฟังทราบความตามนัย
 ที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. ความเป็นเวทนาที่มี
 สภาวะไม่เหมือนกัน ชื่อว่า ความไม่สมกัน.
 คำว่า ในวาระทั้งปวง ได้แก่ ในวาระ
 ทั้งปวง ที่จะฟังกล่าวตามแนวแห่งคำมโนได้
 กล่าวไว้แล้ว ในประเภทเวทนาหยาบและ
 ละเอียค. ความเป็นเวทนามีส่วนเสมอกัน
 โดยชาติเป็นต้น ชื่อว่าความเป็นสภาคกัน,
 ส่วนความเป็นเวทนามีสภาวะเหมือนกันโดย
 ความเป็นเวทนาที่มีวิปากเป็นทุกข์ เป็นต้น
 ชื่อว่าความสมกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "ก็เวทนาที่เป็นอกุศล
เป็นเวทนาใกล้ ฯลฯ" ดังนี้.

เอตนติ เอว อตีตาทิวภาเค
 วิตุถารกถามุข.

บทว่า เอต โยค เอว อตีตาทิว-
 ภาเค วิตุถารกถามุข แปลว่ากถามุขโดย
 พิศการ ในวิภาคแห่งส่วนที่เป็นอดีตเป็นต้น
 อย่างนี้.

อติ เวทนากุขนุชสุส อตีตาทิวภาเค
 วิตุถารกถามุขฉวนุฉนา.

พรรณนากถามุขโดยพิสดาร ในวิภาคแห่ง
 เวทนามีเวทนาส่วนที่เป็นอดีตเป็นต้น แห่ง
 เวทนาชั้นธ จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

คุณศุภลิตธี มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

กมาทวิจจุยยกดาวณณา

พรรณนาคำวินิจฉัยข้อปลีก

มีลำดับ เป็นต้น

๕๐๕. ญาณเภทตฤติ นานุปการี
 ญาณบุปเภทตฤติ. กมโตติ เทสนานุกกมโต,^๑
 เยน การณณายั เทสนานุกกโม กโต, ตโตติ
 อตฤ. วิเสสโตติ เกทโต, ขนุสฺปาทานก-
 ขนุสฺวิภาคโตติ อตฤ. อนุนาธิกโตติ
 ปณจภาวโต. อุปมาโตติ อุปมาหิ
 อุปเมตพฺพโต. ทฏฺจพฺพโต ทวิธาติ ทวิหิ
 อากาเรหิ ณาณน ปสฺสิตพฺพโต.
ปสฺสนตสฺสตฤติ ยถา ปสฺสนตสฺส
 ยถาธิปเปตตฤติ. วิภาวินาติ ปณณวตา.

๕๐๕. คำว่า เพื่อความแตกฉานแห่ง
ความรู้ คือ เพื่อประภทแห่งญาณมีประการ
 ต่าง ๆ. คำว่า โดยลำดับ ได้แก่โดย
 ลำดับแห่งเทศนา, อธิบายว่า พระผู้มี-
 พระภาค ทรงกระทำลำดับแห่งเทศนานี้ไว้
 ด้วยเหตุใด, โดยเหตุนั้น. คำว่า โดย
แปลกกัน คือโดยความต่างกัน, อธิบายว่า
 โดยจำแนกเป็นชั้นธ์ และเป็นอุปาทานชั้นธ์.
 คำว่า โดยไม่หย่อนไม่ยั้ง คือโดยความเป็น
 ๕ อย่าง. คำว่า โดยอุปมา ได้แก่โดยข้อ
 ที่จะพึงเปรียบเทียบ ด้วยอุปมาทั้งหลาย.
 คำว่า โดยสภาวะที่จะเป็น ๒ อย่าง คือ
 โดยสภาวะที่จะพึงรู้ได้ด้วยญาณ โดยอาการ
 ๒ อย่าง. คำว่า โดยสำเร็จเป็นประโยชน์
แก่ผู้เห็นอยู่ คือโดยสำเร็จประโยชน์ตาม
 ที่ประสงค์ แก่ผู้เห็นอยู่อย่างไร. บทว่า
วิภาวินา แปลว่าผู้มีปัญญา.

^๑ ฉ. เทสนานุกกมโต. เอวมุปริปี.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

อุปปตติกกโมติ ยถาปัจจยํ อุปัชฌชนตานํ
อุปัชฌชนปฏิปาฏิ. "ทสฺสเนน ปทาตพฺพา"^๑ติ-
 อาทินา ปจฺมํ ปทาตพฺพา ปจฺมํ วุตฺตา, ทุตฺติยํ
 ปทาตพฺพา ทุตฺติยํ วุตฺตาติ อัย ปทานกฺกโม.

สีลวิสุทฺธิ ปฏิปชฺช จิตฺตวิสุทฺธิ ปฏิปชฺชิตพฺพา,
 ตถา ตโต ปราปฺตี อาท. "สีลวิสุทฺธิ ฯเยฯ
ปฏิปตฺติกกโม"ติ, อนุปฺพพฺปณฺเฑตา ภูมฺิโย
อนุปฺพเพน ววฺุจฺจิตาติ อัย ภูมิกกโม.
 "จตฺตาโร สติปญฺจานา"^๒ติอาทิกโก เอกก-
 ขณฺเฑปี สติปญฺจานาติสมฺภวโต เทสนากกโม
 จ. ทานกถาทโย อนุปฺพพฺกถสโต กถิตา,
อุปปตฺติอาทิววฺุจฺจานาภาวโต ปน ทานาทีนํ
 อธิ เทสนากกมวณฺเฑ.

คำว่า ลำดับแห่งการเกิด ได้แก่
 ลำดับแห่งการเกิด ของชั้นทั้งหลายที่เกิดขึ้น
 อยู่ตามปัจจัย. ชั้นที่จะพึงละเป็นลำดับแรก
 ท่านกล่าวไว้เป็นลำดับแรก, ชั้นที่จะพึง
 ละเป็นลำดับที่ ๒ ท่านกล่าวไว้เป็นลำดับที่ ๒
 ้วยคำว่า "ธรรมทั้งหลายอันโสคาปัตติ-
 มรรคพึงละ" ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น
 นี้ชื่อว่า ลำดับแห่งการละ.

ปฏิบัติสีลวิสุทฺธิแล้ว จึงควรปฏิบัติจิตวิสุทฺธิ,
 แม้วิสุทฺธิอื่นต่อจากจิตวิสุทฺธินั้นก็เช่นเดียว-
 กัน เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "ลำดับมีอาทಿಯ่างนี้ว่า สีลวิสุทฺธิ จิตฺตวิสุทฺธิ
ชื่อว่าลำดับแห่งการปฏิบัติ", ภูมิที่ประณีต
 โดยลำดับ ท่านกำหนดไว้โดยลำดับ เพราะ
 ฉะนั้น ลำดับนี้ ชื่อว่า ลำดับแห่งภูมิ. ลำดับ
 มีอาทิวว่า "สติปญฺจาน ๔" ชื่อว่า ลำดับแห่ง
การแสดง เพราะธรรมมีสติปญฺจานเป็นต้น

^๑ อภี. ส. ๓๔/๑.

^๒ อภี. วิ. ๓๔/๒๔๗.

มีอยู่แม้ในขณะที่เดียวกัน. กถามีท่านถา
 เป็นต้น ตรัสไว้โดยสูงขึ้นเป็นลำดับ, แต่
 การกล่าวธรรมมีท่าน เป็นต้น ว่าเป็นลำดับ
 แห่งเทศนา ในที่นี้ เพราะไม่มีการกำหนด
 การเกิดขึ้น เป็นต้น.

อุปฺตฺติอาทิวฏฺฐานเหตุกตตาย ทิ "ปจฺมํ
 กลลํ โหตี"ติอาทิกา^๑ เทสนาปิ อุปฺตฺติอาทิ-
 กมภาเวเนว วุตฺตา. ยถาวุตฺตวฏฺฐานาภาเว
 ปน อนเนเกสํ วจนานํ สหปฺปวตฺติยา อสมฺภวโต
 เยน เกนจิ ปุพฺพาปริเยน เทเสตฺตพฺพตตาย เตน
 เตน อธิปฺปาเยน เทสนามตฺตสฺเสว กโม
เทสนากโม ทฏฺฐพฺโพ.

ก็แม้การแสดงภาวะ ที่มีกำหนดความ
 เกิดขึ้นเป็นเหตุ ซึ่งมีอาทิวว่า "ที่แรกเป็น
 กลละ" ท่านก็กล่าวโดยภาวะมีลำดับมีการ
 เกิดขึ้นนั่นเอง. อนึ่ง ลำดับของเรื่องสักว่า
 เป็นเทศนา ด้วยความประสงค์นั้น ๆ นั้นเอง
 เพราะจะต้องแสดง โดยก่อนหลังอย่างใด
 อย่างหนึ่ง เพราะถ้อยคำเป็นอันมาก ไม่มี
 ความเป็นไปร่วมกัน ด้วยไม่มีการกำหนด
 ตามที่กล่าวแล้ว พึงเห็นว่า เป็นลำดับแห่ง
การแสดง.

ปุพฺพจักริยวฏฺฐาเนนาตี^๒ ปจฺมํ รูปกฺขนฺโธ,
 ตโต เวทนากฺขนฺโธตี เอวํ ปุพฺพจักริย-

คำว่า โดยกำหนดก่อนหลัง เพราะไม่
 เกิดขึ้น โดยกำหนดก่อนหลังอย่างนี้ว่า

^๑ ส. ส. ๑๕/๓๐๓, อภ. ป. ๓๗/๕๒๔.
^๒ ม. ปุพฺพจักริยวฏฺฐาเนนาตี เอวํปริปี.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

วฏฺจาเนน อนุปฺตฺตฺโต. อปฺทาตฺตฺพฺโต ษฺณฺเชสุ เอกจฺจํ ปฺทาตฺตฺตฺว นตฺถิ, กุโธ ปฺทาณกฺกโม. สติ หิ สฺพฺเพสุ ปฺทาตฺตฺตฺยา ปฺทาณกฺกเมน เนสึ เทสนา สฺยา. อปฺปฏิปฺชฺชนฺยฺโต สฺมาปฺปฏิปฺตฺตฺวเสน น ปฺปฏิปฺชฺชิตฺตฺพฺโต.

รูปชั้นที่แรก, ต่อจากนั้นเวทนาชั้น. คำว่า เพราะไม่ต้องละ ความว่า ใน บรรดาชั้นทั้งหลาย ชั้นบางอย่างไม่มี ภาวะที่จะต้องละเลย, ลำดับแห่งการละจะ มาจากไหนแล้ว. ด้วยว่า เมื่อชั้นทั้งหมด เป็นภาวะที่ต้องละมีอยู่ ก็จะพึงมีการแสดง ชั้นเหล่านั้น ตามลำดับของการละ. คำว่า เพราะไม่ต้องปฏิบัติ คือเพราะไม่ใช่จะพึง ปฏิบัติ ด้วยสามารถแห่งสัมมาปฏิบัติ.

"จตฺตฺตฺมฺปิรฺยาปฺนตฺตา"ติ อิมินา เวทนาหีนํ อนฺยตฺตฺตฺมฺกตํ ทสฺเสติ. นฺยตฺตฺตฺมฺกานนฺทฺหิ กฺกโม สฺมกฺเวยฺย.

ด้วยคำว่า "เพราะเนื่องด้วยภูมิ ๔" นี้ ท่านอาจารย์ แสดงถึงความที่แห่งชั้นมี เวทนาชั้นเป็นต้นเป็นชั้นมีภูมิที่ไม่แน่นอน. จริงอยู่ ลำดับแห่งภูมิ จะพึงมีแก่ชั้นที่มี ภูมิแน่นอน (เท่านั้น).

อภฺเทนาคี รุปาหีนํ เกทฺวิภาคํ อกฺตฺวา เอกชฺฌํ ปิณฺทคฺคฺทฺเถน. อตฺตคฺคฺคาหปฺตฺตฺนฺติ อตฺตคฺคฺคาหสฺงฺขาเต ทิฏฺฐโฐฆเ นิปตฺตํ. สฺมฺหณฺวินฺพิภฺกทสฺสเนนาตี รูปโต อรูป

คำว่า โดยไม่แยกกัน ได้แก่โดย มิได้กระทำการแยก คือการจำแนกชั้นมีรูป เป็นต้น ถือรวมเป็นอันเดียวกัน. คำว่า ที่ตกไปในอตตคคาหะ คือที่ตกไปในทิฏฐโฐฆะ

คุณสุภสิทธี มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

วิเวเจนุโต รูปรูปสมุเท ฆนวินิพุกุชชน-
ทสฺสเนน.

ที่เรียกว่าอัทคาคะ. คำว่า ด้วยการเห็น
โดยแยกกลุ่มก่อนออกไป ความว่า เมื่อละ
อรูไปจากรูป ก็ด้วยเห็นโดยแยกความเป็น
ก่อนในกลุ่มของรูปและอรู.

จกขอาทั้นมปิ วิสัยภูตุนติ เอกเทศน
สมุทหายภูคฺ รูปกฺชนุธฺ วัตติ. ยา เอตุถ อิกฺจํ,
อนิกฺจณฺจ รูปํ สํเวเทติ, อยํ เวทนากฺชนุโธติ
อิกฺจานิกฺจรูปสํเวทนิกํ เวทนํ เทเสสีติ
สมุพฺนุโธ. เอวํ สพฺพตฺถ. อิกฺจมชฺฉตฺต-
อนิกฺจมชฺฉตฺตทานมปิ อิกฺจานิกฺจสภาวตฺตา
อิกฺจานิกฺจกุกฺกเถเนนเว กถณํ ทฏฺจพฺพํ.
เอวนติ ยถาวตฺตุนเยน.

คำว่า เป็นอารมณ์แม่แห่งจักขุทวาร เป็นต้น
ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปชั้นธ อันเป็นส่วน
รวมไว้โดยเอกเทศ. เชื่อมความว่า ทรง
แสดงเวทนา อันเป็นส่วนความรู้สึกรูปอัน
น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาว่า ใน
บรรดาอารมณ์เหล่านี้ เวทนาใดรู้สึกรูปที่
น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เวทนานี้
เป็นเวทนาชั้นธ. ในชั้นธทั้งปวงก็อย่างนี้.
พึงเห็นการถือเอา ด้วยศัพท์ว่าน่าปรารถนา
และไม่น่าปรารถนาเท่านั้น เพราะแม้
อิกฺจมชฺฉตฺตารมณํ ก็มีสภาวะที่น่าปรารถนา
และอนิกฺจมชฺฉตฺตารมณํ ก็มีสภาวะที่ไม่น่า
ปรารถนา. บทว่า เอวํ แปลว่าโดยนัยตาม
ที่ได้กล่าวแล้ว.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

สญฺญา ย คหิตากาเร วิสเย อภิสงฺขารป-
 าวตฺตํ อาท "สญฺญาเวเสน อภิสงฺขารเก"ติ.
 ยถา วิญฺญาณสฺส สมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ
 นิสฺสยภาโว ปากโฏ, น ตถา เวทนาที่นฺนติ
 อาท "เวทนาที่นํ นิสฺสยน"ติ. "มโนปุพฺพงฺคมา
 ธมฺมา,^๑ จิตฺตานุปริวตฺติโน ธมฺมา^๒
 จทวารธาปติ ราชา"^๓ติ วจนโต วิญฺญาณ
 อธิปติ.

ความเป็นไปแห่งการปรุงแต่งนึกคิด ก็อยู่ใน
 อารมณฺ์ ซึ่งมีอาการอันถือเอาได้ด้วยสัญญา
 เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "สังขารอันเป็นส่วนความปรุงแต่งนึกคิด ไป
ตามอำนาจแห่งสัญญา" ดังนี้. ความที่
 วิญฺญาณเป็นที่อาศัย แม้ของสัมปยุตธรรมทั้ง-
 หลายชัดเจนแล้วฉันใด, ของชั้น ๔ มี
 เวทนาชั้นเป็นต้น หาเป็นเหมือนฉันนั้นไม่
 เพราะฉะนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ทรง
 แสดงสัญญาอันเป็นที่อาศัยของชั้น ๔ มี
เวทนาเป็นต้น". วิญฺญาณเป็นอธิปติ เพราะ
 มีพระบาลีว่า "มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา ธรรม
 ทั้งหลายมีใจเป็นประธาน จิตฺตานุปริวตฺติโน
 ธมฺมา ธรรมทั้งหลาย มีความเปลี่ยนแปลง
 ไปตามจิต จทวารธาปติ ราชา ราชาเป็น
 อธิปติแห่งทวารทั้ง ๖" ดังนี้.

^๑ ขุ. ธ. ๒๕/๑๕.

^๒ อภ. ส. ๓๔/๕.

^๓ ธมฺมปทฎฺฐกถา. ๖/๑๐๐.

คุณศุภสิทธิ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

๕๐๕. รูปกฺชนฺธ "สาสฺวี อุปาทา-
นียนฺ"ติ วณฺํ อนาสวานํ ฐมนํ สภาวโต
รูปกฺชนฺธสฺส ตํสภาวตานิวตฺตนตฺถํ, น
อนาสวรูปนิวตฺตนตฺถํ.

๕๐๕. คำว่า "มีอาสวะเป็นที่ตั้งแห่ง
อุปาทานชั้น" ในรูปชั้น เพื่อจะห้ามความที่
รูปชั้นมีสภาวะตั้งนั้น เพราะธรรมทั้งหลาย
ที่ไม่มีอาสวะก็มี, ไม่ใช่เพื่อจะห้ามรูปที่
ไม่มีอาสวะ.

อนาสวาว ชนฺธสฺ วุตฺตาคิ เอตฺถ
อฏฺฏจณปฺปยุตฺโต เอว-สทฺโท, อนาสวา
ชนฺธเสว วุตฺตาคิ อตฺถ. อิธ ปน
วิสุทฺธิมคฺเค สพฺเพเปเต ชนฺธาปิ อุปาทานกฺ-
ชนฺธาปิ.

เอว-กัพฺท ในคำว่า อนาสวาว
ชนฺธสฺ วุตฺตา นี้ เป็นอฏฺฐฐานสัมปยุต,
ความเท่ากับว่า อนาสวา ชนฺธเสว
วุตฺตา แปลว่าที่ไม่มีอาสวะ ท่านกล่าวไว้ใน
ชั้นอย่างเดียว. อิธ โยค วิสุทฺธิมคฺเค
สพฺเพเปเต โยค ชนฺธาปิ อุปาทานกฺชนฺธาปิ
แปลว่าส่วน ในวิสุทฺธิมรรค ทั้งชั้น ทั้ง
อุปาทานชั้นเหล่านี้ทั้งหมด.

๕๐๖. สพฺพสงฺขตานํ สภาเคน เอกชฺฉณํ
สงฺกโท สพฺพสงฺขตสภาเคนสงฺกโท. สภาค-
สภาเวน^๑ หิ สงฺกยฺหฺมานา สพฺพสงฺขตา

๕๐๖. การสงเคราะห์สังขตธรรม
ทั้งปวงรวมเข้าด้วยกัน ตามที่เป็นสภาคกัน
ชื่อว่า การสงเคราะห์สังขตธรรมทั้งปวง

๘

^๑ ก. สภาคสภาเคน.

คุณสุภสิทธี มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อสัท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

ปณฺจกฺขนฺธา โทณฺติ. ตตฺถ รุพฺปนาทิสามณฺเณน เข้าด้วยกันตามที่เป็นสภาคกัน. จริงอยู่
 สมานโกฏฺฐาสา สภาคาคิ เวทิตฺตฺวา. เตสุ สังฆตฺตรมฺทั้งปวง ที่สังเคราะห์ไว้ด้วย
 สงฺขตฺตาสงฺขรณกิจฺจํ อายฺหฺนรสา ย เจตนา ย สภาวะที่เป็นสภาคกัน จัดเป็นชั้น ๕. ใน
 พลวณฺติ สา "สงฺขารกฺขนฺโธ"ติ วุตฺตา. ชั้นนั้น โกฎฺฐาที่เสมอกัน โดยความเสมอกัน
 มีความแปรผันเป็นต้น พึงทราบว่าเป็น
 สภาคกัน. กิจคือการปรุงแต่งสังฆตฺตรม
 ในโกฏฺฐาเหล่านั้นของเจตนา ซึ่งมีการ
 ประมวลเป็นรสมีกำลัง เพราะฉะนั้น
 เจตนาชั้น ท่านจึงเรียกว่า "สังฆารชั้น".

อณฺเณ จ รุพฺปนาทิวิสเสสลกฺขนฺธรหิตา ส่วนสภาวะธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น ที่
 ผสฺสชาติโย สงฺขตฺตาสงฺขรณสามณฺเณนาติ เว้นจากลักษณะพิเศษ มีความแปรผันเป็นต้น
 ทฏฺฐพฺพา, ผสฺสนาตโย ปน สภาวา^๑ วิสุ เหล่านี้ พึงเห็นว่าเป็นสังฆารชั้น โดย
 ขนฺธสทฺทวณฺเีย น โทณฺตีติ ธมฺมสภาวณฺณนา ความเสมอกัน คือการปรุงแต่งสังฆตฺตรม,
 ตถาคเตน ผสฺสกฺขนฺธาตโย น วุตฺตาติ อนึ่ง สภาวะธรรมทั้งหลายมีการถูกต้องเป็น-
 เวทิตฺตฺวา. ต้น ไม่เป็นฐานะที่ควรจะกล่าวด้วยชั้นศัพท์
 แฉกหนึ่ง เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า
 พระตถาคตผู้รู้สภาวะแห่งธรรม จึงไม่ตรัส
 ชั้นทั้งหลายมีผัสสะชั้นเป็นต้น.

^๑ ก. สภาคา.

"เย หิ เกจิ ภิกขเว สมณา วา พุราหมณา
 วา สัสสควาธา สัสสคัม อุตฺตทานญจ โลกญจ
 ปณฺณเปนฺติ, สพฺเพ เต อิมเ อเว
 ปณฺจปาทานกฺขนฺธะ นิสฺสาย ปฏฺิจฺจ, เอเตสฺ
 วา อณฺณตรนฺ"ติ เอวมาทิสฺตฺตทานญจ วเสน
 อุตฺตตฺตนิยคฺคาหสฺส เอตปรมตา ทฏฺจพฺพา.

อนึ่ง พึงเห็นความที่การยึดถือว่าตน และว่า
 เป็นของตน ว่ามีชั้น ๕ นี้เป็นอย่างยิ่ง
 ด้วยอำนาจแห่งพระสูตร มีอาทิอย่างนี้ว่า
 "อฺกฺกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์
 เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้ถือลัทธิว่าเที่ยง ย่อม
 บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมบัญญัติโดย
 อิงอาศัยอุปาทานชั้นทั้ง ๕ เหล่านี้แหละ
 หรืออิงอาศัยชั้น ๕ เหล่านี้ ชั้นใด
 ชั้นหนึ่ง".

เอเตน จ วกฺขมานสฺตฺตวเสน จ ขนฺธเ อเว
 นิสฺสาย ปรีตฺตารมฺมณาทิวเสน น วตฺตพฺพา
 จ ทิฏฺฐิ อฺปฺปชฺชติ, ขนฺธนิพฺพานวชฺชสฺส
 สภาวธมฺมสฺส อภาวโตติ วุตฺตัม โทติ. รูปฺนติ
 รูปฺปนสภาวํ ธมฺมชาตมาห. เวทฺนนฺติอาทิสฺปิ^๑
 เอเสว นโย.

มีอธิบายว่า ก็เพราะสภาวะธรรมที่
 เว้นจากชั้นและนิพพานไม่มี จึงย่อมเกิดทิฐิ
 (ความเห็นผิด) ที่พึงกล่าวไม่ได้ ด้วย
 อำนาจแห่งอารมณ์มีปรีตตารมณ์ เป็นต้น โดย
 อาศัยแต่ชั้นอย่างเดียว ด้วยอำนาจแห่ง
 สูตรนี้ และสูตรที่จะกล่าวต่อไป. พระผู้มี-
 พระภาคตรัสถึงธรรมชาติที่มีการแปรผันเป็น
 สภาวะว่ารูป. แม้ในคำว่า เวทนา เป็นต้น
 ก็นัยนี้แหละ.

๘

^๑ ส. ม. เวทนาติอาทิสฺปิ.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

"สีลกฺขณฺโธ สมาธิกฺขณฺโธ"^๑คืออาทิวจฺนโต
 อดฺเดสฺสณฺจ ขนฺธสทฺทวจฺนีนยานํ สีลกฺขณฺธาทีนํ^๒
 สพฺภาวโต น ปณฺเจวาทิ โจทฺนํ นีวตฺเตตฺตุ
 อาท "อดฺเดสฺสณฺจ ตทวโรธโต"ติ.

๕๐๗. ปวตฺตฺติฏฺจานญฺตํ วสนฺญฺจานํ วย
 โทตีติ วุตฺตํ "นิวาสนฺญฺจานโต"ติ. ทุกฺขทุกฺข-
 วิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขดาวเสน เวทนา
 อาพาธกตฺตํ ทฏฺจพฺพํ. รากาทีสมฺปยุตฺตสฺส
 วิปริณามาทิทุกฺขสฺส อิตฺถิปุริสาที-
 อาการคฺคาทิกา^๓ ตนฺตํสงฺกปฺปมฺลภูตา สณฺญา
สมฺญฺจานํ. ปิตฺตาที วย โรคฺสฺส อาสนฺนการณํ
สมฺญฺจานํ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เพราะรวบรวมเอา
 ธรรมที่จัดเป็นชั้นอื่น ๆ ไว้ในชั้นได้" ดังนี้
 เพื่อจะห้ามเสียซึ่งคำที่ว่า ชั้นที่มีอยู่ ๕
 เท่านั้น ห้ามมิได้ เพราะมีพระบาลีว่า "สีล-
 ชั้นธํ สมาธิชั้นธํ" ดังนี้ เป็นต้น และเพราะ
 มีชั้นอื่น ๆ เช่นสีลชั้นเป็นต้น ที่ควรจะ
 กล่าวไว้ ด้วยชั้นศัพท์.

๕๐๗. รูปฺปาทานชั้นธํ ย่อมเป็น
 เหมือนสถานที่อยู่ อันเป็นที่ตั้งแห่งความเป็น
 ไป เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"เพราะเป็นที่อยู่อาศัย". พึงเห็นความที่
 เวทนาเป็นตัวเจ็บป่วย โดยเป็นทุกฺขทุกฺข
 (คือทุกฺขแท้) วิปริณามทุกฺข ทุกฺขเพราะ
 ความแปรปรวน และสังขารทุกฺข ทุกฺข
 ประจําสังขาร. สัญญาซึ่งถือเอาโดยอาการ
 ว่า เป็นหญิงเป็นชายเป็นต้น อันเป็นมูลแห่ง
 ความดำรินั้น ๆ เป็นสมฺญฺจานฺของทุกฺขมี

^๑ ที. ปา. ๑๑/๓๐๒.

^๒ ส. ม. สีลกฺขณฺธาทีนํ อดฺถานํ.

^๓ ก. คาหิตา.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

วิปริณามทุกข์ เป็นต้น ซึ่งประกอบด้วยกิเลสมี
 ราคะ เป็นต้น. เหตุไฉน ชื่อว่า เป็นสมุฏฐาน
 ของโรค เหมือนอย่างอาการมีคี่ เป็นต้น.

อุตุโภชนวิสมตาวิสมปหาราติ วิย มุลการณ
นิทาน. (๑) จิตตสฺส องฺกฏตา เจตสิกาทิ
 วิญญาณํ คิลานูปมํ วุตฺตํ. กุฏฺฐโรควโต
 สนิยฺหนํ ตสฺส ภิชฺชโยภาวาย วิย พาลสฺส
 ปุณฺณภิสฺสงฺขาราทิวเสน ปวตฺติ เวทนา-
 ทุกฺขาวหา^๒ อสฺปฺปายเสวนสทิสฺสี. เวทนตฺตายาติ
 เวทนาสภาวตฺถํ, เวทนตฺตลาภายาติ อตฺถโถ.
 การณญฺจานตาย, โภชนาธารตาย จ
จากรูปมํ, ภาชนูปมณฺจ รูป.

เหตุเดิม ชื่อว่า เป็นต้นเหตุ เปรียบเหมือน
 ความที่อุตุและโภชนะไม่สม่ำเสมอ และการ
 บริหารที่ไม่สม่ำเสมอ เป็นต้นเหตุ ของโรค.
 ท่านกล่าววิญญาณว่าเปรียบด้วยคนไข้เพราะ
 เจตสิกเป็นองค์ประกอบของจิต. ความ
 เป็นไปเกี่ยวกับภิสังขาร มีบุญญาภิสังขาร
 เป็นต้น ของคนพาล นำมาซึ่งทุกข์คือเวทนา
 เป็นเหมือนกับการกินของแสลง เปรียบ-
 เหมือนความแฉะเหนียว ของคนที่ เป็น
 โรคเรื้อน ก็เพื่อให้คนที่ เป็นโรคเรื้อนนั้น
 เป็นมากขึ้น. คำว่า เพื่อให้(คง)เป็น
เวทนา ได้แก่เพื่อกงสภาพของเวทนา,
 อธิบายว่า เพื่อกองได้ความเป็นเวทนา.
 รูปชื่อว่า เปรียบเหมือนคน เพราะความ

^๑ ก. นสทโท อตถิ.

^๒ ก. ปวตฺต เวทนาทุกฺขาวหา.

สุภสณฺหาทิวเสณ เวทนาการณสฺส เหตุภาวโต,
 เวทนาโกชนสฺส ฉาทาปนโต จ อปราชูปมา,
พยุชูปมา จ สณฺหา. เวทนาเหตุโต
การณการกูปโม จ ปริเวสกูปโม จ
 สงฺขารกฺขนฺโธ. ภตฺตกาโร เอว เยภฺยฺเยน
 ปริวิสตีติ ปริเวสกคฺคหณฺ. เวทนาย
 วิพาทิตพฺพโต, อนุกฺคเหตุพฺพโต จ อปราชูปมํ
ภฺยชูปมณฺจ วิณฺยานํ วุตฺตํ.

เป็นสภาพที่ลงโทษ และชื่อว่า เปรียบเทียบ
ภษณะ เพราะความเป็นที่รองรับ.

สัญญา ชื่อว่า เปรียบเทียบความผิด เพราะ
 ความเป็นเหตุแห่งโทษคือเวทนา ด้วย
 อำนาจแห่งสัญญามีสัญญาเป็นต้น และ
 ชื่อว่า เปรียบเทียบกับข้าว เพราะทำให้
 อยากโกชนะคือเวทนา. สังขารชั้น เปรียบเทียบ
เหมือนเจ้าหน้าที่ผู้ลงโทษ และ เปรียบเทียบ
ผู้เลี้ยง (พ่อครัว) โดยเป็นเหตุแห่งเวทนา
 พ่อครัวนั่นเอง ย่อมเลี้ยงดูโดยมาก เพราะ
 ฉะนั้น ท่านจึงใช้ศัพท์ว่าผู้เลี้ยง. ท่านกล่าว
 วิญญาณว่า เปรียบเทียบความผิด เพราะ
 ฟังถูกเวทนาเบียดเบียน และว่า เปรียบเทียบ
เหมือนผู้บริโภคน เพราะฟังถูกเวทนาคอย
 อนุเคราะห์.

๕๐๘. "ปณฺจ วธกา ปจฺจตฺถิกา
 อุกฺขิตฺตาสีกาติ โช ภิกฺขเว ปณฺจนฺเนตฺ
 อูปาทานกฺขนฺธานํ อธิวณฺน"ติ^๑ อาสวีสุปเม

๕๐๘. อูปาทานชั้น ๕ ตรัสว่า เป็น
 เพชฌฆาต ใน อาสวีสุปมสูตร ว่า "คฺกุรภิกฺษุ
 ๕ ทฺถลยาถ กํวํ เพชฌฆาต ๕ ผู้เป็น

^๑ ส. สฬายตน. ๑๘/๒๑๘.

วธกาคี วุตตะ, "ภาโรติ โข ภิกขเว
 ปรณฺจนเนตฺติ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวณฺณ"^๑
ภาโรติ ภาโรติ, "อตีตปาหํ อทฺธานํ
 เอวเมว รูปเณ ชชฺชํ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิ
 ปรณฺจนฺเนน รูปเณ ชชฺชามิ. อทฺถเจว โข
 ปรณฺจนฺเนน อภินฺนํเทยฺยํ, ปรณฺจนฺเนน"^๒
 รูปเณ ชชฺชเยยฺยํ, เสยฺยถาปิ ๗เปฯ
 ชชฺชามิ"^๓ติอาทีนา^๓ ชชฺชนียปริยาเย ขาทกาคี,
 "โส อนิจฺจํ รูปํ 'อนิจฺจํ รูปนฺ'ติ ยถาภูตํ
 นปรชานาตี"^๔ติอาทีนา ยมกสฺสฺสฺส อนิจฺจาที-
 กาคี.

ข้าศึกเง้อดาบอยู่นี้แล เป็นชื่อแห่งอุปาทาน-
 ชั้น ๕", ตรัสว่า เป็นของหนัก ไว้ใน
ภาโรติ ภาโรติ "คุณกรภิกษุทั้งหลาย คำว่า
 ของหนักนี้แล เป็นชื่อแห่งอุปาทานชั้น ๕",
 ตรัสว่า เป็นผู้กักกิน ไว้ในชั้นนียปริยาเย
 โดยนัยมีอาทิว่า "แม้ในอดีตกาล เราถูก
 กักกิน เหมือนอย่างในปัจจุบัน เราถูก
 รูปปัจจุบันกักกิน. อนึ่ง เราแลไม่พึงขึ้นชม
 ที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็ถูก
 กักกิน เหมือนอย่างในปัจจุบัน เราถูก
 รูปปัจจุบันกักกิน ฯลฯ", ตรัสว่า เป็นของ
 ไม่เที่ยง เป็นต้น ไว้ในยมกสฺสฺส โดยนัย
 เป็นต้นว่า "บุตฺถชนนํ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งรูป
 ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า 'รูปไม่
 เที่ยง'".

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๗/๓๒.

^๒ ฉ. ปรณฺจนเนตฺติ อทฺธานํ เอวเมว.

^๓ ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๐๖.

^๔ ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๓๘.

ยทิปี "อิธ ปน สพเพเต เอกชณฺ์ กตฺวา
ขนฺธาติ อธิปเตตา"ติ วุตฺตํ, พาทุเลน ปน
อุปาทานกฺขนฺธานํ ตทฺนฺโตคฺธานํ ทฏฺฐพฺพตา
เวทิตพฺพา. วิสฺสณาย ภูมิจาโร เทโสติ.

แม้ท่านจะได้กล่าวไว้ว่า "ก็ในที่นี้อุปาทาน-
ชั้น ๕ ทั้งหมดนี้ท่านรวมกันประสงค์เอาว่า
เป็นชั้น" ดังนี้ก็จริงอยู่, ถึงกระนั้น
โดยมาก ก็พึงทราบความที่อุปาทานชั้น ซึ่ง
จัดเข้าอยู่ในชั้นนั้นว่า เป็นสิ่งที่พึงเห็น.
นี่เป็นการวิจารณ์แห่งวิสฺสณาแล.

แผนปณฺโท วิยาติอาทิสฺ รฺพาทีนํ

เอวํ แผนปณฺทาทีสทิสฺตา ทฏฺฐพฺพา ยถา
แผนปณฺโท นิสฺสาโร ปริทฺพฺโโล อคฺยทฺพฺโโค,
กฺหิตฺปิ กิณฺจ อคฺถํ น สาเชติ, จิตฺทาวจิตฺโท
อเนกสนฺธิสฺมฺมิตฺโต พฺหุํ ปาณกานํ อวาโส
อนฺุพฺพฺพจิตฺโต สพฺพาวตฺถนฺิปาตี อวสฺสํเกที,
เอวํ รฺพมฺปิ นิจฺจสํราทีวโรโต นิสฺสารํ เฝคฺค
วีย, สฺขภณฺชนียโต ทฺพฺพลํ, นิจฺจนฺติ วา
ธฺวนฺติ วา อหนฺติ วา มมนฺติ วา น คเหตุพฺพํ,
กฺหิตมฺปิ ตถา น โหติ, พฺพจิทฺทํ
อสิตฺติสฺตสนฺธิสฺมฺมิตฺตํ อเนกกิมิกฺลวาสํ กลลาที-
วเสน อนฺุพฺพฺพจิตฺตํ กลลกาลโต ปฏฺฐาย
สพฺพาสฺปิ อวตฺถาสฺ วินฺสฺสติ, อวสฺสเมว จ

ในคำว่า เหมือนก้อนฟองน้ำ เป็นต้น
มีวินิจฉัยดังนี้ พึงเห็นความที่อุปาทานชั้น ๕
มีรูป เป็นต้น เหมือนกับก้อนฟองน้ำ เป็นต้น
อย่างนี้ ก้อนฟองน้ำเป็นสิ่งที่ไม่มีแก่นสาร
ถูรพลรอบค้ำ ถือเอาไม่ได้ แม้ถือเอา
แล้ว ก็ไม่ยังประโยชน์อะไร ให้สำเร็จ,
เป็นช่องน้อยช่องใหญ่ ต่อกันด้วยที่ต่อเป็น
อันมาก เป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์เล็ก ๆ เป็น
จำนวนมาก สัมผัสเข้ามาโดยลำดับ มีการ
ตกไปโดยไม่เหลือ ในอาการทุกอย่าง มี
การแตกแน่นอน ฉันทฺ, แม้รูปก็เหมือน
ฉันทฺ เป็นสิ่งไม่มีแก่นสาร เพราะเว้นจาก
แก่นสาร คือความเที่ยง เป็นต้น เหมือนกับ

หม่อมราชวงศ์ระย้าทิพย์ อินทรชุต
ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายคทาวัธ อินทรชุต

ภิชชติ. อุฏฺฐกถาย^๑ ปน ปริมทฺทนาสหนเมว
 อูปมฺพเมยฺยสมฺพนฺโต วุตฺโต.

กระพี้ เป็นสิ่งไม่มีแก่นสาร เป็นสิ่งที่ทุรพล
 เพราะจะพังหักได้ง่าย ไม่ควรจะยึดถือว่า
 เที่ยงหรือว่ายั่งยืน หรือว่าเป็นเรา หรือว่า
 เป็นของของเรา, แม้ยึดถือเอา ก็ไม่เป็น
 อย่างนั้น, มีช่องเป็นอันมากต่อกันด้วยที่ต่อ
 แปรพันแห่ง เป็นที่อยู่ของตระกูลกิมิชาติเป็น
 จำนวนมิใช่น้อย สัมผัสขึ้นโดยลำดับ โดย
 เป็นกลละ เป็นต้น จิบหายไปในการแม้
 ทุกอย่าง ตั้งแต่เป็นกลละไป และย่อมแตก
 ทำลายแน่นอนทีเดียว. แต่ในอรรถกถา
 ท่านกล่าวการเชื่อมคำอุปมาและอุปไมยไว้
 คือความทนไม่ได้ ด้วยการบีบคั้นเท่านั้น.

ยถา ปุพฺพุโฬ นิสฺสาโร ปริทฺพุโฬ
 อคฺคหฺบุโค, คหิโตปิ น กิณฺจิ อตุถํ สาเชติ,
 น จิรญฺจิติโก, ตถา เวทนาปี. ยถา จ
 ปุพฺพุโฬ, อุทกตลํ, อุทกพินฺทุ, อุทกชฺลลิกํ
 สงฺกทฺตฺมิทฺวา ปุฏฺฏํ กตฺวา คทฺถวาตตฺตฺวาจติ

ต่อมน้ำเป็นของไม่มีแก่นสาร ทุรพล
 รอบค้ำนถือเอาไม่ได้, แม้ถือเอาก็ไม่ยัง
 ประโยชน์อะไรให้สำเร็จ, ไม่มีความตั้งอยู่
 ได้นาน ฉันทใด, แม้เวทนาจังนั้น. อนึ่ง
 ต่อมน้ำ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยเหตุ

^๑ สารตฺถปฺปกาสินี. ๒/๓๔๑,
 สมฺโมหวิโนทนี. ๔๑.

หม่อมราชวงศ์ระย้าทิพย์ อินทรชุต
 ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายคทาวัธ อินทรชุต

จตุตถาริ การณานิ ปฏิจฺจ ชายติ, เหวํ
เวทนาปิ วตฺถํ, อารมฺมณํ, กิเลสฺชลลํ,
ผสฺสสงฺฆมฺภูฏานณฺจาทิ จตุตถาริ การณานิ ปฏิจฺจ
อุปฺปชฺชติ.

๔ อย่าง คือ พื้นน้ำ ๑ หยาดน้ำ ๑
ผลึกน้ำ ๑ และลมที่หอบเอามาทำให้โป่ง ๑
ฉันใด แม้เวทนาจึงฉันนั้น ย่อมบังเกิดเพราะ
อาศัยเหตุ ๔ ประการเหมือนกัน คือวัตถุ ๑
อารมณ์ ๑ ความเกราะกรังของกิเลส ๑
และการกระทบแห่งผัสสะ ๑.

ยถา हि อุทกตเล^๑ พินฺทุนิปาตชนิโต वाโต
อุทกชฺลลิกสงฺขชาติ อุทกกลสิกํ สงฺกทฺชฺฉิตฺวา
ปฺภุํ กตฺวา ปุพฺพุพิ นาม กโรติ, เหวํ วตฺถมฺหิ
อารมฺมณาปาถคมนชนิโต ผสฺโส อนฺุจฺฉินฺนํ
กิเลสฺชลลํ สหการิปฺจฺจยภาเวน^๒ สงฺกทฺชฺฉิตฺวา
เวทนํ นาม กโรติ.

เหมือนอย่างว่า ลมที่เกิดเพราะการตกลง
ของหยาดน้ำบนพื้นน้ำ ก็จักเอาไชน้ำที่
เรียกว่า ผลึกของน้ำมากระทำให้โป่ง และ
กระทำให้ชื่อว่าต่อน้ำ ฉันใด, ผัสสะที่
เกิดขึ้น ด้วยการมาถึงคลองแห่งอารมณ์ ใน
วัตถุก็จะจักเอาความเกราะกรังของกิเลสที่
ยังตัดไม่ได้ โดยความเป็นปัจจัย อันมีความ
กระทำร่วมกันแล้ว ทำให้ชื่อว่าเป็นเวทนา
ก็ฉันนั้น.

อิทฺถยจ กิเลสฺเสหิ มฺลการณญฺเตหิ,
อารมฺมณฺสฺสาทนญฺเตหิ จ นิพฺพุตฺตํ วมฺภูฏคฺตํ

ก็คำนี้ ท่านกล่าวหมายเอาเวทนาที่อยู่ใน
วิภวฺจะ ที่บังเกิดด้วยกิเลส อันเป็นเหตุเดิม

^๑ ก. อุทกตเล.

^๒ ก. สหการิปจฺจยนฺตรภาเวน.

เวหนํ สนุธาย วุตฺตํ. อุกฺกฏฺสปริจฺเจเทน วา
 จตฺตารุ ปจฺจยา วุตฺตา, โอนฺหิปี ปน
 อูปฺชชฺเตว. อิตฺ มุหุตฺตรมณียตา
 อูปฺมฺเปยฺยสมฺพนฺโธ วุตฺโต.

และเป็นตัวพอใจในอารมณ์. อีกอย่างหนึ่ง
 โดยกำหนดขั้นสูงสุด ท่านกล่าวถึงปัจจัย ๔,
 แต่ด้วยปัจจัย ๔ แม้จะหย่อนไปบ้าง ก็
 เกิดขึ้นได้ทีเดียว. ในที่นี้ท่านกล่าวความ
 เชื่อมกัน ของคำอุปมาและคำอุปไมย คือ
 ความที่เวทนาเป็นธรรมชาติที่พึงยินดีชั่วคราว
 เดียว.

ยถา ปน มริจิกา อสํารํ อคฺยทุปฺคา.

อนึ่ง พยับแดด เป็นสิ่งที่ไม่มีความสสาร

น ทิ ตํ คเหตุวา ปาตุํ วา นุหํยิตฺตํ วา
 ภาชนํ วา ปุเรตฺตํ สกฺกา, เอวํ สลฺยณปิ
 อสํารํ อคฺยทุปฺคา. ยถา จ มริจิกา
 วิปฺสนฺทมนํ สลฺยชาตฺตุมิเวกา วิย ชายนฺตํ
 มหาชนํ วิปฺลมฺเพติ, เอวํ สลฺยณปิ "นํลํ
 ปิตํ ทิฆํ รสฺสนํ"ติอาทินํ อารมฺมณ
 ปวตฺตมํ สภาวมตฺเต อฏฺฐตฺวา "สุภํ สุขํ
 นิจฺจนํ"ติอาทิมิจฺฉาคาทสฺส การณภาเวน โลกํ
 วิปฺลมฺเพติ.

ถือเอาไม่ได้. เพราะไม่อาจถือเอาพยับ-
 แดดนั้นมาคั้นหรืออาบ หรือทำภาชนะให้เต็ม
 ได้ ฉันทิ, แม้สัญญาที่เหมือนฉันทินั้น เป็นสิ่ง
 ไม่มีแก่นสาร ถือเอาไม่ได้. อนึ่ง พยับแดด
 เปลี่ยนแปลง ปราภฏเหมือนกับกระแสคลื่น
 ที่เกิดขึ้นเอง ย่อมล่อใจมหาชน ฉันทิ,
 แม้สัญญาที่เหมือนฉันทินั้น เมื่อเป็นไปอยู่ใน
 อารมณ์ โดยนัยว่า "เขี้ยว เหลือง ยาว
 สั้น" เป็นต้น ไม่ตั้งอยู่ในฐานะสักว่าเป็น
 สภาวะ ย่อมล่อใจโลก โดยภาวะที่เป็นเหตุ
 แห่งความยึดถือผิดเป็นต้นว่า "งาม เป็นสุข
 เทียง" ฉันทินั้น.

หม่อมราชวงศ์ระย้าทิพย์ อินทรชุต

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายคทาวุธ อินทรชุต

ยดา กทลิกขุโน อสโร อคยหุโป.
 น ทิ ตํ คเหตุวา โคปานสีอาทินํ อตุถาย
 อุปนตุํ สกกา, อุปนิตมปิ ตถา น โทติ,
 พหุฏฐิสโมธานโน จ โทติ, เอวํ สงฺขารก-
 ขุโนปิ อสโร อคยหุโป. น ทิ ตํ
 นิจฺจาทิวเสน คเหตุํ สกกา, คทิตมปิ ตถา น
 โทติ, พุทฺทมสมฺธานโน จ. อณฺณทเว ทิ
 ผสฺสสฺส ลกฺขณํ, อณฺณํ เจตนาทินํ, เต
 ปน สพฺเพ สโมธานेतฺวา สงฺขารกฺขุโนติ
 วุจฺจติ.

ต้นกล้วย เป็นสิ่งที่ไม่มีความสาร เข้า
 ถึงภาวะที่จะพึงยึดถือเอาไม่ได้. เพราะ
 ไม่อาจถือเอาต้นกล้วยนั้น นำเข้าไปเพื่อ
 ใช้ประโยชน์ เป็นทัพสัมภาระมีกลอนเรือน
 เป็นต้น, แม้นำเข้าไปใช้ ก็ไม่เป็นอย่างนั้น
 และเป็นที่ประชุมแห่งกาบกล้วยมากมาย ๆ
 กาบด้วยกัน ฉนฺใด, แม้สังขารชั้นที่ฉนนั้น
 ไม่มีแก่นสาร เข้าถึงภาวะที่จะพึงยึดถือเอา
 ไม่ได้. เพราะไม่อาจถือเอาสังขารชั้นนั้น
 โดยเป็นของเที่ยงเป็นต้น แม้อถือเอาแล้ว
 ก็ไม่เป็นอย่างนั้น และเป็นที่รวมของธรรม
 เป็นอันมาก. เพราะลักษณะของผัสสะเป็น
 อย่างหนึ่ง, ลักษณะของธรรมทั้งหลายมี
 เจตนาเป็นต้น ก็เป็นอย่างหนึ่ง, แต่ท่าน
 รวมเอาธรรมทั้งหมดนั้น เข้าด้วยกัน เรียกว่า
 สังขารชั้น.

ยดา จ มายา อสารา อคยหุปกา.
 น ทิ ตํ คเหตุวา กิณฺจิ อตุถกิจฺจํ สาเชตุํ
 สกกา, อิตฺตฺรา ลหุปจฺจุปฺภูจฺจานา อมณฺนิอาทิเมว

เหมือนอย่างว่า มายากล เป็นเรื่อง
 ที่ไม่มีสาระ เข้าถึงภาวะที่จะพึงยึดถือเอา
 ไม่ได้. เพราะไม่อาจถือเอามายากลนั้น

มณีอาทิจรูเบน ทสฺเสนฺตี มหาชนํ วนฺเจติ,
 เอวํ วิณฺญาณมฺปิ อสารํ อิตฺตฺร
 ลหุปจฺจุปฺภูจฺจํ, เตเนว จิตฺเตน อากฺขณฺตํ
 วย, กฺขณฺตํ วย จิตฺ วย นิสินฺนํ วย จ
 กตฺวา คาหาเปติ, อณฺณเทว จิตฺตํ อากมเน,
 อณฺณํ คมนาทีสุติ. เอวํ วิณฺญาณํ มายาสทิสฺ.

ทำให้สำเร็จกิจ อันเป็นประโยชน์อะไร ๆ
 ได้, มายากลเป็นเรื่องนิตหน้อย ปรากฎ
 รวดเร็ว แสดงสิ่งของที่มีใช้เป็นแก้วมณี
 เป็นต้นเลยให้เห็นเป็นรูปแก้วมณีได้ หลอก
 คนส่วนใหญ่ได้ ฉันทิ, แม้วินญาณก็ฉันทิ
 เป็นสิ่งที่ไม่มีการ นิตหน้อย ปรากฎรวด-
 เร็ว, ด้วยจิตนั่นเองทำให้ยึดถือเป็นเหมือน
 กำลังมา เป็นเหมือนกำลังไป เป็นเหมือน
 กำลังยืน และเป็นเหมือนกำลังนั่ง, ในการ
 มาเป็นจิตดวงหนึ่งนั่นเอง, ในการไป
 เป็นต้น ก็เป็นจิตดวงหนึ่ง. วิณญาณก็
 เหมือนกับมายากล ด้วยประการดังกล่าว
 มาฉะนั้น.

ปณฺจปี อฺปาทานกฺขนฺธา อสุภาทิสภาวา
 เอว สํกฺกิลเสสาสุจิตฺตภาวาทิตฺติ อสุภาทิตฺ
 ทฏฺฐพฺพา เอว, ตถาปี กตฺถจฺจิ โภจฺจิ วิเสโส
 สุขกฺกณฺณโย โหตีติ อาท "วิเสสโต
จา"ติอาทิ. ตตฺถ จตฺตารอ สติปฺภูจฺจนา
 จตฺวิปฺลลาสฺปฺพานกราติ เตสฺ โคจฺรภาเว

อุปาทานชั้นทั้ง ๕ มีความไม่งาม
 เป็นต้น เป็นสภาพเท่านั้น และความเป็น
 ที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง เพราะความไม่
 สะอาด เป็นต้น ฉะนั้นจึงพึงเห็นว่า โดย
 ความเป็นสิ่งที่ไม่งามเป็นต้นนั่นเอง, แม้
 อย่างนั้นในที่บางแห่ง ก็ยังมีความต่างกัน

หม่อมราชวงศ์ระย้าทิพย์ อินทรชุต
 ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายคทาวัธ อินทรชุต

รูปกษุณาที่สุ
วุตตะ.

อสุภาทิภาเวน

ทฏฐพพตา

บางอย่าง ที่จะพึงถือเอาได้โดยง่าย เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "และโดยความต่างกัน" ดังนี้เป็นต้น. ใน คำนั้น สติปัฏฐานทั้ง ๔ เป็นธรรมกระทำ การละวิปlass ๔ อย่างได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เป็นสิ่งที่พึงเห็นโดยความ เป็นของไม่งามเป็นต้น ในชั้นทั้งหลายมี รูปชั้นเป็นต้น ด้วยความเป็นอารมณ์ของ สติปัฏฐาน ๔ เหล่านั้น.

๕๐๙. ชนฺเถหิ น วิทณฺณติ

ปริวิทิตสภาวตฺตา. วิปสฺสโกปิ เตสํ วิปตฺติยํ
น ทุกฺขมาปชฺชติ, ชีณาสเวสฺส ปน วตฺตพพเมว
นตฺถิ. เต หิ อายตฺติมฺปิ ชนฺเถหิ น พาทิยนตฺติ.

๕๐๙. ชื่อว่า ยอมไม่เคื้อคร้อน

เพราะชั้นทั้งหลาย เพราะความเป็นผู้มี สภาวะอันได้กำหนดรู้แล้ว. แม้ผู้เจริญ วิปัสสนา ก็ยอมไม่ถึงทุกชั้นเพราะความ วิบัติแห่งชั้นเหล่านั้น, ส่วนในพระชีณาสพ ทั้งหลาย ไม่มีคำที่จะต้องพูดถึงเอาทีเดียว. เพราะพระชีณาสพเหล่านั้น ย่อมไม่ถูกชั้น เบียดเบียน แม้ในกาลต่อไปแล.

คุณวัธนา ศศะระมย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตถ กามราคภูคิ อภิชณิ สนธายาท ในคำนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า "อภิขณา-
"อภิขณาภายคนถน"ติ. อสุภานุปัสสนาย ทิ ภายคนถิ" ดังนี้ หมายถึงอภิขณาที่เป็น
 กามราคบุปหานิ โทติ, กามราคมุเชน วา กามราคะ. จริงอยู่ การละกามราคะ ย่อม
 สัพพะโลภบุปหานิ วทติ. น อุปาทิยตี ๑ น มีได้ ด้วยการตามเห็นว่าไม่งาม, อีก-
 ฅนหติ น อุปปาเทติ. อย่างหนึ่ง ท่านอาจารย์กล่าวถึงการละ

โลภะทั้งปวง ด้วยการคำนับเป็นประธานคือ
 กามราคะ. ชื่อว่าไม่ยึดถือ ได้แก่ไม่ถือเอา
 คือไม่ทำให้เกิดขึ้น.

"ผลสฺสปลฺจฺยา เวทนา"ติ^๒ วุตฺตตฺตา เพราะได้ตรัสไว้ว่า "เพราะผัสสะเป็น
 "เวทนาย ฅนฺทราคิ ปชทฺนฺโต ตสฺสา ปัจจัย จึงมีเวทนา" ดังนี้ บัณฑิตพึงประกอบ
 ปลฺจฺยภูเต ผลสฺสาทาเรปิ ฅนฺทราคิ ปชทฺตี"ติ- การกำหนดรู้ผัสสะ ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว
 อาทินา อาหารปริชานเน วุตฺตนฺเยน ในการกำหนดรู้อาหาร ด้วยคำมีอาทิว่า
 ผลสฺสปริชานนํ โยเชตพฺพํ. เวทนาย ทฺกฺขโต "เมื่อละฉันทราคะในเวทนา ชื่อว่าย่อมละ
 ทสฺสเนน ตตถ สฺขนฺติ วิปลาส ปชทฺตี. ฉันทราคะแม้ในผัสสาหาร อันเป็นปัจจัยแก่
 สฺขตฺถเมว ภวปฺภุจฺนา โทตีติ เวทนาย เวทนานั้น". ย่อมละวิปลาส ว่าเป็นสุขใน
 ตณฺหํ ปชทฺนฺโต ภโว อฺตฺตรตี. เวทนานั้น ด้วยการเห็นเวทนาโดยความ

๑ ฉ. น อุปาทิยตี.

๒ ม. อ. ๑๔/๑๖๔, ส. นิ. ๑๖/๗๔,
 วิ. มหา. ๔/๑, ขุ. อ. ๒๕/๓,
 เนตฺติปกรณ. ๔๘ (ฉบับภูมิพโลภิกข).

คุณวิธนา ศศะระมย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตโต เอว ภวโยเคน วิสัยชชติ. ภวาสเวน
จ อนาสโว โทติ, สพฺพ เวทน ทุกฺขโต
ปสฺสนโต อตุตฺตโน ปเรน อปฺพ ทุกฺข
อุปาติต สุข วา วินาสิต น จินฺเตติ, ตโต
"อนตถ เม อจรี" ติอาทิสมาตวตฺตูปฺทานโต
พฺยาปาทกายคณฺถ ภินฺทติ. "สุขพฺพ สุคติภเว
สุทฺธิ" ติ อคฺคเหตุวา โคสึลโควตาทิ สุทฺธิ
ปฺรามสนฺโต สุขปฺภุจนา วเสเนว ปฺรามสตีติ
เวทนาย ตณฺห ปชฺชนโต ปิ สึลพฺพตฺปาทาน
น อุปาติยติ.

เป็นทุกข์. เมื่อละคตฺทาในเวทนาได้ ชื่อว่า
ย่อมข้ามโอชะคือภพ เพราะความปรารถนา
 ภพ จะมีได้ ก็เพื่อความสุขเท่านั้น.

เพราะเหตุนี้แหละ จึงชื่อว่า แยกตัว
ออกจากภวโยคะ. และชื่อว่า เป็นผู้ไม่มี
อาสวะ โดยภวาสวะ, เมื่อเห็นเวทนา
 ทั้งปวง โดยความเป็นทุกข์ ย่อมไม่คิดถึง
 ทุกข์ ที่ไม่เคยมีมาก่อน อันบุคคลอื่นทำให้
 เกิดขึ้นแก่ตน หรือความสุขของตน ที่ไม่เคย
 มีมาก่อน อันบุคคลอื่นทำให้จบหายไป
 เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมทำลาย กาย-
คันธะคือพยาบาท เพราะละเสียได้ ซึ่ง
 อาฆาตวัตถุเป็นต้นว่า "เขาได้ประพฤติ
 ความจบหายแก่เรา". บุคคลเมื่อมิได้ยึดถือ
 ว่า "ความบริสุทธิ์มีอยู่ ในสุคติภพอันมากไป
 ด้วยความสุข" ยึดมั่นแต่ความบริสุทธิ์ด้วย
 โคสึลและโควัตรเป็นต้น ชื่อว่า ย่อมยึดมั่น
ด้วยอำนาจความปรารถนาความสุข นั่นเอง
 เพราะฉะนั้น แม้เมื่อละคตฺทาในเวทนาได้
 ก็ชื่อว่า ไม่ยึดมั่นสึลพฺพตฺปาทาน.

คุณวิธนา ศศะรมย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มโนสยเจตนา สงฺขารกฺขุโธ, สยฺวา
 ปน คํสมฺปยุตฺตาคติ สยฺวาสงฺขารเ อนตฺตโต
 ปสฺสนฺโต มโนสยเจตนา ย จนฺทรากํ ปชหติ,
 ตณฺจ ปริกฺกณฺหาคติ, คีเรติ^๑ วาติ "สยฺวํ
สงฺขารเ ๆเปฯ ปฺริชานาตี"ติ วุตฺตํ.
 สยฺวาสงฺขารเ อนตฺตาคติ ปสฺสนฺโต
 อตฺตทิกฺกจิมฺลกตฺตา สพฺพทิกฺกจันํ อตฺตทิกฺกจํ วิย
 สพฺพทิกฺกจโยปิ วิธมตีติ ทสฺเสนฺโต "ทิกฺกโจขํ
อฺตฺตรตี ๆเปฯ อตฺตวาทฺปาทานํ น
อฺปาทียตี"ติ อาท.

มโนสยเจตนาเป็นสังขารชั้นธ, ส่วน
 สยฺวาประกอบกับมโนสยเจตนาชั้น เพราะ
 ฉะนั้น บุคคลเมื่อเห็นสยฺวาและสังขาร โดย
 ความเป็นอนัตตา ชื่อว่าย่อมละฉนฺทรากะใน
 มโนสยเจตนาและย่อมกำหนด หรือพิจารณา
 มโนสยเจตนาชั้น เพราะฉะนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "เมื่อเห็นสยฺวาและ
สังขาร โดยความเป็นอนัตตา ย่อมกำหนด
รู้มโนสยเจตนาสังขาร". ท่านอาจารย์
 เมื่อแสดงว่า บุคคลเมื่อเห็นสยฺวาและ
 สังขารว่า เป็นอนัตตา ก็ชื่อว่าย่อมทำลาย
 แมทฺฐิทั้งหมด เหมือนกับทำลายอตฺฐิได้
 เพราะทฺฐิทั้งหมดมีอตฺฐิเป็นมูล จึงกล่าวว่า
 "ย่อมข้ามพ้นโอฆะคือทฺฐิ ย่อมแยกตัวได้จาก
โยคะคือทฺฐิ เป็นผู้มีอสาสวะโดยทิกฺกฐาสวะ
ทำลายกายกนฺธะคืออิตฺถังสัจจาภินิเวส ไม่
ยึดมั่นอตฺตวาทฺปาทาน".

^๑ ฉ. จาติ.

วิญญาณ อนิจฺจโต ปัสสนโต
 อนิจฺจานุปัสสนามุเชน คิสฺโสปี อนุปัสสนา
 อุตฺตฺถกนฺโต ตีหิปี ปริญฺญาตี วิญญาณาหาร
ปริชานาติ. วิเสสโต ปเนตฺถ อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ
วิปลลาส ปชหตี. ตตฺถ นิจฺจคฺคาหพาหุลโต
 อวิชฺชาย วิญญาเณ สมคฺคหณ โหตีติ
 สมวินิพฺโภกํ กตฺวา ตํ อนิจฺจโต ปัสสนโต
อวิชฺชโสม อุตฺตรตี.

เมื่อเห็นวิญญาณ โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง ยังอนุปัสสนาทั้ง ๓ ให้ก้าวหน้าไป
 โดยหัวข้อคืออนิจฺจานุปัสสนา ชื่อว่า ย่อม
กำหนดรู้วิญญาณาหาร ด้วยปริญญาทั้ง ๓.
 แต่ในที่นี้ ว่าโดยความต่างกัน ย่อมละ
วิปลาสว่า เที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง. ในชั้นนี้
 การยึดถือว่า เป็นกลุ่มก้อน ในวิญญาณย่อมมี
 ได้ด้วยอวิชชา เพราะมากไปด้วยความ
 ยึดถือว่า เที่ยงฉะนั้น บุคคลเมื่อกระทำการ
 แยกแยะความเป็นกลุ่มก้อน แล้วเห็นวิญญาณ
 นั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง ชื่อว่า
ย่อมข้ามพ้นโอฆะคืออวิชชา.

คโต เอว อวิชฺชาโยเคน วิสํยุตฺโต
อวิชฺชาสเวน อนาสโว จ โหตี. โมหเพลเนว
สีลพฺตปฺรามาส^๑ โหตีติ ตํ ปชหนฺโต
สีลพฺตปฺรามาสกายกนฺถ ภินฺนตี.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ จึงเป็นผู้แยกตน
 ออกจากอวิชโสมะ และเป็นผู้ไม่มีอาสวะ
โดยอวิชชาสวะ. สีลพตปรามาส ย่อมมี
 ด้วยกำลังแห่งโมหะนั้นเอง เพราะฉะนั้น
 เมื่อละอวิชชานั้นได้ จึงชื่อว่า ทำลาย
กายกัณเฑคือสีลพตปรามาส.

^๑ ฉ. สีลพตปรามสน.

"ยณฺจ โข อิทํ ภิกฺขเว วุจฺจติ
 จิตฺตํ อิติปิ, มโน อิติปิ, วิญฺญาณํ
 อิติปิ, ตตฺตฺราสฺสํตวา^๑ ปุณฺณชฺชน
 นาลํ นิพฺพิทฺตํ, นาลํ วิรชฺชิตฺตํ, นาลํ
 วิมฺบฺบิตฺตํ. ตํ กิสฺส เหตุ ? ทิฆรคฺคํ
 เหตุํ ภิกฺขเว อสฺสํตวา ปุณฺณชฺชนสฺส
 อชฺโณสิคํ มมายิตํ ปฺรามคฺคํ 'เอตํ
 มม, เอโสทมสฺมิ, เอโส เม
 อตฺตาคา'ติ"อาทิวจนโต

โดยมีพระบาลีว่า "คฺกุรภิกฺษุ
 ทัชฺชหลายกัธรรมาชาตินึไคแลทึเรีกว่า
 จิตกัคิ, ว่ามโนกัคิ, ว่าวิญญาณกัคิ,
 ปุณฺณชฺชนผู้มิได้สคัคิ ไม้อาจหน้าย, ไม้อาจ
 ภายก่าหนด, ไม้อาจหลคัคิ
 ในธรรมาชาตินึ. ชื่อนึ เพราะ
 เหตุไร ? คฺกุรภิกฺษุทัชฺชหลาย เพราะ
 ว่า ธรรมาชาตินึ ปุณฺณชฺชนผู้มิได้สคัคิ
 ได้สยบอยู่ ถือว่าเป็นของเรายอยู่
 ยีคมันอยู่ชานานว่า 'นึเป็นของเรา,
 เรานึ, นึเป็นอตฺตาคาของเรา"
 คังนึเป็นอาทิ

ยถา วิญฺญาณํ นิจฺจโต ปสฺสนฺโต ทิฏฺฐปาทานํ
 อุปาทิยตี, เอวํ ตํ อนิจฺจโต ปสฺสนฺโต
 ทิฏฺฐปาทานํ น อุปาทิยตีติ.

บุคคลเมื่อเห็นวิญญาณ โดยความเป็นของ
 เทียง ย้อมยีคมันทิฏฐปาทาน ด้วยประการ
 ใด, ก็เมื่อเห็นวิญญาณนึ โดยความเป็น
 ของไมเทียง ก็ไมยีคมันทิฏฐปาทาน ด้วย
 ประการนึ.

^๑ ส. น. ๑๖/๑๑๖.

เอวี่ มหานิสฺสนติ วุตฺตปฺปกาเรน
 วิปลุลาสาทิสกฺลสงฺกิเลสวิธมนุบายภาวโต เอวี่
 วิปลุหย์. วธกาทิวเสนาติ อุกฺขิตฺตาสิกวธกาทิว
 เสเน. ปสฺเสยฺยาติ ฅาณทสฺสเนน ปจฺจกฺขโต
 วิปลุเสยฺย.^๑

คำว่า มีอนิสฺสงฺมากอย่างนี้ คือมี
 ความไพบูลย์เกิดขึ้นอย่างนี้ เพราะความ
 เป็นอุบายกำจัดสังกิเลสทั้งสิ้น มีวิปลาส
 เป็นต้น โดยประการที่ได้กล่าวแล้ว. คำว่า
ด้วยอำนาจเป็นเพชฌฆาตเป็นต้น คือ ด้วย
 อำนาจเป็นเพชฌฆาต ผู้เงือดาบเป็นต้น.
 คำว่า พึงเห็น คือพึงเห็นโดยประจักษ์ด้วย
 ฅาณทัสนะ.

ชนฺธนิตฺเทศวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณาชั้นธนิตเทศ จบ.

อิติ จุฑุทสมปฺริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณาปริเฉทที่ ๑๔ จบแล้ว

ด้วยประการฉะนี้.

^๑ ฉ. ปสฺเสยฺย.

อรรถที่ทั่วไป ได้แก่อรรถแห่งศัพท์ว่า-
อายตนะ เพราะเป็นอรรถที่เสมอกัน แห่ง
อายตนะทั้ง ๑๒.

เตสุ อสาธารณํ ตาว ทสฺเสนโต
"วิเสสโต ตาวา"ติอาทิมาท.

ในอรรถ ๒ อย่างนั้น เมื่อจะแสดง
อรรถที่ไม่ทั่วไปก่อน จึงกล่าวคำว่า "ว่า
โดยอรรถที่ต่างกันก่อน" ดังนี้เป็นต้น.

ตตฺถ วิเสสโตติ วิเสสตฺถโต, จกฺขาทิ-
สทฺทตฺถโตติ อตฺถโต. อสุสาเทตีติ จกฺขติ-สทฺโท
"มธฺ จกฺขติ, พยฺยชนฺ จกฺขตี"ติ
รสสายนตฺโต อตฺถตีติ ตสฺส วเสน อตฺถํ
วทติ. "จกฺขํ โข ปน มาคณฺฑิย รุปรารามํ
รูปฺรตํ รูปสมฺมุทิตนฺ"ติ^๑ วจนโต จกฺขุ รูปํ
อสุสาเทตี.

ในคำนั้น ว่าโดยอรรถที่ต่างกัน คือโดย
อรรถที่แปลกกัน, อธิบายว่า โดยอรรถแห่ง
ศัพท์มีจักขุเป็นต้น. บทว่า อสุสาเทตี
ความว่า ศัพท์ว่าจักขติ บอกถึงความหมาย
ด้วยสามารถแห่งจักขติ-ศัพท์นั้น เพราะมี
ความหมายว่า ยินดีในรส เช่น คำว่า "มธฺ
จกฺขติ แปลว่ายินดีน้ำหวาน, พยฺยชนฺ
จกฺขติ แปลว่า ชอบใจกับข้าว". จักขุจึง
ชื่อว่า ยินดีซึ่งรูป เพราะมีพระบาลีว่า
"จกฺขํ โข ปน มาคณฺฑิย รุปรารามํ รูปฺรตํ
รูปสมฺมุทิตํ" แปลว่าคุณรมาคณฺฑิยะ ก็จักขุแล

^๑ ม . ม . ๑๓ / ๒๗๒ .

มีรูปเป็นที่มายินดี ยินดีในรูป บันเทิงพร้อม
แล้วในรูป.

สติปิ โสตาที่นํ สหุทธารามตาทีภาเว โย บัณฑิตพึงเห็นว่า แม้เมื่อความที่อายตนะอื่น
๑ "ยํ จกฺขํ จคฺคณํ มหาภูตานิ อุปาทาย มีโสตะเป็นต้น จะมีภาวะเป็นต้นว่ามีความ
ปสาโท^๑ "ติอาทีนา^๑ ปาฬิยํ "รูปาภิฆาตารท- เป็นอายตนะ อันมีเสียงเป็นที่มายินดี ความ
ภูตปฺปสาทลฺกฺขณนํ^๒ "ติอาทีนา^๒ อฏฺฐกฺกถายณฺจ ต่างแห่งอรรถอันใด ที่ตรัสไว้ในพระบาลี
วุตฺโต อตฺถวิเสโส, ตตฺถเว นินฺรุพฺพตฺตา ด้วยคำมีอาทิว่า "ยํ จกฺขํ จคฺคณํ มหาภูตานิ
จกฺขมฺหิ เอว จกฺขสฺสทฺโท ปวตฺตติ กวาทีสุ อุปาทาย ปสาโท" แปลว่าจักขุใดเป็น
โคสฺสทฺทาที วียาติ ทฏฺฐพฺพํ. ปสาทรูป อาคัยมหาภูตรูป ๔ และที่กล่าว
ไว้ในอรรถกถา ด้วยคำมีอาทิว่า "รูปาภิ-
ฆาตารทภูตปฺปสาทลฺกฺขณํ" แปลว่า จักขุมี
ความส่องใสแห่งภูตรูป อันควรแก่อันกระทบ
รูปเป็นลักษณะ, ในความต่างแห่งอรรถนั้น
นั้นแหละ เพราะจักขุศัพท์เป็นศัพท์ติดปาก
จักขุศัพท์ย่อมเป็นไปในนัยน์ตาเท่านั้น จุ
ศัพท์มีโคศัพท์เป็นต้น ย่อมเป็นไปในสัตว์มีวิ
เป็นต้น.

^{๑-๑} ม. โย ยํ จกฺข. อภี. สํ. ๓๔/๑๙๖.

^๒ อฏฺฐกฺกถาสาลินี. ๔๕๖, วิสุทธิมคฺค. ๓/๑๑.

คุณสุกัญญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิภาเวติ จติ สทฺทลฺกฺขณสิทฺทสฺส
 จกฺขติ-สทฺทสฺส วเสน อตฺถํ วทติ. จกฺขติ^๑
 ติ อัจจกฺขติ, อภิปฺพยุตฺตํ วทิตฺติ อตฺโถ.
 เนตฺตสฺส จ ทนฺตสฺส วิย สมวิสมวิภาวนเมว
 อัจจกฺขณฺติ กตฺวา อาท "วิภาเวติ จติ
อตฺโถ"^๑, อเนกตฺถตฺตา ว ธาตุํ
 วิภาวนตฺถตฺตา จ จกฺขติ-สทฺทสฺส ทฺฐจฺพฺพา.

บทว่า วิภาเวติ จ ความว่า จักขติ-
 ศัพท์ ย่อมบอกถึงความหมาย ด้วยสามารถ
 แห่งจักขติ-ศัพท์ อันสำเร็จด้วยลักษณะแห่ง
 ศัพท์ (ไวยากรณ์). ก็บทว่า จกฺขติ ความ
 เท่ากับ อัจจกฺขติ ซึ่งแปลว่าย่อมบอก,
 อธิบายว่า ย่อมบอกอย่างชัดเจน. ท่าน
 อาจารย์กล่าวว่า "อธิบายว่า และย่อม
ทำให้เป็นแจ้ง" ดังนี้ เพราะอธิบายว่า
 การยั้งที่เสมอและไม่เสมอ ให้เป็นแจ้ง
 นั้นเอง ชื่อว่าการบอกแห่งนัยนตา เป็น
 เหมือนกับบอกอยู่, อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตพึง
 เห็นความที่แห่งจักขติ-ศัพท์ มีความหมายว่า
 ให้เป็นแจ้ง เพราะความที่แห่งธาตุทั้งหลาย
 มีความหมายมิใช่น้อย.

รตฺตทฺฐจาทิภาเลสฺ กกณฺฏกรูปรูปรู ๑ วิย, อุตฺตรูปรู^๑
 วิย จ วณฺณวิการิ อापชฺชมานิ รูปรู
 ททฺยจฺกตฺภาวํ รูปรยติ รูปรมิว ปกาสิ กโรติ,

ในเวลาที่ยังรักและโกรธเป็นต้น รูปรูที่ถึง
 ความเปลี่ยนแปลงของสี ก็เหมือนกับรูปของ
 กิ่งก่า และเหมือนกับรูปของนาค ย่อมแสดง

^๑ ส. นนฺรูปรู วิย.

สวิกคหมิว กตฺวา ทสฺเสตฺตี อตฺถโ. วิตุถารณํ
 วา รูปสทฺทสฺส อตฺถโ, วิตุถารณณฺจ
 ปกาสนเมวาทิ อาท "ปกาเสตฺตี อตฺถโ"ติ.
 อเนกตฺถตฺตา วา ธาตุํ ปกาสนตฺถโ เอ
 รูปสทฺโท ทฏฺฐพฺโพ.

ภาวะที่อยู่ในใจ ย่อมกระทำการประกาศ
 เหมือนกับเป็นรูปร่าง, อธิบายว่า ย่อม
 แสดงกระทำให้เหมือนกับมีรูปร่าง. อีกนัย-
 หนึ่ง ความชวนชวายเป็นความหมายของ
 รูปศัพท์ และความขยายก็คือการประกาศ
 นั้นเอง เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า "ปกาเสตฺตี อตฺถโ" ความว่า ย่อม
 ประกาศ. อีกอย่างหนึ่ง เพราะธาตุ
 ทั้งหลาย มีความหมายมิใช่น้อย จึงพึงเห็น
 รูปศัพท์ ว่ามีความหมายว่าประกาศไว้
 ที่เดียว.

วณฺณวากสฺส รูปสทฺทสฺส รูปยตีติ นิพพณฺ,
 รูปกฺขนฺธวากสฺส รูปยตีติ อัย วิเสโส.
อุทาทริยตีติ วุจฺจตีติ อตฺถเอ วจนสทฺโท เอ
 กหิตฺโต สียา, น จ วจนสทฺโท เอเวตฺถ
 สทฺโท, อถโข สพฺโพปิ โสตฺวิณฺเวยฺโยติ.
สปรยตีติ สเกหิ ปจฺจเยหิ สปรยตีติ,
 โสตฺวิณฺเวยฺยภาวํ กมียตีติ อตฺถโ.

รูปศัพท์ที่บอกถึงวรรณะ มีคำไข่ว่า รูปยติ
 แปลว่าประกาศ, ที่บอกถึงรูปชั้น มีความ
 หมายต่างออกไปดังนี้ว่า รูปยติ แปลว่า
 ย่อมแปรผัน. ในอรรถของบทว่า อุทาทริยติ
 ว่า วุจฺจติ ซึ่งแปลว่าอันบุคคลกล่าว น่าจะ
 ถือเอาเฉพาะเสียง คือถ้อยคำเท่านั้น และ
 เสียงในที่นี้ ไม่น่าจะถือเอาเสียงของคำพูด
 เท่านั้น, โดยที่แท้ ถือเอาเสียงทั้งหมด

คุณสุกัญญา คุณศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ที่โสตจะพึงรู้ได้แล. บทว่า สฺยปฺติ แปลว่า
อันปัจจัยของตนส่งไป, อธิบายว่า ให้ถึง
ภาวะที่โสตจะพึงรู้ได้.

สฺยยตีติ อตุตโน วตุถุ อปากภู
คนฺธวเสน "อิหิ สฺกนฺธ, ทฺกฺกนฺธ"ติ
ปกาสติ, ปฏิจฺจนฺนํ วา ปฺปฺพาทิวตุถุ "เอตฺถ
ปฺปฺพํ อตุถิ, จฺมฺปกาทิผลมตุถิ, อมฺพาที"ติ
เปสฺสณฺณํ กโรนฺตํ วีย โหตีติ อตุถิ.
รสฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก อชฺโณทรณสฺส ชีวิท-
เหตุมฺหิ อาหารรเส นินฺนตาย ชีวิทมฺวฺหยตีติ
ชีวิท นิริตฺติลกฺขณ.

คำว่า ย้อมบ่งบอก อธิบายว่า คือ
ย้อมประกาศที่อยู่ของตน อันไม่ปรากฏ ด้วย
อำนาจกลิ่นว่า "ที่นี่มีกลิ่นหอม, ที่นี่มี
กลิ่นเหม็น" หรือย้อมเป็นเหมือนคังกระทำ
การส่อเสียด ซึ่งที่อยู่ของดอกไม้เป็นต้น อัน
ปกปิดไว้ว่า "ณ ที่ตรงนี้มีดอกไม้, ณ ที่
ตรงนี้มีผลไม้เช่นผลจำปาเป็นต้น, ณ ที่ตรง
นี้มีมะม่วงเป็นต้น". ธรรมชาติชื่อว่า ชีวิท
เพราะอรรถว่า ร้องเรียกซึ่งชีวิท โดย
ลักษณะแห่งนิริตติ เพราะความที่ธรรมชาติ
นั้นน้อมไปในรสของอาหาร ซึ่งมีชีวิทเป็น
เหตุ เพราะการกลืนกิน ก็มีการถือเอารส
เป็นมูล.

กฺจฺจิตานํ สาสฺวธฺมฺมานํ อาโยติ วิเสเสน
กาโย วตุโต อนฺตุตฺตริยเหตุภาวํ อนาคจฺจนฺเตสฺ
กามราคินิทานกมฺมชฺนิเตสฺ, กามราคสฺส จ

ท่านกล่าวถึง กาย โดยพิเศษ เพราะเป็นที่
มาของธรรมอันบังเกิดขึ้นเกลียดทั้งหลาย ซึ่ง
ได้แก่ สาสวธรรม เพราะบรรดาชีวิทและ

คุณสุกัณญา คฺจฺจรีวัชร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธานุชา

วิเสสปัจจเยสุ ฆานชิวหาภาเยสุ กายสุส กาย ที่ถูกกรรมอันมีกามราคะเป็นต้นเหตุให้
 วิเสสตรสาสวปจฺยตฺตา. เตน ติ โผฏฺฐพฺพสุขํ เกิดแล้ว อันยังไม่ถึงความเป็นเหตุแห่ง
 อสฺสาเทนฺตา สตฺตา เมถุนมฺปิ เสวนติ. อนุตริยะะ และเป็นปัจจัยพิเศษของกามราคะ
 สำหรับกาย เป็นปัจจัยแก่สาสวธรรมที่พิเศษ
 ยิง. ด้วยเหตุนี้แหละ สัตว์ทั้งหลายที่ยัง
 พอใจสุขอันเกิดแต่โผฏฐัพพะ ก็ถึงกับเสพ-
 เมถุนได้.

อุปฺตติเทโสติ อุปฺตติฏฺฏานนฺติ อตฺถ, คำว่า ที่เกิด ความว่าสถานที่เกิดขึ้น,
 กายินฺทฺริยวตฺตกา วา จตฺตาริ ชนฺธา อีกอย่างหนึ่ง ชั้น ๔ อันมีกายินทรีย์เป็น
 พลวกามาสวาทิเหตุภาวโต วิเสเสน สาสวติ ที่ตั้ง ท่านกล่าวว่า สาสวธรรมโดยพิเศษ
 วุตฺตาคิ เตสํ อุปฺตติฏฺฏานนฺติ อตฺถ. เพราะความเป็นเหตุแห่งอัสวะมีกามาสวะ
 เป็นต้นที่มีกำลัง เพราะฉะนั้น จึงมีความ
 หมายถึง เป็นสถานที่เกิดขึ้นของสาสวธรรม
 เหล่านั้น.

มนฺตํ นานํ นานํ มินฺมานํ วิย คำว่า ย่อมรู้ ความว่า ย่อมรู้แจ้ง
 มหาตฺถลา ยารยมนํ วิย จ อารมฺมณํ ซึ่งอารมณ์ เหมือนดังดวงอยู่ด้วยทะนาน
 วิชาณํตติ อตฺถ. มนฺเต อิติ วา^๑ มน, และเหมือนซึ่งด้วยตาซึ่งใหญ่. อีกอย่างหนึ่ง

^๑ ส. ม. มนฺเต อิติ วา.

ตนต์ อารมมณฺ์ ปริจฺเจทวเสน ชานาตีติ ชื่อว่า มนะ เพราะอรรถว่ารู้, มีอรรถา-
 วุตฺตํ โหติ. ธิบายว่า ย่อมรู้อารมณฺ์นั้น ๆ ด้วยอำนาจ
 การกำหนด.

อตุตฺตโน ลกฺขณฺ์ ธาเรนฺตีติ เย วิเสสลกฺขณฺเณ คำว่า ย่อมทรงไว้ ซึ่งลักษณะของตน
 อายตนะสหทฺพรธา วุตฺตพฺพธา, เต จกฺขาทโย ความว่า ธรรมเหล่าใด ที่จะพึงกล่าว
 ตถา วุตฺตาทิ ตโต อญฺเณ มโนโคจรภูตา มุ่งหมายเอาอายตนะกัณฑ์ โดยลักษณะ
 ธมฺมา สามญฺญลกฺขณฺเณว เอกายตนะภาวํ พิเศษ, ธรรมเหล่านั้น ท่านก็กล่าวไว้
 อุปเนตฺวา วุตฺตธา. ยถา ทิ โอฟาริกวตฺตธา- อย่างนั้นเช่นธรรมมีจักขุเป็นต้น ท่านก็เรียก
 รมฺมณฺมณนสงฺขาทฺเทหิ วิสยวิสยภาเวหิ ปุริมานิ อย่างนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึง
 ปากฏานิ, ตถา อปากฏา จ อญฺเณ เรียกธรรมที่เป็นอารมณ์ของใจ ซึ่งเป็น
 มโนโคจรา น อตุตฺตโน สภาวํ น ธาเรนฺตีติ อย่างอื่นจากธรรมมีจักขุเป็นต้นนั้น โดย
 อิมสฺส อตุตฺตสฺส ทิปนตฺโต ธมฺมสหฺโท. นำเข้าไปสู่ความเป็นอายตนะอย่างเดียวกัน
 กับลักษณะสามัญเท่านั้น. เหมือนอย่างว่า
 อายตนะก่อน ๆ ชัดเจนแล้ว โดยความเป็น
 สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ และสภาวธรรมที่
 รับอารมณ์ กล่าวคือเป็นตัวรู้วัตถุและอารมณ์
 ที่หยาบ ๆ ฉับใจ, ก็ธรรมเหล่าอื่น ที่เป็น
 อารมณ์ของมโน อันไม่ชัดเจนอย่างนั้น จะ
 ไม่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตนก็หาไม่ได้ เพราะ

คุณสุกัณฺฐา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฉะนั้น ธรรม-ศัพท์ จึงเป็นไปในความหมาย-
ว่า แสดงถึงเนื้อความ.

ธาริยนฺติ สามณฺณรูปเณ อวธาริยนฺตฺติ วา
ธมฺมา. ยถา ทิ รูปาทโย จกฺขุวิญญาณาทฺทิ
อสาธารณโต เอว ยถาสกํ สภาวโต
วิญญาณฺติ, น เอวเมเต, เอเต ปน
อนนทมฺภาวโต, สาธารณโต, สภาว-
สามณฺณโตปิ^๑ มนสา วิญญาณฺตฺติ.

อีกอย่างหนึ่ง สภาวะทั้งหลาย ชื่อว่า ธรรม
ด้วยอรรถว่า อันสภาวะซึ่งมีรูปเสมอกัน
ย่อมทรงไว้ คือย่อมใคร่ครวญ. เหมือน
อย่างว่า สภาวธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น
อันสภาวธรรมทั้งหลายมีจักขุวิญญาณเป็นต้นก็
ย่อมรู้โดยสภาวะ อันสมควรแก่ตน เพราะ
เป็นอสาธารณนั่นเอง ฉนฺใด, สภาวธรรม
เหล่านี้หาเป็นเหมือนฉนฺนั้นไม่, แต่ว่า
สภาวธรรมเหล่านี้อันมโนย่อมรู้ เพราะ
ความเป็นธรรมมิใช่น้อย, เพราะความเป็น
ธรรมสาธารณ, ทั้งเพราะความเสมอกัน
โดยสภาวะแล.

๕๑๑. เสน เสนติ สเกณ สเกณ.
อุฏฺฐนฺตฺติ อุฏฺฐจันํ กโรนฺติ. วายนฺตฺติ
อุสฺสหฺนฺติ, อคฺคฺโน กิจฺจํ กโรนฺติจฺเจว อคฺถ.

๕๑๑. สองบทว่า เสน เสน แปลว่า
ของตน ๆ. บทว่า อุฏฺฐนฺติ ความว่า ย่อม
กระทำความหมั่นเพียร. บทว่า วายนฺติ

^๑ ส. ธรรมสภาวสามณฺณโตปิ,
ม. ธรรมภาวสามณฺณโตปิ.

อิมสมิณฺจ อตฺเต อายตฺนติ เอตฺถาติ
 อายตฺนानीติ อธิกรณฺตฺโถ อายตฺนสทฺโท,
 หุติยตฺติเยสฺส กตฺตฺอฺตฺโถ. เต จาติ จิตฺตเจตฺตสิเก
 ฌมฺเม.

แปลว่าย่อมมุตสาหะ, ความว่า ย่อมกระทำ
 กิจของตนนั่นเอง. ก็ในอรรถนี้ ชื่อว่า
 อายตนะ เพราะความหมายว่า เป็นที่ संबัดต่อ
 ฉะนั้นอายตนะศัพท์ จึงมีอรรถเป็นอธิกรณะ,
 ในอรรถที่ ๒ และที่ ๓ อายตนะศัพท์มีอรรถ
 เป็นกัตตุ. บทว่า เต จ โยค จิตฺตเจตฺตสิเก
 ฌมฺเม แปลว่าซึ่งธรรมคือจิตและเจตสิก
 เหล่านั้น.

เต หนี ตํทํทวารารมฺมณฺเสฺส อยฺนฺติ กจฺจนฺติ
 ปวตฺตฺนฺตฺตีติ อายา. วิตฺถาเรณฺตฺตีติ ปุพฺเพ
 อนุปฺปนฺนตฺตา ลีนานิ อปากฺฎานิ ปุพฺพนตฺโต
 อุตฺธํ ปตฺถเรณฺติ ปากฺฎานิ กโรณฺติ,
 อูปฺปาเทนฺตฺตีติ อตฺโถ. อิทฺถจ สํสารทฺกฺขํ.
น นิวตฺตฺนฺตฺตีติ อนุปฺปาทนิโรธวเสน น
 นิรุชฺฌนฺติ. อายตฺนํ อายตฺนนฺติ อามะทิตวจฺนํ
 อสฺสสา สมณฺณาย จกฺขาทิสฺสํ นิรุพฺพทฺทาว-
 ทสฺสสนตฺถํ.

จริงอยู่ ธรรมคือจิตและเจตสิกเหล่านั้น
 ชื่อว่า อายะ เพราะอรรถว่า ไป คือถึง
 เป็นไปอยู่ในทวารและอารมณ์นั้น ๆ. บทว่า
วิตฺถาเรณฺติ ความว่า ย่อมขยายธรรมชาติ
 ที่ลับ มิได้ปรากฏ เพราะมิได้เกิดมาก่อน
 ยิ่งขึ้นกว่าส่วนเดิม คือทำให้ปรากฏ,
 อธิบายว่า ทำให้เกิดขึ้น. อิทฺถจ โยค
 สํสารทฺกฺขํ แปลว่าก็สังสารทุกชั้น. บทว่า น
นิวตฺตฺนฺติ ความว่า ยังไม่ดับ ด้วยอำนาจ
 ความดับโดยไม่เกิดขึ้น. คำซ้ำว่า อายตฺนํ
อายตฺนํ เพื่อจะแสดงถึงความที่ซ้อนนั้น เป็น

คุณสุกัญญา คุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ชื่อที่ติดปากใช้ในอายตนะทั้งหลาย มีจักขุ
เป็นต้น.

๕๑๒. เอว อวยวเภทวเสน อายตณ-
สทฺทสฺส อคฺคํ วตฺวา อิทานิ ตตฺถ ปรียายโตปิ
ทสฺเสตฺถ "อปิจา"ติอาทิ อารทฺธํ. สาธฺผล-
ภริตตาย, อปรีสฺสยตาย จ มโนรเม.

๕๑๒. ท่านอาจารย์ ครั้นกล่าว
ความหมายของอายตนะศัพท์ ด้วยอำนาจ
การแจกเป็นส่วน ๆ อย่างนี้แล้ว บัดนี้
ประสงค์จะแสดง แม้โดยความปรียายใน
อายตนะศัพท์นั้น จึงเริ่มคำว่า "อีกประการ
หนึ่ง". ชื่อว่า เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ เพราะ
ความเป็นป่าที่เต็มไปด้วยผลไม้ ที่สำเร็จ
ประโยชน์ และเพราะความเป็นป่าที่ไม่มี
อันตราย.

ตตฺถ นิวสนตีติ นิวสนฺตา วิย โทหนฺติ.
เตนาท "ตทายตตฺวตฺติตายา"ติ.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิวสนตี
ความว่า ย่อมเป็นเหมือนอาศัยอยู่. ด้วย
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะ
มีความเป็นไปเนื่องด้วยทวารและอารมณ์ที่
จักขุเป็นต้น".

ยตฺถ สฺวณฺณรตนาทีนํ นินฺนฺจฺจํ วิย
อากิณฺณานํ ตินฺนฺจฺจํ, โส ปเทโส เตสํ
อากโร, เอว จิตฺตเจตสึกา จกฺขฺหาทีสูติ เต

ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ทองและรัตนะ
เป็นต้น ย่อมตั้งอยู่เกลื่อนกล่น เหมือนอย่าง
อาศัยอยู่ในประเทศใด, ประเทศนั้น ชื่อว่า

คุณสุกัญญา อัจฉริวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เตส อากโรติ ทสฺเสนโต อาท "จกฺขาทิสฺ"
จ ๗เปฯ อากโรติ. ตนฺนีสฺลิตฺตตฺตาคิ เอกถ
 มโนวิญญาณาทินํ จิตฺตเจตสิกานํ นิสฺสย-
 ปจฺจโย น โหตีติ ตสฺส เตสฺ ทวารภาโว
 นิสฺสยภาโวติ ทฏฺฐพฺโพ.

เป็นบ่อเกิด แห่งทองและรัตนะเป็นต้น
 เหล่านั้น, จิตและเจตสิกอยู่เคลื่อนกล่นใน
 ทวารและอารมณ์มีจักขุเป็นต้น เหมือนอย่าง
 นั้น เพราะเหตุนั้น ทวารและอารมณ์มีจักขุ
 เป็นต้นเหล่านั้น จึงชื่อว่า เป็นบ่อเกิดของจิต
และเจตสิกเหล่านั้น จึงกล่าววว่า "อนึ่ง
จิตและเจตสิกเหล่านั้น อยู่เคลื่อนกล่นใน
ทวารและอารมณ์มีจักขุเป็นต้น เพราะอาศัย
ทวารมีจักขุเป็นต้นนั้นและเพราะมีรูปเป็นต้น
นั้นเป็นอารมณ์ ฉะนั้น ทวารและอารมณ์มี
จักขุเป็นต้น จึงชื่อว่า เป็นบ่อเกิดแห่งจิต
และเจตสิกเหล่านั้น". ในคำว่า เพราะ
อาศัยจักขุเป็นต้นนั้น มโนย่อมไม่เป็น
 นิสฺสยปัจจัย แก่จิตและเจตสิกมีมโนวิญญาณ
 เป็นต้น ฉะนั้น ความที่มโนนั้นเป็นทวารของ
 จิตและเจตสิกเหล่านั้น บัณฑิตจึงพึงเห็นว
 เป็นภาวะเป็นที่อาศัย.

อหุตฺวา เอว ปจฺจยสามคฺคิวิเสณ อุปฺปชฺชชฺนตาปี
 จิตฺตเจตสิกา อนเนเก เอกชฺฌํ ตตฺถ ลพฺภมานา

จิตและเจตสิกแม้มิได้เป็นเลย ก็เกิดขึ้นได้
 ด้วยอำนาจความพร้อมเพรียงด้วยปัจจัย จึง

คุณสุกัญญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สโมสรรณตา^๑ วย โหนตตี วุตติ "วุตต-
ทวารารมมณวเสน สโมสรรณโต"ติ. น หิ
 ฐมมานัน อนาคตทุเช วิชชมานตาเลโสปี อตติ.
 เตนาท "ปฺญโซ นตติ อนาคต"^๒ติ.

เป็นเหมือนหลายดวง ใต้ความเป็นหมวดหมู่
 รวมกันอยู่ในทวารและอารมณ์ มีจักขุเป็นต้น
 นั้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "เพราะจิตและเจตสิกเหล่านั้น เหมือน
ประชุมกันอยู่ โดยมีจักขุเป็นต้นนั้นเป็นทวาร
และเป็นอารมณ์". เพราะแม้การอ้างเป็น
 เลศ ซึ่งความที่ธรรมทั้งหลายว่า มีอยู่
 ในกาลอันเป็นอนาคตหาไม่มี. ด้วยเหตุนี้
 พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร จึงกล่าวว่า
 "กองแห่งขันธ มิได้มีในอนาคต".

ตตเถว อุปฺปตฺติโตติ เตสุ จกฺขาทิสฺส เอว
 อุปฺปตฺติโต. อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภูเต จกฺขาทิเก
 อุปฺปตฺติภูจฺจัน วย กตฺวา อุปจารวเสน วุตติ.
 น หิ อรูปฐมมานัน นิปฺปริยายโต อุปฺปตฺติเทโส
 นาม อตติ. ยทกฺเคน วา เต เตสฺ
 นิสฺสยารมมณภูตา, ตทกฺเคน สณฺชาติเทโส.
 น หิ ปจฺจยภาวมนฺตเรน รูปฐมมานมฺปิ

สองบทว่า ตตเถว อุปฺปตฺติโต แปลว่า
 เพราะความเกิดขึ้นในทวารและอารมณ์ มี
 จักขุเป็นต้นเหล่านั้นเท่านั้น. สองบทนี้
 ท่านอาจารย์กล่าวไว้ ด้วยอำนาจอุปจาร-
 โวหารเพราะกระทำทวารและอารมณ์มีจักขุ
 เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยแก่การเกิดขึ้น ให้เป็น
 เหมือนสถานที่เกิดขึ้น. ด้วยว่า ขึ้นชื่อว่า

^๑ สโมหิตาติปิ. ฉ. สโมสฎา.

^๒ ข. มหา. ๒๔/๔๔.

อาชาราเชยฺยภาโว อตฺถิ. เตนาท "นิสฺสยา-
รมฺมณภาเวนา"ติ.

แหล่งเกิดขึ้น โดยนิปริยายของอรูปธรรม
ทั้งหลาย หามืออยู่ไม่. อีกอย่างหนึ่ง ทวาร
และอารมณ์มีจักขุเป็นต้นเหล่านั้น เป็นที่
อาศัย และเป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิก
เหล่านั้น โดยส่วนใด, ก็เป็นถิ่นกำเนิด
โดยส่วนนั้น. แม้อรูปธรรมเป็นภาวะมีที่รองรับ
และควรตั้งไว้ โดยระหว่างความเป็นปัจจัย
ก็หามืออยู่ไม่เลย. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าววว่า "โดยความมีจักขุเป็นต้น เป็น
ที่อาศัยและมีรูปเป็นต้นเป็นอารมณ์".

พฺยติเรกปฺปธานตาย การณลกฺขณสฺส "เตสฺ"
อภาเว อภาวโต" อิจฺเจวาท, น "ภาเว
ภาวโต"ติ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เพราะเมื่อทวาร
และอารมณ์เหล่านั้น ไม่มี จิตและเจตสิก
ก็ไม่มี" ดังนี้เท่านั้น, มิใช่กล่าวว่า "เพราะ
เมื่อทวารและอารมณ์มี จิตและเจตสิกจึงมี"
เพราะความที่ลักษณะแห่งเหตุ เป็นประธาน
โดยพิเศษยิ่ง.

ยถาวุตเตนญฺเณนาติ^๑ "จกฺขตี"ติ-
อาทินา, "อายตนโต อายานํ ตนนโต"ติ-

คำว่า โดยอรรถตามที่กล่าวแล้ว
ความว่า โดยอรรถมีประการดังกล่าวแล้ว

^๑ ม. ยถาวุตเตน อญฺเณนาติ.

อาทิ^๑นา, "นิवास^๑นฏฐาน^๑"ติอาทิ^๑นา จ ด้วยคำว่า "จก^๑ชติ" เป็นต้น, ด้วยคำว่า
 วุตต^๑ปกาเรน อต^๑เถน. "อาย^๑คนโต อาย^๑นั ตน^๑โต" เป็นต้น,
 และด้วยคำว่า "นิवास^๑นฏฐาน^๑" เป็นต้น.

ธม^๑มาย^๑ตน^๑ปริยา^๑ปน^๑น^๑น^๑ ธม^๑มาน^๑ พห^๑ภา^๑ว^๑โต ก็จิตและเจตสิกเหล่านั้น มีมากนั่นเอง จึง
 เยภ^๑ยุ^๑เยน จ เต พห^๑ เอ^๑ว หุ^๑ต^๑วา กิจ^๑จ^๑กร^๑า^๑ติ ชื่อว่า ทำกิจไว้มาก เพราะความที่แห่ง
 "ธ^๑ม^๑มา จ เต อาย^๑คน^๑ณ^๑จา"ติ พห^๑ว^๑จ^๑น- ธรรมทั้งหลาย ที่นับเนื่องในธรรมายตณะ
 นิ^๑ท^๑เท^๑โส. มีมาก เพราะฉะนั้น จึงมีนิเทศเป็นพห^๑ว^๑จ^๑นะ
 ว่า "ธ^๑ม^๑มา จ เต อาย^๑คน^๑ณ^๑จา" ดังนี้.

๕๑๓. ต^๑ถา ต^๑ถา ล^๑ก^๑ช^๑ิต^๑พ^๑พ^๑โต
 ล^๑ก^๑ช^๑ี^๑ย^๑ติ เอ^๑เต^๑นา^๑ติ วา ล^๑ก^๑ช^๑ณ^๑, ส^๑ภา^๑ว^๑.

๕๑๓. ชื่อว่า ลักษณะ เพราะพึง
 กำหนดได้โดยประการนั้น ๆ หรือเพราะ
 อรรถว่าเป็นเครื่องกำหนด ได้แก่สภาวะ.

ตา^๑ว^๑ภา^๑ว^๑โต^๑ติ ต^๑ต^๑ต^๑ก^๑โต, เตน
 อ^๑น^๑นา^๑ธ^๑ิก^๑ภา^๑ว^๑ ห^๑ส^๑เส^๑ติ. ต^๑ต^๑ถ^๑ ห^๑ว^๑า^๑ท^๑สา^๑ย^๑ต^๑-
 วิ^๑นิ^๑ม^๑ต^๑ต^๑ส^๑ส^๑ ก^๑ส^๑ส^๑จิ ธ^๑ม^๑ม^๑ส^๑ส^๑ อ^๑ภา^๑ว^๑
 อ^๑ธ^๑ิก^๑ภา^๑ว^๑โต โจ^๑ท^๑นา น^๑ต^๑ถิ, ส^๑ล^๑ก^๑ช^๑ณ^๑ธ^๑า^๑ร^๑ณ^๑ม^๑ป^๑น
 ส^๑พ^๑เพ^๑ส^๑ ส^๑า^๑ม^๑ณ^๑ณ^๑ล^๑ก^๑ช^๑ณ^๑น^๑ติ อ^๑น^๑โ^๑ท^๑นา

บทว่า ตา^๑ว^๑ภา^๑ว^๑โต ความเท่ากับ
 ต^๑ต^๑ต^๑ก^๑โต แปลว่าโดยที่มีเพียงเท่านั้น, ด้วย
 บทนั้น ท่านอาจารย์แสดงถึงความไม่หย่อน
 ไม่ยิ่ง. ในบรรดาธรรมทั้งหลายมีจักขุ
 เป็นต้นนั้น เพราะธรรมไร ๆ ที่พ้นไปจาก

^๑ ม. นิवास^๑นฏฐาน^๑น^๑ติ.

สมภวคีติ ตํ หสฺเสนฺโต อาห "จกฺขาทโยปิ
หิ"คิอาหิ.

อายตนะ ๑๒ ไม่มี จึงไม่มีคำท้วง โดย
ความเป็นอายตนะเกินไป, แต่การทรงไว้
ซึ่งลักษณะของตน เป็นลักษณะสามัญของ
ธรรมมีจักขุเป็นต้นทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึง
มีคำท้วงว่าหย่อนไป เหตุนั้น ท่านอาจารย์
เมื่อจะแสดงคำท้วงว่าหย่อนนั้น จึงกล่าว
คำเป็นต้นว่า "จริงอยู่ แม้ธรรมทั้งหลายมี
จักขุเป็นต้น".

ภวฺกมนสงฺขาโตติ ทฺวิกฺขตฺตํ จลิตฺวา ปวตฺต-
ภวฺกมนสงฺขาโต. จลนวเสน ภวฺกปฺปวตฺตติยา
สตี เอว อวชฺชนปฺปตฺติ, น อณฺณถาติ
อวชฺชนสฺสาปิ การณญฺตฺนติ กตฺวา วุตฺตํ
"ภวฺกมนสงฺขาโต ๗เปฯ อปฺปตฺติทวารน"คิ.
อสาธาธณฺติ จกฺขุวิญญาณาหิณฺ อสาธาธณฺ.

คำว่า กล่าวคือภวังคจิต ได้แก่กล่าวคือ
ภวังคจิตที่ไหว ๒ ครั้งเป็นไป. เมื่อมีความ
เป็นไปแห่งภวังค์ ด้วยอำนาจความไหว่นั้น-
แหละ อ้าวชนะจึงเกิดขึ้น, หาใช่โดย
ประการอื่นไม่ เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "เอกเทศแห่งมนายตนะ กล่าว
คือภวังคจิตนั่นเอง เป็นอุปัตติทวาร ของ
กองวิญญาณที่ ๖" ดังนี้ เพราะอธิบายว่า
เป็นเหตุแม่แห่งอ้าวชนะ. คำว่า ไม่ทั่วไป
ความว่า ไม่ทั่วไปแก่จักขุวิญญาณเป็นต้น.

คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สติปิ อสาธารณภาเว จกฺขาทินี ทวารภาเว
 กหิตตฺตา ธมฺมาตเนน อคฺคหณฺ์ ทฏฺฐพฺพํ.
 ทวารารมฺมณภาเวหิ วา อสาธารณตฺถิ สนฺธาย
 "อสาธารณน"ติ วุตฺตํ.

แม้เมื่อความไม่ทั่วไปมีอยู่ บัณฑิตพึงเห็นการ
 ไม่ถือเอา ด้วยธรรมาตนะ เพราะความที่
 แห่งธรรมทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น อันท่าน
 ถือเอาโดยความเป็นทวาร. อีกนัยหนึ่ง
 ท่านอาจารย์หมายเอาความเป็นธรรมไม่ทั่ว
 ไป โดยความเป็นทวารและอารมณ์ จึง
 กล่าวว่า "ไม่ทั่วไป".

๕๑๔. เยภุญฺยสฺสหุปฺปตฺติอาทึหิ อุปฺปตฺติก-
 กมาทิสฺสุ อยฺยตฺติ โยเชตพฺพา. เยภุญฺยเณ หิ
 จกฺขายตนาทินี กสฺสจฺจิ กทาจิ เอกโต
 อุปฺปชฺชุนฺติ. ตถา หิ วุตฺตํ กามธาตฺยา
 อุปฺปตฺติกฺขเณ กสฺสจฺจิ เอกาทสายตนาหิ
 ปาตฺถกวนฺตฺติอาทึ.^๑

๕๑๔. พึงประกอบความไม่เหมาะ
 ในลำดับทั้งหลายมีลำดับแห่งการเกิดเป็นต้น
 ด้วยเหตุทั้งหลายมีความเกิดขึ้นพร้อมกันโดย
 มากเป็นต้น. จริงอยู่ โดยมากอายตนะ
 ทั้งหลายมีจักขายตนะเป็นต้น สำหรับบางคน
 บางครั้งก็เกิดพร้อมกัน. จริงอย่างนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า อายตนะ ๑๑ ย่อม
 ปราภฏแก่บุคคลบางคน ในขณะที่กามธาตุ
 เกิดขึ้น ดังนี้เป็นต้น.

^๑ ปรมตฺถทีปนี ปรนฺจปกรณํ. ๔๐๘.

ตสมา อายตนานํ อุปตติกกโม ตาว น เพราะฉะนั้น ลำดับของการเกิดของ
 ยุชชติ, น ปทานกกโม กุสลพฺยาगतํ อายตนะ จึงไม่เหมาะก่อน ลำดับแห่ง
 อุปฺพาทพฺพโต, น ปฏิตติกกโม อกุสลํ การละก็ไม่เหมาะ เพราะกุศลและอัปยา-
 เอกจฺจอพฺยาगतํ อปฺปฏิชฺชนียโต, น กฤตไม่ต้องละ ลำดับแห่งการปฏิบัติก็
 ภูมิกกโม อติเมกาทสนนํ อายตนานํ ไม่เหมาะ เพราะอกุศลและอัปยาฤต
 เอกนฺตคามาวจรตฺตา อิตเรสญฺจ จตุสฺส บางอย่าง ไม่เป็นที่ตั้งแห่งการปฏิบัติ ลำดับ
 ภูมิสฺส ปรียาปนฺนตฺตา, เอกจฺจสฺส โลกุตฺตร- แห่งภูมิก็ไม่เหมาะ เพราะอายตนะ ๑๐ ครั้ง
 ภาวโต จาติ. เป็นกามาวจรโดยส่วนเดียว และเพราะ
 อายตนะนอกนี้ นับเนื่องในภูมิทั้ง ๔ และ
 เพราะอายตนะบางอย่าง เป็นโลกุตระ
 แล.

"อชฺมตฺติเกสฺส ที"ติ เอเตน อชฺมตฺติกาเวณ,
 วิสยฺภาเวณ จ อชฺมตฺติกาณํ ปจฺมํ เทเสตพฺพตํ
 ทสฺเสติ, เตสฺปิ ปจฺมํ เทเสตพฺพเส ปากฏตฺตา
 ปจฺมตรํ จกฺขายตฺนํ เทสิตฺนติ.

ท่านอาจารย์ แสดงความที่อายตนะภายใน
 ทั้งหลาย เป็นอายตนะที่พระผู้มีพระภาคพึง
 แสดงก่อน โดยความเป็นอายตนะภายใน
 และโดยความเป็นสภาวะธรรมที่รับอารมณ์ได้
 ด้วยคำว่า "ก็ในบรรดาอายตนะภายใน" นี้
 แม้ในบรรดาอายตนะภายใน ที่พึงทรงแสดง
 ก่อนเหล่านั้น ก็ทรงแสดงจักขายตนะก่อน
 กว่า เพราะเป็นอายตนะที่ปรากฏแล.

คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตโต ฆานายตนาทีนิตี เอตถ ในคำว่า ต่อจากนั้น ทรงแสดง
 พหุการตุตาภาเวน จกฺขุโสเทหิ ปุริมตรํ ฆานายตนะ นี้ อธิบายว่า ทรงแสดงตาม
 อเทเสตพฺพานิ, สห วตฺตํ อสกฺกญฺเอยยตุตา ลำดับแห่งฆานายตนะเป็นต้น เพราะไม่ควร
 เอเกน กเมน เทเสตพฺพานิตี ฆานาทิกฺกเมน จะแสดงก่อนกว่าจักขุและโสตะ ด้วยไม่มี
 เทสิตานิตี อธิปฺปาโย. ความเป็นอายตนะที่มีอุปการะมาก ควรจะ
 แสดงตามลำดับเดียวกัน เพราะไม่พึงอาจ
 กล่าวรวมกันได้.

อณฺณถาปิ หิ เทสิตฺสฺ น น สกฺกา โจเทตฺ, เพราะเมื่อแสดงแม้โดยประการอื่น ใคร ๆ
 น จ สกฺกา โปเชตพฺพานิ น เทเสตฺนฺติ. จะไม่สามารถทั่วก็หาไม่ได้ และอายตนะที่
 ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณฺตฺตา วา จกฺขาทินิ ปจฺมํ จะทำให้เข้าใจ พระองค์จะไม่อาจทรง
 วุตฺตานิ อารมฺมณฺโต สฺปากฺวานิตี, แสดงก็หาไม่ได้. อีกอย่างหนึ่ง อายตนะมี
 มนายตนมฺปน กิณฺจิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณฺ ๗เปฯ จักขุเป็นต้น ตรัสไว้ก่อน เพราะมีอารมณ์
 กิณฺจิ ยาว น วตฺตพฺพารมฺมณฺนฺติ ปจฺฉา เป็นปัจจุบัน ก็ปรากฏชัดเจนโดยอารมณ์แล,
 วตฺตํ. ส่วนฆานายตนะบางอย่าง เป็นปัจจุบันนารมฺม
 ๗ลฯ บางอย่างก็เป็นนวัตตพฺพารมฺมณฺ โดย
 กำหนด เพราะฉะนั้น จึงตรัสไว้ภายหลัง.

ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณฺสฺปิ อฺปาทายรูปารมฺมณานิ^๑ แม้ในบรรดาอายตนะ ที่เป็นปัจจุบันนารมฺม
 จตฺตาริ ปจฺมํ วุตฺตานิ, ตโต ภูตฺรูปารมฺมณฺ. อายตนะ ๔ ที่มีอุปาทายรูปเป็นอารมณ์

^๑ ฉ. อฺปาหารูปา...

อุปาทายรูปารมฺมณฺเฐสฺสปี ทูรตเร ทูเร สีฆตรํ
 สีฆณฺจ อารมฺมณฺสมฺปฏิจฺจนฺทีปนฺตํ จกฺขาทินี
 เทสนากุกโม. จกฺขุโสตทวฺยณฺที ทูรโคจฺรณฺตี
 ปจฺมํ วุตฺตํ, ตตฺตฺราปี จกฺขุ ทูรตฺรโคจฺรณฺตี
 สพฺพปจฺมํ วุตฺตํ.

ตรัสก่อน, ต่อจากนั้น จึงตรัสอายตนะที่มี
 รูปเป็นอารมณ์. แม้ในอายตนะที่มี
 อุปาทายรูปเป็นอารมณ์ เพื่อจะแสดงการรับ
 อารมณ์ที่ไกลกว่า ที่ไกล ที่เร็วกว่าและ
 ที่เร็ว จึงมีลำดับการแสดงอายตนะมีจักขุ
 เป็นต้น. แม้จักขุและโสตะทั้ง ๒ เพราะรับ
 ที่ไกลได้ฉะนั้น จึงตรัสไว้ก่อน, แม้ใน
 ๒ อย่างนั้น จักขุรับอารมณ์ที่ไกลกว่าได้
 ฉะนั้น จึงตรัสก่อนเขาทั้งหมด.

ปสฺสณฺโตปี ที ทูรตเร นทีโสตํ, น ตสฺส
 โสตปฏิกฺขมาตสทฺทํ สฺสนาติ. ฆานชิวหาสฺสปี ฆานํ
 สีฆตฺรวุตฺตตีติ ปจฺมํ วุตฺตํ ปุรฺโต จปิตมตฺตสฺสปี
 โภชนสฺส กนฺโธ คยฺหตีติ. ยถาจํ วา เตสํ
 เทสนากุกโม.

จริงอยู่ บุคคลแม้เมื่อเห็น ก็ย่อมเห็น
 กระแสน้ำในที่ไกลกว่าได้ แต่ไม่ได้ยินเสียง
 การกระทบกันของกระแสน้ำนั้น. แม้ใน
 บรรดาฆานะและชีวหา ฆานะมีความเป็นไป
 เร็วกว่า เพราะฉะนั้น จึงตรัสก่อน คือ
 โภชนะ แม้แต่พอวางไว้ตรงหน้าก็รับกลิ่นได้
 แล. อีกอย่างหนึ่ง ลำดับการแสดงของ
 อายตนะเหล่านั้น ตามที่ตั้งอย่างไร.

^๑ ฉ. อุปาทารูปา...

อิมสมิณฺหิ สรีเร สพฺพปรี จกฺขุสฺส อธิฏฺฐานํ, จริงอยู่ ในร่างกายนี้ จักขุตั้งอยู่เบื้องบน
 ตสฺส อโธ โสตสฺส, ตสฺส อโธ ฆานสฺส, ของอายตนะทั้งหมด, โสตะอยู่ต่ำกว่าจักขุ
 ตสฺส อโธ ชิวหาย, ตถา กายสฺส เยภุญฺยโต, นั้น, ฆานะก็อยู่ต่ำกว่าโสตะนั้น, ชิวหา
 มโน ปน อรูปภาวโต สพฺพปจฺฉา วุตฺโต. ก็อยู่ต่ำกว่าฆานะนั้น, กายตั้งอยู่ตามนั้น
 ตตฺถโคจรตฺตา ตสฺส ตสฺส อนนฺตรํ โดยมาก, ส่วนมโน ตรัสไว้หลังอายตนะ
 พาหิรายตฺตานํ วุตฺตานํติ วุตฺโตวายมตฺถิติ ทั้งหมด เพราะเป็นอรุปรธรรม. ท่านตรัส
 เอวมฺปิ อิมสฺ กโม เวทิตฺโพ. อายตนะภายนอก ในลำดับของอายตนะ
 ภายในนั้น ๆ เพราะอายตนะภายนอกเป็น
 อารมณฺ์ ของอายตนะภายในนั้น ๆ ฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวความซ้อนไว้ที่เดียว
 แล ฟังทราบลำดับของอายตนะเหล่านี้ แม้
 ด้วยอาการอย่างนี้.

โคจรโร วิสโย เอตสฺสาติ โคจรวิสโย มโน. มโน ชื่อว่า โคจรวิสัย เพราะมีโคจรเป็น
 กสฺส ปน โคจรโร เอตสฺส วิสโย ? จกฺขาทินํ วิสัย. ก็โคจรของอายตนะอะไร เป็นวิสัย
 ปณฺจนฺนมนฺนิ. วิญญาณปฺปตฺติการณวฏฺฏจฺฉานโตติ ของมโนนี้แล้ว ? ได้แก่โคจรของอายตนะ ๕
 จกฺขุวิญญาณาทินํ อฺปฺปตฺติการณสฺส วฏฺฏจิต- มีจักขุเป็นต้น. คำว่า โดยกำหนดเหตุ
 ภาวโต สวิกตฺตภาวโต. เอเตน จกฺขาทอนนฺตรํ เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ได้แก่โดยภาวะที่มีการ

^๑ ส. ปฏิภตฺตภาวโต.

รูปาทิวจนสุส จ การณมทา.

กำหนด คือโดยภาวะที่มีการจำแนก เหตุ
เกิดขึ้นของจักขุวิญญาณเป็นต้น. ด้วยคำนี้
ท่านอาจารย์กล่าวถึงลำดับของอายตนะ มี
จักขุเป็นต้น และเหตุของคำมีรูปเป็นต้น.

๕๑๕. สังกหิตตตฺตาติ คณนสงฺกหฺวเสณ
สงฺกหิตตฺตา. ชาติวเสนาติ จกฺขุภาวสฺमानตา-
วเสณ. ปจฺจยภโท กมฺมาทีภโท. ทานาที-
ปาณาติปาตาทีภทภินฺนสุส หิ กุสลากุสล-
กมฺมสุส ตสุส จ สหการีการณญฺทานัน
อพฺภนฺตรานัน พาทิรานณฺจ ปจฺจยानัน ภเทน
จกฺขายตฺนํ ภินฺนํ วิสทิสํ โหตีติ. นิริยาทีโก
อปทาทีคตินานากรณณฺจ คติภโท คตินัน,
คตีสฺ วา ภโทติ^๑ กตฺวา.

๕๑๕. คำว่า เพราะสงเคราะห์เข้า
คือเพราะสงเคราะห์เข้า ด้วยอำนาจการ
สงเคราะห์ด้วยการนับ. คำว่า ด้วยอำนาจ
แห่งชาติ คือด้วยอำนาจความเป็นอายตนะ
เสมอกัน โดยความเป็นปัจจัย. ความต่าง
แห่งปัจจัย ได้แก่ความต่างแห่งปัจจัยมีกรรม
เป็นต้น. จริงอยู่ ว่าโดยประเภทแห่งกุศล-
กรรมและอกุศลกรรม ซึ่งต่างโดยประเภท
แห่งกรรมมีทานเป็นต้น และกรรมมีปาณาติ-
บาตเป็นต้น และว่าโดยประเภทแห่งปัจจัย
ภายในและภายนอก ซึ่งเป็นเหตุทำร่วมกัน
แห่งกรรมนั้น จักขายตนะก็ย่อมเป็นธรรม-
ชาติต่างกัน คือไม่เหมือนกันแล. อบายมี

^๑ ก. คตีสฺ วา ภโท คติภโทติ.

หตุถิสฺสาทิโก, ขตุติยาทิโก จ นิกายเกโท.
 ตํตฺสตุตฺสฺนฺตฺนเกโท บุคคลเกโท. ยา
 จกฺขาทินํ วัตถุณํ อนนฺตปฺปเกทตา วัตถุตา,
 โส เอว ททยวัตถุสุสฺส เกโท ตาทิสฺสเกทานาติ-
 วตฺตฺนโต. ตโต มนายตฺนสุสฺส อนนฺตปฺปเกทตา
 โยเชตฺตพฺพา.

ยสุมา ฌานวิรหิตํ นาม โลกุตฺตรํ นตฺถิ,
 ตสุมา ปณฺจณฺํ ฌานานํ วเสน อฏฺฐ
 โลกุตฺตรจิตฺตานิ จตฺตาทิสฺสํ โทณฺตฺติ ตานิ
 เอกาสีตฺติยา โลกียจิตฺเตสุ ปกฺขิปิตฺวา อาท

นรกเป็นต้น และเหตุที่ทำให้ต่างกันของคติ
 แห่งสัตว์ มีสัตว์ที่ไม่มีเท้าเป็นต้น ชื่อว่า
ความต่างกันแห่งคติ เพราะอธิบายว่า เป็น
 ความต่างแห่งคติทั้งหลาย หรือความต่างกัน
 ในคติทั้งหลาย.

หมู่ของสัตว์เครื่องจวนมีข้างม้าเป็นต้น และ
 หมู่มนุษย์มีกษัตริย์เป็นต้น ชื่อว่า ความ
ต่างแห่งนิกาย. ความต่างแห่งสันดานของ
 สัตว์นั้น ๆ ชื่อว่า ความต่างแห่งบุคคล.
 ความที่วัตถุทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น มีประเภท
 ไม่มีที่สูกอันใดที่ท่านกล่าวไว้แล้ว, อันนั้น
 แผละเป็นความต่างแห่งหทัยวัตถุ เพราะไม่
 เป็นไปล่วง ซึ่งความต่างเช่นนั้นไปได้.
 เพราะฉะนั้น จึงพึงประกอบความที่
 มนายตนะมีประเภทไม่มีที่สิ้นสุด.

เพราะโลกุตระ ที่ชื่อว่าเว้นจากฌาน ย่อม
 ไม่มี, ฉะนั้นโลกุตระจิต ๘ ดวง จึงรวมเป็น
 ๔๐ ดวง คัวยอานาจฌานทั้ง ๕ เพราะ
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงเพิ่มโลกุตระจิต ๔๐

คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"เอกวิสูตรสทปเปทจา"ติ.

วัตถุ

ดวงนั้น เข้าในโลภียจิต ๘๑ ดวง กล่าวว่

จกฺขาทิวตฺตฺ.

ตปฺเปทฺเทน

วิญฺญาณํ

"และมีประภทเป็น ๑๒๑ ดวง". คำว่

อนนตปฺเปทํ.

วัตถุ ได้แก่วัตถุมีจักขุเป็นต้น. วิญฺญาณชื่อว่า

มีประภททที่สคฺมิได้ ก็โดยประภทแห่ง

วัตถุมีจักขุเป็นต้น.

ปฏฺิพทา

ทุกฺขาปฏฺิพทาธิ.

อาทิ-สทฺเทน

ปฏฺิพทา ได้แก่ปฏฺิพทามีทุกฺขาปฏฺิพทาเป็นต้น.

ณานาธิปติภุมิอารมฺมณาทินํ สงฺกโห ทฏฺจพฺโพ.

ด้วยอาทิ-ศัพท ฟังเห็นการสงฺเคราะหฺณาน

นึลํ นึลสฺส สภาคํ, อณฺณํ วิสภาคํ. ปจฺจโย

อธิปติ ภุมิและอารมฺมณเป็นต้นเข้าด้วย. รูป

กมฺมาธิ. ตตฺถาปี กุสฺลสมฺภูจฺจนาทิตา, สึตฺตอฺต-

สีเขี้ยวก็เป็นสภาคะแห่งรูปสีเขี้ยว, สีอื่นก็

สมฺภูจฺจนาทิตา จ เกโท เวทิตฺพฺโพ. อาทิ-

เป็นวิสภาคะกัน. ปจฺจย ได้แก่ปจฺจยมีกรรม

สทฺเทน คคฺนิกายเกโท. สภาวานตตฺเกทโตคฺติ

เป็นต้น. แม้ในปจฺจยมีกรรมเป็นต้นนั้น ก็ฟัง

สฺขา ทุกฺขา อทุกฺขมสฺขชาติ เหวมาทิกโ

ทราบความต่างกัน คือความที่มีกุศลเป็น

สภาวเกโท. จกฺขุสมฺพสฺสชา โสตสมฺพสฺสชาติ

สมฺภูฐานเป็นต้น และความที่อายตนะมีความ

เอวมาทิกํ นानตตํ.

เย็นและฤคฺเป็นสมฺภูฐานเป็นต้น. ด้วย

อาทิ-ศัพท ฟังทราบความต่างแห่งคคฺติและ

นิกาย. คำว่ โดยแยกความต่างกันของ

สภาวธรรม ได้แก่การแยกมีอาทิอย่างนี้ คือ

สฺข ทุกฺช อทุกฺขมสฺข ชื่อว่ เป็นความจำแนก

สภาวะ. ความต่างมีอาทิอย่างนี้ว่ เกิด

คุณหญิงสมนึก เปรมวัจนะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จากจักขุสัมผัส เกิดจากโสตสัมผัส ชื่อว่า
ความต่าง.

๕๑๖. "อนาคมนโต อนิคมนโต"ติ
สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถํ วิวริตฺตํ "นุ หิ"ติอาทิ
วุตฺตํ. ปุพฺพนตาปรนฺตสฺส อวิชฺชมานสรูปตฺตา
อุทฺทยโต ปุพฺเพ กุโตนฺจิ นาคจฺจนฺติ, วยโต จ
อุทฺธํ น กตฺถจฺจิ กจฺจนฺติ, วิชฺชมานกฺขณฺเปี
อิตฺตฺรกาลตาย อนิจฺจา ทฺกฺขา วิปริณามธมฺมา.

๕๑๖. ท่านอาจารย์ประสงค์จะขยาย
ความที่กล่าวไว้โดยสังเขปว่า "โดยความ
ไม่มา และโดยความไม่จากไป" จึงกล่าว
คำว่า "นุ หิ" เป็นต้น. ก่อนแต่การเกิดขึ้น
อายตนะทั้งหลายก็มีได้มาแต่ที่ไหน ๆ และ
เบื้องหน้าแต่เสื่อมไป ก็มีได้ไปในที่ไหน ๆ
เพราะอายตนะทั้งหลายมีสภาวะไม่มีอยู่ ใน
ส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย, อายตนะ
ทั้งหลาย จึงไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปร-
ปรวนเป็นธรรมดา เพราะมีกาลนิคหน้อย
แม้ในขณะที่มีอยู่.

เตนาค "อุทฺทโช"ติอาทิ. สปริปฺพนทฺกิริยาสฺส
อึทฺถํ อึทฺทา, จินฺตฺตวสฺส พฺยาปารนํ
พฺยาปารโ, ตตฺถ พฺยาปารํ ทสฺสเสนฺโต อาท
"นุ หิ จกฺขฺรปาทีนํ เอว โหตี"ติ. อึทฺ
ทสฺสเสนฺโต "นุ จ ตานี"ติอาทิ. อุภยฺมฺปิ ปน
อึทฺทา จ โหตี พฺยาปารโ จาคี อฺปฺปฏิปาฎิวงฺน.

ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "โดย
ที่แท้" เป็นต้น. ความพยายามชื่อว่าอึททา
ด้วยอำนาจกิริยาที่มีความคั่นรณ, ความ
ชวนชวาย ชื่อว่าพยาปาระ ด้วยอำนาจ
ความคิด, ใน ๒ อย่างนั้น ท่านอาจารย์
เมื่อจะแสดงความชวนชวาย จึงกล่าวว่า

จอมพลประภาส จารุเสถียร ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
พระยาพายัพพิริยกิจ และญาติผู้ล่วงลับในสกุลจารุเสถียร

"เพราะจักขุและรูปเป็นต้น ไม่มีความชวน-
ชวายเป็นต้น". เมื่อจะแสดงความ
พยายาม จึงกล่าวคำว่า "นุ จ ตานิ"
เป็นต้น. ก็คำแม่ทั้ง ๒ เป็นคำลำดับสลับกัน
ว่า อีหา จ โหติ พยาปาโร จ แปลว่า
ความเพียรและความชวนชวายเป็นต้น.

ธมฺมตาวาติ สภาโว เอว, การณสมตฺตถตา วา
อีหาพยาปารรหิตานํ ทวาราทิภาโว ธมฺมตา.
อิมสฺมิณฺจ อตฺถเอ "ยฺน"ติ เอตสฺส ยสฺมาติ
อตฺถเอ. ปุริมสฺมิ สมฺภวนวิเสสนํ ยํ-สทฺโท.
"สฺยฺยคาโม"ติ^๑ โข ภิกฺขเว ฉนฺนํ
อชฺชตฺติกานํ อายตฺนํ อธิวณฺนติ^๒ วณฺโต
สฺยฺยคาโม วิย ทฺฐพฺพานิ.

บทว่า ธมฺมตา ได้แก่สภาวะนั่นเอง, อีก-
อย่างหนึ่ง ความเป็นธรรมสามารถในเหตุ
คือ ความที่แห่งอายตนะที่เว้นจากความ
พยายามและความชวนชวายเป็นทวารเป็น-
ต้น ชื่อว่าธรรมตา. ก็ในอรรถนี้ ความของ
บทว่า "ยฺน" นี้ เท่ากับ ยสฺมา. ยํ-ศัพท์เป็น
คำที่ทำความมี ให้ต่างออกไปในอรรถก่อน.
อายตนะทั้งหลาย พึงเห็นเปรียบเทียบ
บ้านร้าง เพราะพระบาลีว่า คฺกุรภิกฺษุ
ทั้งหลาย คำว่า "บ้านร้าง" นี้ เป็นชื่อของ
อายตนะภายใน ๖.

^๑ ฉ. สฺยฺยโย คาโมติ.

^๒ ส. สหายตน. ๑๘/๒๑๘.

อนุนปานสทิตนฺติ คทิตเต สญฺญกามาเม ยํ ยเทว ภาชนะใด ๆ นั้นเอง ในบ้านร้างที่บุคคล
 ภาชนํ ปรามสียติ, คํ คํ วิตฺตกํเยว ถือเอาว่า ประกอบไปด้วยข้าวและน้ำ อัน
 ปรามสียติ, เอวํ ธฺวาทิภาเวน คทิตานิ โยนิสฺส บุคคลยึดถืออยู่, ภาชนะนั้น ๆ ก็เป็นของ
 อุปปริกฺขิยมานานิ วิตฺตกาเนว เอตานิ ว้างเปล่านั้นเอง ฉนฺใด, อายตนะเหล่านั้นที่
 ทิสฺสนฺตํติ. เตนาท "ธฺวสฺสภสฺสชตฺตภาว- บุคคลยึดถือ โดยความเป็นของยั่งยืนเป็นต้น
วิรทิตฺตตา"ติ. จกฺขาทิทฺวาเรสุ อภิชฺฌา- เมื่อเข้าไปพิจารณาอยู่ โดยอุบายอันแยบ-
 โทมนสฺสอุปาทกภาเวน รูปาทินิ จกฺขาทินิ คาย ย่อมปรากฏเป็นของว่างเปล่านั้นเอง
 อภิชฺฌาทานํติ วุตฺตทานิ. เหมือนฉนนั้นแล. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า "เพราะเว้นจากความยั่งยืน

ความงาม ความสุข และความเป็นตัวตน".
 อายตนะภายนอกมีรูปเป็นต้น ท่านกล่าวว่า
 เป็นตัวกระทบซึ่งอายตนะภายในมีจักขุเป็น-
 ต้น โดยภาวะที่ทำอภิขณาและโทมนัสให้
 เกิดขึ้น ในทวารมีจักขุเป็นต้น.

อทิสฺสุมารปกฺขิกุกฺกุรสิงฺคาลมกฺกฏา อุ ญฺ จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก
ปานกา. วิสมพิลาภาสคามสฺसानวนานิ เตสฺ และลิง ชื่อว่า สัตว์ ๖ จำพวก. ที่ไม่เสมอ
โคจรา. ตตฺถ วิสมาทิอชฺฌาเสยฺหิ จกฺขาทินิ วังน้ำ อากาศ บ้าน ป่าช้า และป่า เป็นที่
 วิสมภาวพิลาภาสคามสฺसानสนฺนิสฺสิตฺสทิสฺสุปา- โคจรของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น. ในบรรดา
 ทินฺนธมฺมวณภาเวหิ อภिरมิตฺตตา รูปาทินิ ที่โคจรเหล่านั้น พึงประกอบความที่อายตนะ

วิสมาทิสทิสตา โยเซตพพา.

ภายนอกมีรูปเป็นต้น เหมือนที่ที่ไม่เสมอ
เป็นต้น เพราะอายตนะภายในมีจักขุเป็นต้น
ซึ่งชอบที่ที่ไม่เสมอเป็นต้น ยินดีแล้วโดย
ความเป็นที่ที่ไม่เสมอหนึ่ง โดยความเป็น
วังน้ำหนึ่ง โดยความเป็นอากาศหนึ่ง โดย
ความเป็นบ้านหนึ่ง โดยความเป็นป่าช้าหนึ่ง
และโดยความเป็นป่าหนึ่ง อันบุคคลเข้าไป
ยึดถือ เช่นกับที่อาศัย.

อิตติ อายตุนานํ วิตุถารกถามุขวณฺณนา
นิกฺขิตฺตา.

การพรรณนากถามุขโดยพิสดาร แห่ง
อายตนะทั้งหลาย จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

ธาตุวิตุถารกถาวณณา

พรรณนากถาว่าโดยพิสการแห่งธาตุ

๕๑๑. จกขุสฺส วิญญาณนติ จกขุสฺส
การณภูตสฺส วิญญาณํ. กามํ ฐปาโลก-
มนสิการาทโยปิ ตสฺส วิญญาณสฺส การณํ,^๑
เต ปน สาธารณการณํ, จกขุ อสาธารณนติ
อสาธารณการณนายํ นิตเทโส ยถา
ภริสทโท, ยวงฺกุโรติ. ตถา ทิ จกขุ
บุคคลนุตราสาธารณํ, นีลาทิสพฺรรูป-
สาธารณณจาทิ สามิภาเวน นิตฺทิจฺจ.

๕๑๑. สอนบถว่า จกขุสฺส วิญญาณํ
ได้แก่วิญญาณแห่งจักขุ อันเป็นเหตุ. แม้รูป
แสงสว่างและมนสิการเป็นต้น เป็นเหตุแห่ง
วิญญาณนั้น โดยแท้, ถึงกระนั้น รูป
แสงสว่าง และมนสิการเป็นต้นเหล่านั้น
ก็เป็นเหตุทั่วไป, จักขุเป็นเหตุไม่ทั่วไป
เพราะฉะนั้น นิเทศนี้ มีด้วยเหตุอันไม่ทั่วไป
เหมือนเสียงกลอง, หน่อข้าวเหนียวแล.
จริงอย่างนั้น จักขุเป็นเหตุไม่ทั่วไปของ
บุคคลอื่น และเป็นเหตุทั่วไปแก่รูปทั้งหมด
มีรูปสี่เขียวเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึง
แสดงไขไว้โดยความเป็นฉฎฐวิภคติ.

วิทฺตติ เอวํ เอวณจ ตยา
ปวตฺติตพฺพนติ วินิยุชฺชมานํ วิย อุปฺปาเทตฺตติ
อตฺโต. วิทฺตติ จ ธาตุวตฺโต เอว วิสิฎฺโฆ
อุปสฺสเคน ทิปิยตฺตติ วินาปี อุปสฺสเคน ธาตุติ

บถว่า วิทฺตติ ความว่า ย่อมทำให้
เกิดขึ้น คงบังคับว่า เจ้าต้องเป็นไปอย่าง-
นั้นอย่างนี้. บถว่า วิทฺตติ ความหมายของ
ธาตุนั้นแหละต่างออกไป ท่านแสดงไว้ด้วย

^๑ ม. การณา.

เอส สทโท ตมตถั วทตีติ ทฎุจพโพ. กตตุกมมภาวกรณาธิกรณเส จ ชาติสททสิทธิ โทตีติ ปณจปี เอเต อตถา วุตตะตา.

อุปสรรค เพราะฉะนั้น แม้เว้นจากอุปสรรค คัพทว่าชาตินี้ ฟังเห็นว่า ก็บอกความหมาย คั้งนั้น. และความสำเร็จแห่งชาติคัพท ก็ ย่อมมีในกรรม กรรม ภาวะ ภาวะ และ อธิกรณะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว ความหมายทั้ง ๕ นั้นไว้.

โลกุตตรชาติโย สัสสารทุกขั น วิทหนติ, อณฺณทตฺต วิทธเสนตีติ กตฺวา "โลกิยา"ติ วิเสสตี. วฏฺฐิตาติ อวฏฺฐิตา, อณฺณมณฺณ วา อสงฺกิณฺณา. สุวณฺณรชตาทีชาติโย สุวณฺณาทีนั พิชฺฐตา เสลาทโย. ยถาสมฺภวตี เอตฺถ เกจิ "โลกิยโลกุตฺตราสุ ชาติสุ โย โย อตฺถอ สมภวตี, ตทนฺรูปน"ติ อตถั วทหนตี, ตทยฺตฺต "โลกิยา ที ชาติโย"ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตา.

ท่านทำให้ต่างออกไปว่า "โลกิยชาติ" เพราะอธิบายว่า โลกุตตรชาติ ย่อมไม่ จักแจ้งสังสารทุกข์, ย่อมทำลายโดยแท้. บทว่า วฏฺฐิตา แปลว่ากำหนดหรือแปลว่า ไม่ระคนกันและกัน. ชาติมีทองและเงิน เป็นต้น ได้แก่ ภูเขาคือเป็นต้น อันเป็นพืช ของทองเป็นต้น. ในบทว่า ยถาสมฺภว นี้ อาจารย์บางพวดย่อมกล่าวความหมายไว้ว่า "ความหมายใด ๆ มีอยู่ในชาติทั้งหลาย ที่ เป็นโลกิยะและโลกุตระ ก็สมควรแก่ความ หมายนั้น ๆ", คำของอาจารย์บางพวกนั้น ไม่ถูก เพราะท่านอาจารย์ท่านกล่าวให้ ต่างออกไปว่า "จริงอยู่ ชาติทั้งหลายที่เป็น โลกิยะ".

๘

จอมพลประภาส จารุเสถียร ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
พระยาพายัพพิริยกิจ และญาติผู้ล่วงลับในสกุลจาร์เสถียร

อตุตวเสน เจตํ ยถาสมฺภวคฺคหณํ กตํ, น
 ธาตุวเสน. กามํ ปญฺจบิ อตุตฺวา จกฺขาทินิ
 สพฺเพสํ อิจฺฉิตพฺพา, ตถาปิ จกฺขาทิสฺส ยสฺส
 ยสฺส ธมฺมสฺส ยथा กตฺตฺวจฺนิจฺฉา, น ตทา
 กมฺมภาโว. ยथा จ^๑ กมฺมวจฺนิจฺฉา, น ตทา
 กตฺตฺวาโว. เอวํ เสเสสฺสปีติ ยถาสมฺภวคฺคหณํ.
 เตนาท "อิติ จกฺขาทิสฺส"ติอาที.

ท่านทำศัพท์ว่า ยถาสัมภวะนี้ไว้ เกี่ยวกับ
 ความหมาย, ไม่ใช่เกี่ยวกับธาตุ. ธาตุ-
 ทุกธาตุมีจักขุธาตุเป็นต้น จะต้องปรารภนา
 ความหมายทั้ง ๕ นี้ ก็จริง, แม้ถึงอย่างนั้น
 บรรดาธาตุมีจักขุเป็นต้น เมื่อใดต้องการ
 จะพูดธรรมใด ๆ เป็นกรรตุ, เมื่อนั้นก็เป็น
 กรรณไม่ได้. แต่เมื่อใดต้องการจะพูดเป็น
 กรรณ เมื่อนั้นก็เป็นกรรตุไม่ได้. แม้ในธาตุ
 ที่เหลือก็อย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น ท่าน
 จึงใช้ศัพท์ว่า ยถาสัมภวะ เข้าไว้. ด้วย
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "ใน
บรรดาธาตุมีจักขุเป็นต้น ด้วยประการ
ฉะนี้" ดังนี้เป็นต้น.

๕๑๘. อตุตโน สภาวํ ธาเรนตีติ
ธาตุโยติ เอตฺถาปิ ธาตีติ^๒ ธาตุติ ปทสฺสฺส
 เวทิตพฺพา ธารณญฺโจ ธา-สทฺโทติ กตฺวา.
 กตฺตฺวอตุตฺวาปิ จายํ ปุริเมน อสทฺทิสฺส วิธาน-

๕๑๘. แม้ในคำว่า ชื่อว่า ธาตุ
เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน
 นี้ ก็พึงทราบความสำเร็จแห่งบทว่า ธาติ
 ว่าธาตุ เพราะกระทำอธิบายว่า ธา-ศัพท์

^๑ ฉ. ยथा ปน.

^๒ ส. ทธตีติ.

คตถ ณาณปฺปะเกโท ธมฺมธาคฺคเอกเทโส, ในข้อนั้น ประภทของควมร้ ได้แก เญยฺยปฺปะเกโท อฏฺฐารสํปีติ ณาณเญยฺยา- เอกเทศของธรรมธาคฺค, ประภทของสิ่งท วยวมตฺตา ธาคฺคโย โทนฺตีติ. อถวา ณาณน ควร้ ได้แกธาคฺคท้ ๑๘ เพราะฉนั้น จ้ ย่อมมีธาคฺคท้เป็นเพียงส่วนย่อย ของควมร้ และสิ่งทควร้ฉนั้นแล. อีกประการหนึ่ง วยปริตคฺคาทเกหิ เญยโยติ อตฺโถ, ตสฺส สภวาท้พ้ร้รู้ได้ด้วยญาณ เป็นสิ่งทไม่วิปริต ณาณเญยฺยสฺส อวยวา จกฺขาทโย, วิสภาค- ท้ท่านกล่าวไว้ ด้วยธาคฺคท้ ชื่อว่าควมร้ ลกฺขณาวยเวสฺ รสาทิสฺ นิริโฬท ธาคฺคท้โท และสิ่งทควร้, อธิบายว่า ไมใช่สิ่งทพ้ร้รู้ ตาทิสฺเสสฺ อณฺณาวยเวสฺ จกฺขาทิสฺ อฺปะจริตติ ด้วยควมร้ท้ถอวิปริตมีทริฐเป็นต้น, ส่วนย่อย ทฏฺฐพฺโพ. ทงหลาย ของควมร้ และสิ่งทควร้ฉนั้น ได้แกธาคฺคมีจกฺขเป็นต้น, ธาคฺคท้ท้ใช้ ติคปาก ในธาคฺคมีรสเป็นต้น ท้เป็นส่วนย่อย ของลักษณะท้ต่างกั้น พ้เห็นวาท่านใช้ เรียกเจียค ๆ ในธาคฺคมีจกฺขเป็นต้นซึ่งเป็น ส่วนย่อยของธาคฺคอื่นเช่นนั้น.

รสาทิสฺ วย วา จกฺขาทิสฺปี นิริโฬท เอว. อีกอย่างหนึ่ง ธาคฺคท้ท้ใช้ติคปากอยู่ แม นิชฺชีวมตฺตสฺเสเวตฺ^๑ อธิวณฺนติ เอเตน ในธาคฺคมีจกฺขเป็นต้น ท้เหมือนกับธาคฺคท้

^๑ ฉ. นิชฺชีวมตฺตสฺเสเวตฺ.

นิชชีวมตฺตปทฺตเถ ชาติสทฺทสฺส นีรุพฺพหตฺต^๑ ที่ใช้ติดปาก ในชาติมืรสเป็นต้นจะนั้น. ด้วย
 ทสฺเสติ. ฉ ชาติโย เอตสฺสาติ ฉชาติโร. คำว่า ชาติ นี้ เป็นชื่อของสภาวุฒิธรรม สักว่า
 โย โลเก ปุริโสติ ฌมฺมสมุทาโย วุจฺจติ, โส เป็นนิชชีวธรรมเท่านั้น นี้ ท่านอาจารย์
 ฉชาติโร ฉนฺนํ ปจฺวีอาทึนํ นิชชีวมตฺตานํ ย่อมแสดงความจริงที่ชาติศัพท์ เป็นคำใช้ติดปาก
 สภาวานํ สมุทายมตฺโต, น เอกถ ชีโว วา ในอรรถแห่งบทของสภาวุฒิธรรม สักว่าเป็น
 ปุริโส วา อตฺถิติ อตฺโถ. นิชชีวธรรม. ชาติ ๖ มีอยู่แก่บุรุษนี้ เหตุนี้
 บุรุษนี้ชื่อว่า ฉชาติโร แปลว่า มีชาติ ๖.
 อธิบายว่า กลุ่มธรรมใด ท่านเรียกว่า
 บุรุษในโลก, กลุ่มธรรมนั้น มีชาติ ๖ คือ
 เป็นเพียงกลุ่ม แห่งสภาวุฒิธรรมทั้งหลาย
 สักว่าเป็นนิชชีวธรรมทั้ง ๖ อย่างมีปฏิ
 เป็นต้น, ชีวะหรือบุรุษหามีอยู่ในกลุ่มธรรม
 นี้ไม่.

๕๑๘. จกฺขาทึนํ กโม ปุพฺเพ วุตฺโตติ
 อธิ เอเกกสฺมี^๒ ติเก ตินฺนํ ชาติญํ กมํ
 ทสฺเสนฺโต อาท "เหตุผลานุปพพวฏฺฏาน-

๕๑๘. ลำดับแห่งชาติมีจักขุเป็นต้น
 ท่านได้กล่าวไว้แล้วในก่อน เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงลำดับแห่งชาติทั้ง ๓

^๑ ฉ. นีรุพฺพหตฺต.

^๒ ฉ. อิเอเกกสฺมี.

วเสนา"ติ. เหตุผลานํ อนุப்புพพวฏฺจํ ในตีกะแต่ละอย่าง ในที่นี้ จึงกล่าวว่
 เหตุผลภาโว เอว, มโนธมฺมธาคูนณฺจ "ด้วยอำนาจการกำหนดลำดับของเหตุและ
 มโนวิญญานสุส เหตุภาโว ยถาสมฺภวํ ผล". การกำหนดลำดับของเหตุและผล
 โยเชตพุโพ. ก็คือความเป็นเหตุและผลนั่นเอง, ความที่
 มโนธาตุและธรรมธาตุ เป็นเหตุของมโน-

วิญญาน บัณฑิตพึงประกอบตามสมควร .

กิริยามโนธาตุ มโนวิญญานสุส อุปนิสฺสย-
 โภภฺยิยา, วิปากมโนธาตุ วิปากมโนวิญญานสุส
 อนนฺตราทินาปี, อิตฺรสุส สพฺพابی
 อุปนิสฺสยโภภฺยิยา จ, ธมฺมธาคู ปน เวทนาทิกา
 สหชาคา สหชาคาทินา, อสหชาคา
 อนนฺตราทินา, อุปนิสฺสเยน, อารมฺมณาทินา
 จ มโนวิญญานสุส ปจฺจโย โหตีติ ทวารภูต-
 มโนวเสน วา.

อีกอย่างหนึ่ง พึงประกอบด้วยอำนาจแห่ง
 มโนที่เป็นทวารว่า มโนธาตุที่เป็นกิริยา
 เป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาน โดยเป็นอุปนิสย-
 ปัจจัยอันท้ายสุด (ปกตูปนิสสยะ) มโนธาตุ
 ที่เป็นวิปาก เป็นปัจจัยแก่มโนวิญญานที่เป็น
 วิปากแม้ด้วยปัจจัย มีอนันตรปัจจัยเป็นต้น,
 มโนธาตุทั้งหมด เป็นปัจจัยแก่วิญญาน นอกนี้
 โดยเป็นอุปนิสสยปัจจัยอันท้ายสุด (ปกตูป-
 นิสสยะ) ส่วนธรรมธาตุมีเวทนาเป็นต้นที่
 เกิดร่วมกัน เป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาน โดย
 เป็นสหชาติปัจจัยเป็นต้น ที่มีได้เกิดร่วมกัน
 ก็เป็นปัจจัย โดยเป็นปัจจัยมีอนันตรปัจจัย
 เป็นต้น โดยอุปนิสสยปัจจัยและโดยปัจจัยมี
 อารมณปัจจัยเป็นต้น.

จอมพลประภาส จารุเสถียร ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 พระยาพ่ายพิริยกิจ และญาติผู้ล่วงลับในสกุลจารุเสถียร

ทวารภูตมโนปี หิ สุตเตสุ มโนธาตุติ วุจจตีติ
ตสสา วา มโนธาตุยา มโนวิญญานสสุ
เหตุภาโว ยถาสมภูว โยเชตพโพ. ตตถ
เหตุติ ปจฺจโย อธิปเปโต, ผลนติ
ปจฺจยุปฺปนนฺติ อาท "จกฺขธาตุ"ติอาหิ.

จริงอยู่ แม้มโนที่เป็นทวาร ท่านก็เรียกว่า
มโนธาตุ ในพระสูตรทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
ความที่มโนธาตุนั้น เป็นเหตุแห่งมโนวิญญาน
บัณฑิตพึงประกอบตามควรก็มี. ในบรรดา
คำเหล่านั้น ปัจจัย ท่านประสงค์เอาว่า
เหตุ, สิ่งที่เกิดแต่ปัจจัย ท่านประสงค์
เอาว่า ผล เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึง
กล่าวคำมีคำว่า "จกฺขธาตุ" เป็นต้น.

๕๒๐. สพฺพาสี วเสนาคี ยถาวุตฺตานํ
อภาธาตุอาทินํ ปณฺจตีสาย ธาตุํ วเสน.
อปรมตฺถสภาวสฺส ปรมตฺถสภาวสฺส น กทาจิ
อนฺโตคธตา อตฺถีติ อาท "สภาวโต
วิชฺชมานานน"ติ.

๕๒๐. คำว่า ด้วยอำนาจแห่งธาตุ
ทั้งปวง คือด้วยอำนาจแห่งธาตุ ๓๕ มี
อภาธาตุเป็นต้น ตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว.
ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ที่มีอยู่ โดยสภาวะ"
ดังนั้น เพราะความที่สภาวะที่ไม่ได้เป็น
ปรมัตถ์ จะหยังลงภายใน ในสภาวะที่เป็น
ปรมัตถ์ทั้งหลาย จะมีอยู่แม้ในกาลไร ๆ ก็
หาไม่.

จนฺทภาสุริยาภาทิกา วณฺณนิกา
เอวาติ อาท "รูปธาตุเยว หิ อภาธาตุ"ติ.
รูปาทิปฏิปทฺธาติ รากวตฺถุภาเวน คเหตุพฺพา-

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "จริงอยู่
อภาธาตุก็คือรูปธาตุนั้นเอง" ดังนั้น เพราะ
รัศมีแห่งพระจันทร์ และรัศมีแห่งพระอาทิตย์

จอมพลประภาส จารุเสถียร ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
พระยาพ่ายพิริยกิจ และญาติผู้ล่วงลับในสกุลจารุเสถียร

กาโร สุกนimitตุนติ กตฺวา "รูปาทโย
เอวา"ติ อวตฺวา ปฏิพทฺธวณฺ์ วุตฺตํ. อสตีปี
ราควตฺตภาเว กุสลวิปการมฺมณฺ์ สุกฺธาตฺติ
หฺตฺติโย วิกปฺโป วุตฺโต. เสสาติ มโนวิญฺญาณ-
ธาตฺยา สมฺปยุตฺตา.

เป็นต้น ก็เหมือนกับรูปนั่นเอง. คำว่า
เนื่องด้วยรูปเป็นต้น ท่านมิได้กล่าวว่า "มี
รูปเป็นต้นเท่านั้น" แต่กล่าวคำว่า เนื่อง-
ด้วย เพราะอธิบายว่า อากา^๕รที่จะพึง
ถือเอา ด้วยความเป็นที่ตั้งแห่งราคะ เป็น
สุกนimit. แม้เมื่อไม่มีความเป็นที่ตั้งแห่ง
ราคะ อกุศลวิบาก ก็จัดเป็นสุกฺธาตฺ เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าววิกปฺที่ ๒ ไว้. คำว่า
ธาตุที่เหลือ ได้แก่ธาตุที่ประกอบด้วยมโน-
วิญฺญาณธาตฺ.

ธาตฺหฺวยนโรธมตฺตุนติ มโนวิญฺญาณธาตฺนํ^๑
นโรธมตฺตํ จตฺตถารูปฺจิตฺตูปาทนโรธภาวโต.
ตทณฺณวิญฺญาณนโรธ วิย หิ วิญฺญาณธาตฺ-
มโนธาตฺนํ นโรธ สฺมาปตฺติพลลสิทฺโตติ กตฺวา
ธาตฺหฺวยกฺกทณฺ์.

คำว่าเป็นเพียงความดับแห่งธาตุทั้ง ๒ คือ
เป็นเพียงความดับ แห่งมโนวิญฺญาณธาตฺ
เพราะเป็นเพียงความดับแห่งจิตตูปาท ใน
อรุณานที่ ๔. ท่านใช้ศัพท์ว่า ธาตฺทั้ง ๒
เพราะอธิบายว่า ก็ความดับแห่งวิญฺญาณธาตฺ
และมโนธาตฺ ซึ่งสำเร็จด้วยกำลังแห่ง
สมาบัติ ก็เหมือนความดับแห่งวิญฺญาณอื่น
จากนั้น.

^๑ ก. มโนวิญฺญาณมฺมธาตฺนํ.

"ธมฺมชาติมตฺตณ"^๑ อิทํ กามชาติยา ก ภาวํ ค "เป็นเพียงธรรมชาติ"^๒ นี้
 ธมฺมชาติปริยาปนฺนตฺตา ว ตฺตํ. ก ภาวํ- ท่านกล่าวไว้เพราะกามชาติ นับเนื่องอยู่ใน
ปฏิสันฺตฺต กามราคสมฺปยุตฺโต, ธรรมชาติ. คำว่า ค ที่เกี่ยวกับกาม ได้แก่
 อารมฺมณกรณณ ว กามคุณฺปสฺสทฺโต^๑ ที่ประกอบด้วยกามราคะ หรือประกอบด้วย
ย เอตฺสฺมี อนตเรติ เย เอตฺสฺมี กามคุณ โดยกระทำให้เป็นอารมณ์. หลายน
 อวิจิปรนินฺมิตฺตวสฺตฺตปริจฺฉินฺเน โกกาเส. บทว่า ย เอตฺสฺมี อนตเร มีความว่า ธรรม
 โอคาทฺหา หุตฺวา อโธภาเค จ โกกาเส เหล่าใด ในโอกาสนี้ ที่กำหนดด้วยอเวจี-
 จรณฺตฺติ^๒ เอตฺถาวจฺรา. อณฺณตฺถ จรณฺตฺปิ นรคและเทพชั้นปรนินมิตตวสวัตติ. ชื่อว่า
 ยถาวตฺเต เอว จาเน ปริยาปนฺนาติ เอตฺถ เอตฺถาวจฺรา เพราะอรรถว่า เป็นสภาวะ
ปริยาปนฺนา. หยั่งลงแล้วเที่ยวไป ในโอกาสที่เป็นส่วน
 เบื้องต่ำด้วย. ชื่อว่า เอตฺถ ปริยาปนฺนา
 เพราะอรรถว่า แม้เที่ยวไปอยู่ในที่อื่น ก็
 ยังนับเนื่องอยู่ในที่ตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

เนกขมฺมชาติ ธมฺมชาติ เอว เนกขมฺมชาติ ชื่อว่าธรรมชาตินั้นเอง
 วิตกกပ္ปกฺเข. สพฺเพปี กสฺลา ธมฺมาติ ทานมย- จัดเข้าในฝ่ายแห่งวิตก. คำว่า ธมฺม
 ปุณฺณกิริยโต, สลฺมยปุณฺณกิริยโต, ทงหลายที่เป็นกุศลทั้งปวง ได้แก่ ธรรมอัน

^๑ ฉ. กามคุณฺปสฺสทฺโต.

^๒ ก. อวจรณฺตฺติ.

ปพฺพชฺชโต จ ปฏฺจาย ยาว อคฺคมคฺคาธึคฺคา ทาโทษมิได้ทั้งปวง ที่เป็นไป จำเดิมแต่
 ปวตฺตา สพฺเพปี อนวชฺชธฺมา. วิหิงสา ธานมัยบุญกิริยา คีลมัยบุญกิริยา และแต่
 เจตนา, ปรวินฺทนจฺจนฺโท วา. อวิหิงสา บรรพชา จนถึงการบรรลุมรรคอันเลิศ.
 กรุณาติ. วิหิงสา ได้แก่ เจตนา หรือได้แก่ความ
 พอใจเบียดเบียนผู้อื่น. อวิหิงสา ได้แก่

กรุณา.

หีนชาติ หีพิทา. ปณฺีตชาติ สมฺภาวิตา.
 "นาตีหีพิทา นาคีสมฺภาวิตา มชฺฌิมา"^๑ติ
ชนฺธิทเทเส^๒ อากตา หีนทุกโต เอว หิ
 นีหริตฺวา^๒ มชฺฌิมา ชาตฺ วุตฺตาคี เวทิตพฺพา.
อุโปปีติ ธมฺมธาคฺมโน วิญฺญาณธาคฺโย.

คำว่า หีนชาติ ได้แก่ชาติที่บังเกิด
 ติเตียน. ปณฺีตชาติ ได้แก่ชาติที่บังเกิด
 สรรเสริญ. มชฺฌิมชาติ ฟังทราบว่า ท่าน
 กล่าวโดยนำออกมาจากหีนทุกะนั้นเอง ที่มา
ในชั้นนินเทสว่า "ชาติที่บังเกิดไม่ติเตียน
 เกินนัก ไม่สรรเสริญเกินนัก ชื่อว่า
มชฺฌิมชาติ". คำว่า ชาตฺ ทั้ง ๒ ได้แก่
 ธรรมชาติและมโนวิญฺญาณชาติ.

วิญฺญาณธาคฺ ยทฺปิ ฉวิญฺญาณธาคฺ-
วเสน วิกตฺตา, ตถาปี วิญฺญาณธาคฺ คฺคฺทเณน

วิญฺญาณธาคฺ แม้จะจำแนกเป็น
วิญฺญาณธาคฺ ๖ ก็จริงอยู่, ถึงกระนั้น ก็ย่อม

^๑ วิสุทธิมคฺค. ๓/๕๐.

^๒ ม. อากตา หีนทุกโต เอว นีหริตฺวา.

ตสฺส ปุเรจาริกปัจฉาจาริกตฺตา มโนธาตุ
 คหิตาว โหตีติ อาท "วิญญาณธาตุ จกฺข-
วิญญาณาหิสตฺตวิญญาณธาตุสงฺเขโปเยวา"ติ.
 อเนเกสํ จกฺขุธาตุอาหีนํ, ตาสุ จ เอเกกิสฺสา
 นานปฺการตาย นานาธาตุนํ วเสน อเนกธาตุ
นานาธาตุ โลโก วุตฺโตติ อาท "อฏฺฐารส-
ธาตุปฺเภทมตฺตเมวา"ติ.

จะเป็นอันถือเอามโนธาตุนั้นเอง เพราะ
 มโนธาตุนั้น เป็นปุเรจาริกและปัจฉาจาริก
 แห่งวิญญาณธาตุนั้น ด้วยการถือเอาวิญญาณ-
 ธาตุ เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"วิญญาณธาตุก็เป็นสังเขปแห่งวิญญาณธาตุ ๑
มีจักขุเป็นต้น". ท่านกล่าวถึงโลกว่า มีธาตุ
มิใช่น้อย ด้วยอำนาจแห่งธาตุมิใช่น้อย คือ
มีจักขุธาตุเป็นต้น และว่ามีธาตุต่าง ๆ กัน
ด้วยอำนาจแห่งธาตุต่าง ๆ กัน เพราะ
 บรรดาธาตุมิใช่น้อยนั้น ธาตุแต่ละอย่าง ก็มี
 ประการต่าง ๆ กัน เพราะฉะนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "เป็นเพียงประเภท
แห่งธาตุ ๑๘ เท่านั้น".

๕๒๑. จกฺขุโสตฺตฆานชิวฺหากายมโนธาตุ-
มโนวิญญาณธาตุภะเทนาคี พุสฺสุ โปฏฺฐเกสฺสุ
 ลีขิตํ, เกสฺสุจิ "จกฺขุโสตฺตฆานชิวฺหากายมโน-
มโนวิญญาณธาตุภะเทนาคี"ติ. ตตฺถ น
 จกฺขุอาหีนํ เกวเลน ธาตุสทฺเทน สมฺพนฺโธ
 อธิปฺเปโต วิชานนสภาวสฺส ปเภทวจนฺโต.

๕๒๑. ในคัมภีร์เป็นอันมากจารไว้ว่า
จกฺขุโสตฺตฆานชิวฺหากายมโนธาตุมโนวิญญาณ-
ธาตุภะเทน, แต่ในบางคัมภีร์ จารไว้ว่า
"จกฺขุโสตฺตฆานชิวฺหากายมโนมโนวิญญาณธาตุ-
ภะเทน". ในคัมภีร์เหล่านั้น ท่านประสงค์
 เอาการเชื่อมศัพท์ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น กับ

คุณหญิงสุภักจฉริ คำริกาณจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธาตุศัพท์ล้วน ๆ ก็หาไม่ได้ เพราะกล่าวถึง
ประเภทแห่งสภาวะคือการรู้แจ้ง.

วิญญาณธาตุสหุเทน จ สมฺปนฺนํ เกหิมาเน
เทว มโนคหณานิ น กาทพฺพานิ. น หิ เทว
มโนวิญญาณธาตุโย สนฺติ. อนฺตรา วา
มโนธาตุคฺคหณํ อกฺตฺวา "จกฺขุ ฯเปฯ
กายมโนวิญญาณธาตุมโนธาตุ"ติ วตฺตพฺพํ
อตุลฺโยเค ทฺวณฺทฺวสมาสาภาวโต.

ก็เมื่อกระทำการเชื่อมกับศัพท์ว่า วิญญาณ-
ธาตุ ก็ไม่ควรจะกระทำศัพท์ว่า มโน ทั้ง ๒
ศัพท์. เพราะไม่มีมโนวิญญาณธาตุถึง ๒.
อีกอย่างหนึ่ง ท่านมิได้กระทำศัพท์ว่า
มโนธาตุ ไว้ในระหว่าง ก็ควรจะกล่าววว่า
"จกฺขุ ฯเปฯ กายมโนวิญญาณธาตุมโนธาตุ"
เพราะเมื่อประกอบกับศัพท์ที่ไม่เสมอกัน ก็
จะมีทวิวิธานไม่ได้.

อยมฺปนฺนํ ปาโง สฺยา "จกฺขุ ฯเปฯ
กายวิญาณมโนมโนวิญญาณธาตุเกเทน"ติ.
ตฺสฺส วิญาณตฺสฺส เยภฺยฺเยน อตฺตวาทีโน
ตฺสฺส เอกเมกตฺสฺส อตฺตตฺสฺส อทฺวยตฺ,
นิจฺจตฺตตฺสฺส ปเวเทนตฺตีติ อเนกตานิจฺจตาปกาสนํ
เตสํ ชิวสญฺญาสมุหนนาย โหติ.

อนึ่ง ในที่นี้ควรจะเป็นปาฐะคัมภีร์ว่า "จกฺขุ
ฯเปฯ กายวิญาณมโนมโนวิญญาณธาตุ-
เกเทน". การประกาศความที่วิญญาณนั้น
เป็นหลายอย่าง และเป็นธรรมชาติไม่เที่ยง
ย่อมมีเพื่อจะถอนเสีย ซึ่งชีวิตัญญาของสัตว์
เหล่านั้น เพราะโดยมาก พวกอรรถวาที
ทั้งหลาย (พวกถือลัทธิอรรถวาที) ย่อมประกาศ
ความที่อรรถวาทีแต่ละอย่าง ๆ นั้นไม่เป็น ๒
และเป็นธรรมชาติเที่ยง.

คุณหญิงสุภัจฉรี คำริกาญจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ขนุชยตนเทศนา สังเขปเทศนา, อินทริย- เทศนาชั้นธและอายตนะ เป็นเทศนาโดย
 เทศนา วิถุการเทศนา, ตฤภย อเปกขิตฺวา สังเขป, เทศนาอินทริย เป็นเทศนาโดย
 อัย อนติสังเขปวิถุการา ธาตุเทศนา. พิสดาร, เทศนาธาตุนี้เล็งถึงเทศนาทั้ง
 อภิธมฺเม วา สุตตันตภาชนียะ^๑ วุตฺตา ๒ อย่างนั้น เป็นเทศนาที่ไม่ย่อและพิสดาร
 ธาตุเทศนา, อติสังเขปเทศนา, อภาธาตุ- นัก. อีกอย่างหนึ่ง เทศนาธาตุที่ตรัสไว้ใน
 อาทินิ อเนกธาตุนานาธาตุนุตานิ วเสน สุตตันตภาชนียะ ในพระอภิธรรม, เป็น
 เทเสตพฺพา อติวิถุการเทศนา, ตฤภย เทศนาโดยสังเขปนัก, เทศนาโดยพิสดาร
 อเปกขิตฺวา อัย อนติสังเขปวิถุการา.^๒ นัก พึงแสดงด้วยอำนาจแห่งธาตุทั้งหลาย
 อันมีอภาธาตุเป็นต้น มีธาตุมิใช่น้อย และ
 ธาตุต่าง ๆ เป็นที่สุด, เทศนาที่เล็งถึง
 เทศนาทั้ง ๒ อย่างนั้น จึงเป็นเทศนาที่
 ไม่ย่อและพิสดารนัก.

อสุส ภควโต. สทฺธมฺมเตชสา วิหติ
สทฺธมฺมเตชวิหติ.

อสุส โยค ภควโต. อันเตชแห่ง
 พระสัทธรรมทำลายแล้ว. ชื่อว่า สทฺธมฺม-
เตชวิหติ.

๕๒๒. สังขโตติ^๓ คณนโต. ชาติโตติ
 จกฺขุภาวสามณฺณโต. อถวา ชาติโตติ

๕๒๒. บทว่า สังขโต แปลว่าโดย
 การนับ. คำว่า โดยชาติ ได้แก่โดยความ

^๑ อภิ. วิ. ๓๔/๑๐๑. ^๒ ก. อติสังเขป...

^๓ ม. สงฺขา.

จกขุสภาวโต. เตนาท "จกขุปสาโท"ติ. วิสติ
ธมมาติ สงขย คจจนติ เวทนาที่นี้ อภินทิตฺวา
กหนดโต. เสสกุสลากุสลาพยากตวิญญาณ-
วเสนาติ เอตถ อพยากตาเปกฺขาย เสสคฺคฺคณ.
กุสลากุสลมฺปน สพฺโพส อคฺคทิตเมวาทิ.

เสมอกันคือความเป็นจักขุ. อีกอย่างหนึ่ง
คำว่า โดยชาติ คือโดยสภาวะแห่งจักขุ.
ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "คือ
จักขุประสาท". ชื่อว่า ถึงการนับว่าเป็น
ธรรม ๒๐ เพราะถือเอามิได้แยกอรุขันธ์มี
เวทนาเป็นต้นออกไป. ในคำว่า ด้วย
อำนาจกุสลจิต อกุสลจิต และอัพยากตจิต
ที่เหลือ นี้ ท่านใช้ศัพท์ว่า ที่เหลือไว้ โดย
เล็งถึงอัพยากตจิต. ส่วนกุสลจิตและ
อกุสลจิต ท่านมิได้ถือเอาโดยประการทั้ง-
ปวงนั้นทีเดียวแล.

๕๒๓. ตา จ จกขุวิญญาณธาตุอาทโย
ปญฺจปี.

๕๒๓. ตา จ โยค จกขุวิญญาณธาตุ-
อาทโย ปญฺจปี แปลว่าก็ธาตุดัง ๕ มีจักขุ-
วิญญาณธาตุเป็นต้นเหล่านั้น.

ปุริเมเทวาทิ^๑ อนนฺตราทีหิ เอว.
ชวนมโนวิญญาณธาตุ ปน ชวนมโนวิญญาณ-
ธาตุยา อาเสวนปจฺจเยนาปี ปจฺจโย โทตีติ

บทว่า ปุริเมเทว คือโดยปัจจัจยมี
อนันตรปัจจัจยเป็นต้นนั่นเอง. ท่านกล่าว
ความข้อนี้ไว้ว่า ก็ชวนมโนวิญญาณธาตุ เป็น

^๑ ม. ปุริเมหิตี.

ตทารมมณภูตา เอกจจํ ฌมฺมธาคุํ อารพฺภ
ปวตฺตตีติ^๑

บางอย่าง" เพื่อจะเว้นเสียซึ่งวิบากอันเป็น
ไปในปัจจุทวาร, ก็แม้วิบากที่เป็นไปทาง
มโนทวาร เป็นตทารมณ ก็ย่อมปรารถนา
ธรรมธาตุบางอย่างเป็นไปแล.

อถวา "เอกจจาย มโนวิญญาณธาคุยา"ติ
อิทํ สพฺพํ กามาวจรกุสลํ กามาวจรกิริยํ
อภิณฺณาทวญฺญํ อารุปรุทวญฺญนฺติ เอวรูปํ มโน-
วิญญาณธาคุํ สนุชฌาย วุตฺตํ, โลกุตฺตรมโน-
วิญญาณธาคุยา ปน เอกจจา ฌมฺมธาคุ
อารมฺมณปจฺจโยติ ปากโฏยมตฺโถ.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า แก่มโนวิญญาณธาคุบาง-
อย่าง นี้ ท่านกล่าวหมายเอามโนวิญญาณ-
ธาคุเห็นปานนี้ คือ กามาวจรกุศลทั้งหมด
กามาวจรกิริยา อภิณฺญาทั้ง ๒ อรูปทั้ง ๒,
อนึ่ง ธรรมธาตุบางอย่าง เป็นอาร์มณัจจัย
แก่มโนวิญญาณธาคุที่เป็นโลกุตระ เพราะ
ฉะนั้น ความข้อนี้ จึงชัดเจนแล้ว.

จกฺขุวิญญาณธาคุอาทินิ จกฺขาทินิ ยถาวุตฺต-
ปจฺจยฌมฺมโต อติเรเกปิ ปจฺจยฌมฺเม ทสฺเสตฺถ
"น เกวลน"ติอาทิ อารทฺธํ. ตตฺถ
อาโลกาทโยติ อาโลโก นาม สุริยาโลกาติ.
ตสฺส สุตฺตนฺตฺนเยน อุนิสฺสยภาโว เวทิตฺพฺโพ,
เอวํ เสสานิปี.

ท่านอาจารย์เริ่มคำว่า "ใช่แต่เท่านั้นก็
หาไม่" ดังนี้เป็นต้น เพื่อจะแสดงปัจจัย-
ธรรม แม้ที่เกินกว่าปัจจัยธรรมตามที่กล่าว
แล้ว แห่งจักขุวิญญาณธาคุเป็นต้น แห่งจักขุ
เป็นต้น. ในคำนั้น คำว่า แสงสว่างเป็นต้น
ความว่า แสงสว่างมีแสงสว่างแห่งพระ-

^๑ สี. ปวตฺเตยยาติ.

อาทิตย์เป็นต้น ชื่อว่าแสงสว่าง. พึงทราบ
ความที่แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์นั้น เป็น
อุปนิสสยปัจจัย ตามนัยแห่งพระสูตร, แม้คำ
ที่เหลือก็อย่างนี้.

วิวั นาม วิเสสโต โสตพิล. วายุ
กนฺธสํหรัณกวาโต?

ชื่อว่า ช่อง ได้แก่ ช่องหูโดยพิเศษ.
ลม ได้แก่ลมที่พัดเอากลืนไปได้.

อาโป มุเข ปกฺขิตฺตอาหารสฺส เตมนกอุทกํ.
ปจฺวี กายปฺปสาทสฺส นิสฺสยภูตา ปจฺวีธาตุ.
ภวํกมนํ ทฺวิกฺขตฺตํ จลิตํ ภวํกจิตฺตํ. สพฺพตฺถ
มนสิกาโร อวชฺชนมนสิกาโร.

อาโป ได้แก่น้ำที่ทำอาหารที่ใส่ไว้ในปาก
ให้ชุ่ม. ปจฺวี ได้แก่ปจฺวีธาตุ อันเป็นที่อาศัย
แห่งกายประสาท. ภวํกมนะ ได้แก่ภวํกจิต
ที่ไหวแล้ว ๒ ครั้ง. มนสิการ ในทุกบท
ได้แก่มนสิการคืออ่าวชนะ.

๕๒๔. อวิเสสโต ทญฺจพฺพการสฺส
วุจฺจมานตฺตา อาท "สพฺพา เอวา"ติ. วิเสสโต
วิปฺสสนาย ภูมิวิจาโร เอโสติ "สังขตา"ติ
วิเสสิตํ. ปพฺพนตาปรนตวิวิตตโตติ เอตฺถ
ปพฺพนโต นาม อตฺตโต อทฺธา, อปฺรนโต นาม

๕๒๔. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ทั้งหมด
ที่เดียว" ดังนี้ เพราะกำลังกล่าวถึงอาการ
ที่จะพึงเห็น โดยความไม่แปลกกัน. กล่าว
ให้ต่างออกไปว่า "สังขตะ" เพราะอันนี้
เป็นการวิจารย์ภูมิต่างวิปฺสสนา โดยความ

8

๑ ฉ. กนฺธสํหรัณกวาโต.

อนาคโต. อุภยตถ จ สงฺขตา ธาตุโย
สภาววิวิตตา อนุปลมฺภมานนภาวตฺตา.

บุพฺพนโต วา สภาวธมฺมสฺส อุทโย ตโต
บุพฺเพ อวิชฺชมานตฺตา. อนุปลมฺภมานนภาวตฺตา.
ปริ อภาวโต. ตสฺมา บุพฺพนตาปรนตวิวิตตโตติ
ปากภาวโต^๒ วิทฺธสภาวโตติ วุตฺตํ โหติ.

เกริตลํ วิย จกฺขชฺชาตฺ สทฺทสฺส วิย
วิญญานสฺส นิสฺสยภาวโต. อาทาสตลาทีสุปี
เอเสว นโย.

แปลกกัน. ในบทว่า บุพฺพนตาปรนตวิวิตตโต
นี้ อดีตกาล ชื่อว่า บุพฺพันตะ, อนาคตกาล
ชื่อว่า อนุปลมฺภมานนภาวตฺตา. ก็สังขตธาตุในกาลทั้ง ๒
เว้นจากสภาวะ เพราะมีสภาพที่มีได้อยู่.

อีกอย่างหนึ่ง ความเกิดขึ้นแห่งสภาวธรรม
ชื่อว่า บุพฺพันตะ เพราะไม่มีอยู่ก่อนจากนั้น
ไป. ความเสื่อม(แห่งสภาวธรรม) ชื่อว่า
อนุปลมฺภมานนภาวตฺตา เพราะหลังจากนั้นก็ไม่มี. เพราะ
ฉะนั้น บทว่า บุพฺพนตาปรนตวิวิตตโต จึงมี
อรรถาธิบายว่า เพราะความไม่มีผล คือ
เพราะไม่มีความกระจัดกระจาย.

จกฺขชฺชาตฺ เปริยฺเบหมฺเอนนํภาวตฺ
เพราะความเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาน ซึ่ง
เปรียบเหมือนกับเสียงกลอง. แม้ในหน้า-
แฉกเป็นต้นกันนั้นแหละ.

^๑ ก. อนุปลมฺภมาน...

^๒ ลี. ปากภาว..., ม. ปารภาวโต.

ยนต์ นาม อัจฉยนต์. จกฺกยญฺสฺสึติ ติลมนฺถิ
 อาห. โส หิ อจกฺกพฺนโหปี ตํสฺหิสฺสตาย
 จกฺกยญฺสฺสึเตว วุจฺจติ, จกฺกพฺนธฺเมว วา
 สนฺธาย ตถา วุคฺคํ. อิมํหิ จ อฺปมาหิ
 นิชฺชิวานํ เกริตฺลทฺถทฺหาทฺหิ สฺมาโยเค,
 นิชฺชิวานํ สทฺหาทฺหิ วิย นิชฺชิวานํ จกฺขุรูปาทฺหิ
 สฺมาโยเค นิชฺชิวานํ จกฺขุวิญญาณาทฺหิ
 ปวคฺคํสฺสึติ การณผลานํ ธาตุมคฺคตฺตํ, การก-
 เวทกวิรทฺถจ ทสฺเสติ.

เครื่องทึบอ้อย ชื่อว่า เครื่องทึบ. ท่าน
 เรียกไม้บึงว่า จกฺกยญฺสฺสึ. จริงอยู่
 ไม้บึงนั้น แม้ไม่ได้ติดเครื่องจักรไว้ ท่าน
 ก็เรียกว่า จกฺกยญฺสฺสึ เพราะเป็นเช่นกับ
 เครื่องจักรนั้นนั่นเอง, อีกอย่างหนึ่ง ท่าน
 กล่าวไว้อย่างนั้น หมายถึงไม้บึง
 นั้นแหละ. ก็ด้วยอุปมาเหล่านี้ท่านอาจารย์
 แสดงความที่ผลแห่งเหตุ ว่าเป็นสักว่าธาตุ
 และความเว้นจากผู้สร้าง และผู้เสวย
 เพราะเมื่อความกระทบกัน แห่งจักขุและรูป
 เป็นต้น ซึ่งไม่มีชิวะก็เกิดจักขุวิญญาณเป็นต้น
 ซึ่งไม่มีชิวะได้ เหมือนเมื่อความกระทบของ
 หน้ากลอง กับไม้ตีกลอง เป็นต้น ที่ไม่มีชิวะ
 ก็จะเกิดเสียงเป็นต้น ซึ่งไม่มีชิวะได้.

ปุเรจฺจรานุจฺจา วิยาติ นิชฺชิวสฺส กสฺสจฺจิ
 เกจิ นิชฺชิวา ปุเรจฺจรานุจฺจา วิยาติ อคฺคโณ.
 มโนธาตุเยว วา อคฺคโน ชณฺถํ อนตฺวิคฺคตฺตนฺตํ
 อคฺคโน ชณฺถํ อนตฺวิคฺคตฺตนฺตานํเยว จกฺขุ-
 วิญญาณาทฺหิ อวิชฺชึชฺชานายปิ ปุเรจฺจรานุจฺจาภิ-
 สนฺธิยํ อนนฺตรปฺพทฺกาลาปรกกาลตาย ปุเร-

คำว่า เหมือนผู้นำหน้าและตามหลัง
 ความว่า เหมือนผู้นำหน้าและตามหลัง อัน
 ไม่มีชิวะบางเหล่า ของธรรมบางอย่าง ซึ่ง
 ไม่มีชิวะ. อีกนัยหนึ่ง มโนธาตุนั้นเอง ยัง
 ไม่ทันล่วงขณะของตน ก็พึงเห็นเหมือนผู้นำ
 หน้าและตามหลังของวิญญาณ มีจักขุวิญญาณ

คุณหญิงสุภัจฉริ คำริกาญจน
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จรานุจรา วิย ทฎุจพพา.

เป็นต้น ซึ่งยังไม่ทันล่วงขณะของตนนั้นเอง
ในเมื่อแม้ความเป็นกาลเบื้องต้น และกาล
ภายหลังอันเป็นลำดับ ในความมุ่งหมายของ
ผู้นำหน้าและตามหลัง.

ฉนุณนุทธิ วิญญาณธาตุนิ เอกชุณิ
อเนกานนุตรปจจุยภาวโต^๑ เอกชุณิ
อุปุตติอภาโว วิย อญญมญญานนุตร-
ปจจุยภาวโต^๒ อนนุตรูปุตติปิ นตติ. ยทิ
สียา, ฉพารมมณสนุธิธานะ มนสิการ-
มนุตเรนาปิ ฉพารมมญุปลทุธิ สียา, น จ
โทติ, ตสุมะ ทสุสนาธิอนนุตริ สวนาทีนึ
อภาโว วิย มโนวิญญาณธาตานนุตริ น
ทสุสนาทีนึ, น จ ทสุสนาธิอนนุตริ
มโนวิญญาณธาตุนิ โทติ.

จริงอยู่ วิญญาณธาตุทั้ง ๖ เพราะ
ไม่มีอนันตรปัจจัยเป็นอันมาก พร้อมกัน จึง
ไม่มีแม้ความเกิดขึ้นเป็นลำดับกัน โดยความ
เป็นอัญมัญญปัจจัยและอนันตรปัจจัย เหมือน
กับไม่มีความเกิดขึ้น พร้อมกัน. ถ้าพึงมี,
การได้อารมณ์ ๖ แม้เว้นมนสิการเสีย ก็จะมี
พึงมีได้ในเพราะความสังสมอารมณ์ทั้ง ๖,
แต่ก็หาไม่มี, เพราะฉะนั้น ก็จะมีที่สสนะ
เป็นต้น จึงไม่มีในลำดับแห่งมโนวิญญาณธาตุ
เหมือนอย่างความไม่มี แห่งสวณกิจเป็นต้น
ในลำดับแห่งกิจมีที่สสนะเป็นต้น และมโน-
วิญญาณธาตุก็หาไม่มีอยู่ในลำดับแห่งกิจมีที่สสนะ
เป็นต้นไม่.

^๑ ก. อเนกานนุตรปจจุยภาวโต.

^๒ ก. อญญมญญานนุตรปจจุยภาวโต.

ธนาคารกรุงเทพ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตถ ภวฺกสฺส, ทสฺสนาทีนญจ
ภินฺนารมฺมตตาย มโนวิญญานธาตานุตรํ
ทสฺสนาทีนํ, ทสฺสนาทีนํ อนนฺตรญจ สฺวนาทีนํ
น อุปฺปชฺชชฺชตีติ ยุตฺตเมตํ.

ทสฺสนาทีนํ, ปน สนฺตীরณสฺส จ อภินฺนวิสยตตาย
ทสฺสนาทีอนนฺตรํ น มโนวิญญานธาตุ โทคฺคีติ
อยุตฺตนฺติ ? นยิทเมวํ นียตานิยตวิสยานํ
ภินฺนวิสยภาวูปตฺตตีโต. ยทิ จ ทสฺสนาทีอนนฺตรํ
กาจ วิญญานธาตุ อุปฺปชฺชเชยฺย, ส่าปี
ทสฺสนาทีทวารตตาย ทสฺสนาทีวิญญานธาตุ
เอว ลียา, น มโนวิญญานธาตุ, ตโต จ
ทสฺสนาทีกิจฺจวิธูรํ จินฺตํ มนฺนนฺติ มโน-
ทวารูปวตฺตตํ มนฺนกิจฺจาปริจฺจาโค วิย
ทสฺสนวิญญานธาตุยา ทสฺสนกิจฺจาปริจฺจาโค
อาปชฺชติ.

ในมโนธาตุนั้น เพราะความที่ภวังค์และกิจ
มีทัสสนะเป็นต้น เป็นธรรมมีอารมณ์ต่างกัน
กิจมีทัสสนะเป็นต้น จึงไม่เกิดในลำคับแห่ง
มโนวิญญานธาตุ และกิจมีสวณะเป็นต้น ก็ไม่
เกิดในลำคับแห่งกิจมีทัสสนะเป็นต้น เพราะ
ฉะนั้น ข้อนี้จึงถูกต้องแล้ว.

ถามว่า แต่เพราะความที่กิจมีทัสสนะเป็นต้น
และสันตীরณะเป็นธรรม มีอารมณ์ไม่ต่างกัน
จึงไม่มีมโนวิญญานธาตุ ในลำคับแห่งกิจ
มีทัสสนะเป็นต้น เพราะฉะนั้น ข้อนี้จึงไม่
ถูก ? ตอบว่า ข้อนี้ไม่ควรเป็นอย่างนั้น
เพราะธรรมมีอารมณ์แน่นอน กับไม่แน่นอน
เข้าถึงความเป็นธรรม มีอารมณ์ต่างกัน.
ก็ถ้าวิญญานธาตุบางอย่าง จะพึงเกิดขึ้น ใน
ลำคับแห่งกิจมีทัสสนะเป็นต้น แม้วิญญานธาตุ
นั้น ก็ะพึงเป็นวิญญานธาตุของกิจ มีทัสสนะ
เป็นต้นนั่นเอง เพราะความเป็นทวารแห่ง
กิจมีทัสสนะเป็นต้น ทาใช่เป็นมโนวิญญาน-
ธาตุไม่ และเพราะเหตุนี้ วิญญานธาตุของ

ธนาการกรุงเทพ จำกัค

สร้างคณฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทัสสนะก็จะต้องไม่ละกิจคือทัสสนะ เหมือน
อย่างธรรมที่เป็นไปทางมโนทวาร ไม่ละกิจ
คือการนึก เพราะความคิดที่ต่างจากกิจมี
ทัสสนะเป็นต้นเป็นความนึก.

ตถา ตทนนฺตรสฺสาคี สพฺพายปี ทสฺสน-
วิญฺญาณภาวโต ฉ วิญฺญาณกายา น ภเวยฺยํ.

อนึ่ง เพราะวิญฺญาณธาตุ แห่งทัสสนะทั้งหมด
เป็นทัสสนวิญฺญาณ ก็จะไม่พึงเป็นวิญฺญาณ
๖ หมวดไป เพราะจะมีวิญฺญาณซึ่งเป็นลำดับ
ของวิญฺญาณนั้น ๆ.

ยถา ปน มโนวิญฺญาณธาตานนฺตรํ
มโนธาตุ, ตโต จกฺขุวิญฺญาณาทินี, เอวํ
ทสฺสนวิญฺญาณธาตานนฺตรํ มโนธาตุ, ตโต
โสทวิญฺญาณาทินี โทหนฺตํติ เจ ? น,
มโนธาตุยา ทสฺสนธาตุภาวปฺปสงฺกโต.

หากจะมีคำถามสอดเข้ามาว่า มโน-
ธาตุ ก็เกิดในลำดับแห่งทัสสนวิญฺญาณธาตุ
ต่อจากนั้น จึงเกิดโสทวิญฺญาณเป็นต้น
เหมือนกับมโนธาตุ เกิดในลำดับแห่งมโน-
วิญฺญาณธาตุ ต่อจากนั้น จึงเกิดจักขุวิญฺญาณ
เป็นต้นหรือ ? ตอบว่า ไม่ใช่, เพราะ
มโนธาตุซึ่งแปลว่าธาตุรู้ ไม่เกี่ยวกับความ
เป็นทัสสนธาตุ คือธาตุเห็น.

ยถา ทิ มนโส นิพฺพิเสสฺสาวตฺถา มนฺนมตฺตตฺตาย
มโนธาตุ, เอวํ ทสฺสนสฺส นิพฺพิเสสฺสาวตฺถา

เหมือนอย่างว่า มโนธาตุ เพราะความเป็น
สักว่ารู้ มีอาการไม่ต่างกันของใจ ฉันทิ,

ธนาคารกรุง เทพ จำกัถ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทสฺสนมตฺตตาย ทสฺสนธาตุ ลียา. ตณฺจ
จกฺขุวิญฺญาณํ รูปวิสัยนฺติ สทฺทาทีวิสัยาโกคา-
ภาวโต สวณวิญฺญาณาทินี อสมฺภโว.

ทสฺสนธาตุคือธาตุเห็น ก็พึงมีเพราะความ
เป็นทสฺสนะ ซึ่งมีอาการไม่ต่างกันของความ
เห็นเหมือนฉนั้น. และจักขุวิญฺญาณนั้นก็มรูปร
เป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น สวณวิญฺญาณ
เป็นต้น ก็เกิดไม่ได้ เพราะความไม่มี
การนึกถึงอารมณ์มีเสียงเป็นต้น.

ตโต จ รูปารมฺมณฺนปฺสฺตเมว วิญฺญาณํ ลียา
มโนวิญฺญาณํ วิย ทสฺสนวิญฺญาณาทินี
สมานวตฺตภาวปฺสฺกโต, อณฺวตฺตตฺตสนฺนิสฺสิตํ
จ วิญฺญาณํ น ลียา, น เจตํ ยุตฺตํ. ตสฺมา
สฺขทุขานํ วิย อุเบกฺขา จกฺขุวิญฺญาณาทินี,
มโนวิญฺญาณสฺส จ พฺยวธายิกา^๑ มโนธาตุ
ทฏฺฐพฺพา, น จสฺสา อุเบกฺขาย วิย
อทุกขมสฺขตา อทสฺสนาทิอมนนตา, อถโข
มนนกิจฺจาวิเสสโต มโนวิญฺญาณสภาคตา.

และเพราะเหตุฉนั้น จึงพึงมีได้แต่วิญฺญาณ
เฉพาะที่เกิดจากรูปารมฺมณฺนเท่านั้น เพราะ
ความที่วิญฺญาณทั้งหลาย มีทสฺสนวิญฺญาณ
เป็นต้น ไม่เกี่ยวกับความเป็นวัตถุที่เสมอกัน
เหมือนอย่างมโนวิญฺญาณ และไม่พึงมีวิญฺญาณ
ที่อาศัยวัตถุอื่น และข้อนี้จึงไม่ถูกต้อง.
เพราะฉะนั้น พึงเห็นมโนธาตุเป็นตัวกั้น
วิญฺญาณทั้งหลายมีจักขุวิญฺญาณเป็นต้น และ
มโนวิญฺญาณ เหมือนอย่างอุเบกขาเป็นทั้ง
ตัวสฺขและทุกข์ ไม่ควรเห็นความที่มโนธาตุ
นั้นเป็นธรรมที่ไม่เห็นเป็นต้น และเป็นธรรม
ที่ไม่นึก เหมือนอย่างความที่อุเบกขา เป็น

^๑ ฉ. พยวธายิกา.

อทุกขมสุขซึ่งแปลว่า สุขก็ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่, โดยที่แท้ ก็พึงเห็นว่า มโนธาตุนั้นเป็น สภากรกันกับมโนวิญญาณ เพราะไม่มีความ ต่างกันแห่งกิจคือการนึก.

มโน หิ ททยวตฺตฺสฺมี วตฺตมาโน อญฺญวตฺต- สฺนฺนีสฺสิตานํ วิญญาณานํ วิสยํ ทสฺเสตฺวา นีวตฺตมาโน อคฺคิ วิย อสฺมมตฺเต มนฺนตฺเต จตฺวา นีวตฺตติ, อญฺญวตฺตฺสฺนฺนีสฺสิตวิญญาณ- นีโรเช จ อญฺฺจหนฺโต อคฺคิ วิย อสฺมมตฺเต มนฺนตฺเต จตฺวา^๑ อญฺฺจหฺติ.

จริงอยู่ มโนซึ่งเกิดอยู่ในหทัยวัตถุ ก็แสดง อารมณ์ของวิญญาณ ซึ่งอาศัยวัตถุอื่นแล้ว จึงหยุด ย่อมตั้งอยู่ในอาการเพียงแต่นึกคิด แล้วก็หยุด เหมือนอย่างไฟตั้งอยู่ในอาการ สักว่าเป็นความร้อนจะนั้น และเมื่อตั้งขึ้นใน ความดับแห่งวิญญาณที่อาศัยวัตถุอื่นแล้ว ก็ ย่อมหยุดในอาการสักว่า นึกคิดแล้วตั้งขึ้น เหมือนไฟตั้งอยู่ในอาการสักว่า เป็นความ ร้อนจะนั้น.

ปจฺจยानุรูปปวตฺติกานิ จ มนฺนตฺตานิ มโน- วิญญาณธาตฺยา อนฺตานิ โหนฺติ. ปฏฺิขสฺสวาสทคฺคานํ หิ ปณฺจณฺํ วิญญาณานํ อินฺทฺริยารมฺมณปฏฺิฆาตชฺตาย อภินิปาตมตฺตํ

ก็เหตุสักว่าความนึกคิด ซึ่งมีความเป็นไป สมควรแก่ปัจจัย ย่อมเป็นที่สุดแห่งมโน- วิญญาณธาตุ. ก็เพราะวิญญาณทั้ง ๕ ซึ่ง สหระคตด้วยปฏฺิฆสฺสญฺญา เป็นธรรมชาติเกิดแต่

^๑ ฉ. อิมะ ปาสา น ทิสฺสนฺติ.

กิจจํ, มนนลกฺขณินฺทฺริยสมุပ္ปนฺนสฺส จ
มโนวิญญาณสฺส วิสยวิจฺจนาสมฺภูตตาย
ตทฺนรฺูปา จินฺตนา.

การกระทบของอินทรีย์กับอารมณ์ จึงมีกิจ
เพียงแต่การตกลงเฉพาหน้ากัน และ
เพราะความที่มโนวิญญาณ อันเกิดแต่อินทรีย์
ซึ่งมีความนึกคิดเป็นลักษณะ เป็นธรรมชาติ
เกิดแต่ความคิดอารมณ์ จึงมีความคิดอัน
สมควรแก่มโนวิญญาณนั้น .

ตสฺมา อภินิปาตปจฺจยปฏิฆญฺญานานิฆฺสพเลน
ภวํกฺลลฺกฺขณํ จิตฺตํ จลนาวตฺถํ หุตฺวา
นิวตฺตมานํ จินฺตนาวิเสสฺวิรฺหโต อภินิปาตานุกฺคณํ
จินฺตนาวसानํ มนนมตฺตํ อุပ္ปาเทติ.

เพราะฉะนั้น จิตซึ่งมีภวังค์เป็นลักษณะ ด้วย
กำลังแห่งการกระทบและการเสียดสี ซึ่งมี
การตกลงเฉพาหน้าเป็นปัจจัย เป็นธรรม-
ชาติมีอาการไหว เมื่อหยุดอยู่ย่อมยังกิจ
เพียงการนึกคิด อันมีความคิดเป็นที่สุด มีคุณ
อันสมควรแก่การตกลงเฉพาหน้าให้เกิดขึ้น
เพราะเว้นจากความคิดพิเศษ .

ทสฺสนาหิปี อภินิปาตมตฺตํ หุตฺติยํ ชณฺ์
อนตฺิวตฺตมานํ อตฺตานุกฺคณํ จินฺตนามน-
สมณฺณาวิรฺหโต ทสฺสนาหิอภินิปาตวิเสสฺวิจิตฺตํ
จิตฺตภาวาทินา สมานํ จินฺตนาหิมนนมตฺตํ
อณฺณวตฺตสฺสมี นิพฺพตฺเตติ, ตสฺมา วตฺถุกิจฺเจहि
ตฺสฺภาคตาย ตทฺปรโมทยตาย ตทฺนตาหิตาย จ

กิจเพียงแต่ความตกลงเฉพาหน้าแม้
มีการเห็นเป็นต้น ยังไม่ทันล่วงขณะที่ ๒ ก็
ย่อมยังกิจเพียงแต่ความนึกคิด อันมีความคิด
เป็นต้น ซึ่งเสมอกันกับความเป็นจิตเป็นต้น
ซึ่งวิจิตรไปด้วยความต่างกัน ของการตกลง
เฉพาหน้ามีการเห็นเป็นต้น ให้บังเกิดใน

มโนวิญญานกายสงคหิตาปี มโนธาตุ มโน- วัตถุอื่น เพราะเว้นจากชื่อว่าความนึกคิด
 ทวารนิกมปเวสภูตา^๑ อารมมณนุตเร และความรู้ อันมีคุณสมบัติแก่ตน, เพราะ
 ทวารนุตรมนสิการตพิสยสมปฏิจจนภาเวน ฉะนั้น มโนธาตุ แม้ส่งเคราะห์ด้วยหมวด
 ปณฺจนํ วิญญานธาตุนํ ยถากุณฺมํ ปุเรจฺจรา, แห่งมโนวิญญาน โดยภาวะที่มีส่วนเสมอกัน
 อนุจฺราติ จ วุตฺตา. กับวัตถุและกิจเหล่านั้น โดยภาวะที่มีความ
 ตึงขึ้นซึ่งมีการงควัตถุและกิจเหล่านั้น และ
 โดยภาวะที่มีวัตถุและกิจเหล่านั้น เป็นที่สุด
 เป็นต้น โดยวัตถุและกิจทั้งหลาย ก็เป็น
 ธรรมชาติออกและเข้าทางมโนทวาร ท่าน
 จึงเรียกว่า ปุเรจฺรผู้หน้า และอนุจ
 รผู้ตามหลังตามลำดับ แห่งวิญญานธาตุทั้ง ๕
 โดยภาวะที่เป็นทวารอื่น เป็นมนสิการเป็น
 อารมณฺ์ของมนสิการนั้น และเป็นสัมปฏิจ-
 ฉันนะในอารมณฺ์อื่น.

สา ปนายํ สติปี วิญญานภาเว มนโส ก็มโนธาตุนี้ แม้เมื่อมีความเป็นวิญญาน
 สมฺกฺขุย วิสิฏฺฐมฺนนกิจจาภาวโต ธาตุภาว- ก็เป็นธาตุสักว่ามโน โดยความเสมอกันด้วย

^๑ ฉ. มโนทวารนิกมปเวสภูตา,
 ส. มโนทวารนิกมปเวสภูตา.

สามณฺเณน มโนมตฺตา ธาตุ มโนธาตุ วจฺจติ.

ความเป็นธาตุ เพราะไม่มีกิจคือความนึกคิด พิเศษเกิดขึ้นทางใจ ท่านจึงเรียกว่ามโน-ธาตุ.

ยถาวุตฺเตเนว จ เหตุนา มตฺต- สทฺทโลปํ กตฺวา วิญฺญาณตฺถโยคโต มโนมตฺตํ วิญฺญาณนฺติ มโนวิญฺญาณกายสํกฺโทปํ จสฺสา ยุชฺชติ เอว.

และด้วยเหตุตามที่กล่าวแล้วนั้นแหละ วิญญาณสักว่ามโน เพราะความประกอบด้วยความหมายว่าความรู้งั้น โดยลบ มัตตคัพท์ เสีย เพราะฉะนั้น การรวมธาตุนั้นเข้าด้วย กับหมวดมโนวิญญาณ จึงย่อสมสมควรทีเดียว.

อณฺเณวิญฺญาเนหิ, ปน ทวารารมฺมเนหิ จ วิเสสนตฺถํ "มโนธาตุ" ติ วุตฺตาทิ. มโน- วิญฺญาณธาตุ ติ ปน วิญฺญาณธาตุวิเสสนํ มโนคฺคหณํ. ธาตุวิเสสนตฺถเอ จ มโน- วิญฺญาณคฺคหเณ วิญฺญาณวิเสสนํ ทวารภูต- มโนทสฺสนเมวาทิ ทวารสมณฺณวารหตฺตา น มโนธาตุ ติ วจฺจติ.

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า "มโนธาตุ" เพื่อให้ต่างไปจากวิญญาณอื่น และจากทวารและ อารมณ์แล. อนึ่ง คำว่ามโนวิญญาณธาตุ ท่านถือเอาว่ามโน ซึ่งทำให้วิญญาณธาตุต่าง ออกไป. และในศัพท์ว่ามโนวิญญาณ ซึ่งมี ความหมายว่าทำให้ธาตุต่างออกไป ธรรมที่ ทำให้วิญญาณต่างออกไป เป็นคำแสดงมโนที่เป็น ทวารเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่ เรียกว่ามโนธาตุ เพราะสมควรแก่ชื่อว่า ทวาร.

ธนาคารกรุงเทพ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตณฺหิ มโนทวารนุโตกฺธํ, น จ ทสฺสนาธิ-
 ปุเรจฺจรานุจฺรณฺติ มนโส วิญฺญาณธาคู, มนโส
 วิญฺญาณนฺติ จ มโนทวารสมณณารทํ,
 สวิเสสญฺจ ทสฺส มนนํกิจฺจํ, วิญฺญาณ-
 กิจฺจณฺจาทิ มตฺตสทฺทโลปมนฺตเรน "มโน-
 วิญฺญาณนฺ"ติ นิชฺชีวภาววิภาวนตฺถํ "มโน-
 วิญฺญาณธาคู"ติ จ วุจฺจตีติ.

จริงอยู่ คำที่ให้วิญญาณต่างออกไปนั้น เป็น
 คำที่ยังลงในมโนทวาร, แต่มิได้เป็นคำ
 นำหน้า และตามหลังกิจมีทัสสนะเป็นต้น
 เพราะฉะนั้น คำว่ามโนวิญญาณธาคู และ
 คำว่ามโนวิญญาณ จึงควรแก้ไขชื่อว่ามโนทวาร
 ส่วนคำที่มีความต่างออกไปเป็นกิจคือความรู้
 ของมโนทวารนั้น และเป็นกิจของวิญญาณ
 ด้วย เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า "มโน-
 วิญญาณ" โดยลบมัตตศัพท์เสีย ในระหว่าง
 และเรียกว่า "มโนวิญญาณธาคู" เพื่อแสดง
 ความเป็นนิชชีวธรรมแล.

สลลมิว สุลมิว ตวิธทุกฺขตาสมาโยคโต
ทฏฺฐไฟ. เวทนาสลลสุลโยคาคิ เวทนา-
 สงฺขาทสลลสุลโยคโต. อาตุรา วียาติ เตน
 อาตุริภูตา ปุคฺคลา วีย. อาสาเยว ทุกฺขํ
อาสาทุกฺขํ, อาสาวิฆาตทุกฺขํ^๑ วา. สณฺญา ทิ
 อสุภาทิกมฺปิ สุภาทิตฺ สณฺชานนฺตี อาสํ,

พึงเห็นเหมือนหลาว และเหมือน
ลูกศร เพราะประกอบด้วยความทุกข์ ๓
 อย่าง. คำว่า เพราะต้องศรและหลาวคือ
เวทนา คือเพราะต้องศรและหลาวกล่าวคือ
 เวทนา. คำว่า เหมือนคนอาศูร คือเหมือน
 บุคคลผู้มีความอาศูรด้วยการต้องศร และ

^๑ ฉ. อาสาวิฆาตํ ทุกฺขํ วา.

ตสฺสา จ วิมาตํ อาสีสิตสฺภาทิสฺหิธา
ชเนตฺติ.

หลาวคือเวทนานั้น. ทุกข์คือความหวัง
นั้นแหละ ชื่อว่าทุกข์เพราะหวัง, อีกอย่าง-
หนึ่ง ได้แก่ทุกข์อันทำลายความหวัง.จริงอยู่
สัญญาเมื่อจำแม้สิ่งที่ไม่งามเป็นต้น ว่าเป็น
ของงามเป็นต้น ย่อมยังความหวังให้เกิด
และย่อมยังการทำลายความหวังนั้น ให้เกิด
เพราะความงามที่หวังไว้เป็นต้น ไม่สำเร็จ
แล.

วมฺหิโค ทินฺปฺริสํ ปฺริสฺโสติ กณฺหนฺโต
อฺยถาภฺจณฺมิตฺตคฺคาทโก, ตถา สณฺณปฺปีติ
อาท "วมฺหิโค วิทยา"ติ. กมฺมปฺปชานา
สงฺขาราติ "ปฺฏิสนฺธิยํ ปกฺขิปฺนโต"ติอาท
วฺตุตฺ. ชาติทุกฺขานฺพนฺธนฺโตติ อตฺตนา
นิพฺพตฺติยมาเนน ชาติทุกฺขเณ อนฺพนฺธตฺตา.
ภวปฺจฺจยา ชาติ ทิ ชาติทุกฺขนฺติ.

มฤคในป่า ย่อมยึดถือหุ่นหญ้าว่าเป็นคน จึง
ชื่อว่า ยึดถือนิมิตตามความไม่เป็นจริง, แม้
สัญญาก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "เหมือนมฤคในป่า".
สังขารมีกรรมเป็นประธาน เพราะฉะนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะซัดไปใน
ปฏิสนธิเป็นต้น". คำว่า เพราะถูกชาติทุกข์
ติดตาม คือเพราะถูกชาติทุกข์ อันตนให้
บังเกิดอยู่ติดตาม. จริงอยู่ ชาติ เพราะ
มีภพเป็นปัจจัย จึงชื่อว่าชาติทุกข์แล.

ปทุม วย ทิสฺสมานํ ชุรจกํ วย รูปมฺปิ
 อิตฺถิอาทิกาวน ทิสฺสมานํ นานาวิรูปทฺหฺว
 ชเนติ. สพฺเพ อนตฺตา รากาทโย, ชาติอาทโย
 จ วิสยภูตา, อนุปสนฺตา, สปปฏิกฺขยา จาติ.
 ตปฺปฏิปกฺขภูตตฺตา อสังขตา ธาตฺ อมตาทิโต
 ทฏฺจพฺพา.

แม้รูปที่ปรากฏ โดยความเป็นหญิงเป็นต้น
 ก็ย่อมยังอุบ้ทวะนานาชนิดให้เกิด เหมือน
 อย่างกัจจกรอันคม ที่ปรากฏเหมือนดอกบัว.
 อนัตตะทั้งปวง ได้แกกัเลสมีรากะเป็นต้น
 และได้แกกรรมมีชาติเป็นต้น ที่เป็นอารมณ์
 เป็นสภาวะที่ไม่เข้าไปสงบ และมีภัยเฉพาะ
 หน้าแล. อสังขตธาตฺ บัณฑิตพึงเห็นเหมือน
อมตะเป็นต้น เพราะเป็นข้าศึกต่ออนัตตะ
 นั้น.

วฏฺฏจานาภาโว "อิทฺเมว อิมสฺส
 อารมฺมณฺน"ติ นียมาภาโว, เตน ยถา
 อรณฺณมกฺกโกฏฺฐ เกนจิ อนิวาริตฺโต คหิตฺถ์ เอกํ
 รุกฺขสาชํ มุญฺจิตฺวา อณฺณํ กณฺหาติ, ตมฺปิ
 มุญฺจิตฺวา อณฺณนฺติ กตฺถจิ อนวฏฺฐิตฺโต
 ปริพฺภมฺติ, เอวํ คหิตฺถ์ เอกํ อารมฺมณฺ
 มุญฺจิตฺวา อณฺณํ, ตมฺปิ มุญฺจิตฺวา อณฺณนฺติ
 อนวฏฺฐิตฺตา, อารมฺมณฺ อคฺคเหตุวา ปวตฺติตฺถ์
 อสมตฺตฺตา จ มกฺกภูสฺमानตาติ ทสฺเสติ.

ความไม่มีความหยุดอยู่ ได้แก่ความ
 ไม่มีการกำหนดว่า "นี่แหละเป็นอารมณ์ของ
 ธรรมนี้", ด้วยความไม่มีความหยุดอยู่นั้น
 ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่าอุปมาเหมือนลิงป่า
 ไม่มีใครห้ามมัน ย่อมปล่อยให้มันไปจับ
 ไม้ไปจับกิ่งอื่น, แม้มันปล่อยแล้วก็จับกิ่ง
 อื่นต่อไป เพราะฉะนั้น มันจึงไม่ยอมหยุดอยู่
 ที่กิ่งไหน ย่อมวนเวียนไป ช้อนนี้ ฉันใด,
 มโนวิญญาณก็เหมือนฉันนั้น ปล่อยอารมณ์
 อย่างหนึ่งที่จับไว้แล้ว ไปจับอารมณ์อื่น,
 แม้อารมณ์นั้น ปล่อยแล้วก็ไปจับอารมณ์อื่น

เพราะฉะนั้น จึงเป็นความไม่หยุดลง และ
เป็นความไม่สามารถที่จะไม่จับอารมณ์เป็น
ไป จึงชื่อว่าเหมือนกับลิง.

อฏฺฐิเวธวิหิตฺโห อูปฺปถํ อุนฺคจฺจนฺโต ทฺถุจฺสุสฺโส
อสุสฺขลฺงโก. ยตฺถกามนินฺปาติโตติ ยตฺถ กตฺถจ
อิจฺฉิตารมฺมเณ นินฺปาติภาวโต. นานาเวสธาริ
(๑) รุจฺคนฺโฏ.

ม้าโกง แม้มูกแทงจนถึงกระดูก ก็ยังไป
นอกทาง ชื่อว่าม้าเลว. คำว่าเพราะตกไป
ตามที่มันปรารถนา ความว่า ภาวะที่ตกไป
ในอารมณ์ที่มันปรารถนาอย่างใดอย่างหนึ่ง.
นักแสดงที่แต่งกายหลาก ๆ ชื่อว่านักฟ้อนรำ
ในโรงฟ้อนรำ.

อายตฺนธาตฺุนิตฺเทศวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

อิติ ปณฺณรสมฺปริจฺเจทวณฺณนา.

พรรณนอายตฺนธาตฺุนิตฺเทศ จบ.

พรรณนาปริเจทที่ ๑๕ จบแล้ว

ด้วยประการฉะนี้.

๑ ส. รุจฺคคโต.

ใบแจ้ง

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ขอเรียนให้ทราบว่า

1. ท่านที่ได้รับพระคัมภีร์ ฉบับ "ภูมิพลโลกขุ" แล้วปรากฏว่า พบข้อบกพร่องในเนื้อหาพระคัมภีร์ เป็นต้นว่า

- หน้าหนังสือขาดหายไป
- เลขหน้าหนังสือไม่เรียงตามลำดับ
- ข้อความพิมพ์เลอะเลือน อ่านไม่ชัด

ฯลฯ

โปรดส่งพระคัมภีร์คืนไปยัง มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ ฯ

ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพฯ 10100

โทร.223-0316, 221-8001

มูลนิธิ ฯ ยินดีส่งพระคัมภีร์เล่มใหม่ชดเชยให้ท่าน ทางไปรษณีย์ทันที และจะออกค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือคืนให้ท่านด้วย

2. ถ้าหากท่านพบคำผิด กรุณาแจ้งมาด้วย เพื่อแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป

ด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง.

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Notice

1. In case of your "Bhumibalo Bhikkhu" CANON contains the following deficiencies :

- Page(s) missing
- Page number(s) not in order
- Printing(s) unclear/unreadable

Please return such defect CANON to

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Wat Srakesa Compound

Chakrabardibong Road

BANGKOK 10100

Tel.2230316, 2218001

The Foundation will immediately replace you with a new copy and will also refund you the return postage.

2. If you found any error(s) in your CANON copy, please let us know so that the correction(s) can be done accordingly.

Thank you very much for your kind cooperation.